

קוול לובלין

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלובלינאים בישראל ובחו"ל ★ יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות
מס' 47 • חשון תשע"ב • www.lublin.org.il • נאָוועמבער 2011 • נומער 47

הלה שטרסברג-בודוך
מציגה את ספר "ישעיהו"
שיצא לאור בלובלין, בבית
הדפוס של סבא רבא שלה

Hela Strasberger-Boudough
displaying "Isaiah",
published in Lublin by the
printing house of her great
grandfather.

teatrnn.pl

מכתבים למערכת

"קול לובלין" פתוח לפניך
קרא וכתוב אלינו תגובות, הצעות, דעות

יוסף דקר טל' 03-6203957

שד' חזן 6, תל-אביב 64071

•

נטע אבידר 09-8824390

רח' סוקולוב 55, נתניה 42254

nachum_a@bezeqint.net

אל תלך לאיזו!

מאור עס קער

יש לך אי-מייל? שינית כתובת?

החלפת מספר טלפון?

אנא, עדכן אותנו

טל' 03-6203957

ארגון לובלין, שד' חזן 6, ת"א 64071

ita45@walla.com

"קול לובלין"

שנתון ארגוני הלובלינאים בארץ ובחו"ל

המערכת - רעדאקציע:

נטע זיטומירסקי-אבידר, יוסף דקר

עריכה לשונית: שמוליק אבידר

עריכה לשונית באנגלית: אסתר מנדלאי

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיש

*

דפוס שלמה לוי, תל-אביב, טל' 03-6881727

כתובת המערכת - "קול לובלין",

שד' חזן 6, תל-אביב 64071

טל' 03-6203957

"Kol Lublin", 6 Sderot Chen, Tel-Aviv 64071, Israel

התוכן - אינהאלט

3 יוסף דקר / פעילות הארגון בשנה החולפת
5 יוסף דקר / הארכיבישוף ז'יז'נסקי (1948-2011)
6 תמונות מהכינוסים השנתיים

בית הדפוס הרשנהורן - שטרסברגר - שניידמסר

10 בית הדפוס הרשנהורן - שטרסברגר - שניידמסר
11 הלה שטרסברגר בודוך / בבית הדפוס של סבא רבא שלי הדפיסו ספרי קודש
16 נטע זיטומירסקי אבידר / ד"ר שלמה הרשנהורן - בנה של האלמנה
19 נטע זיטומירסקי אבידר / שניידמסר

היומן של מינה

21 איטה הלברשטדט פישברג / ילדות נשכחת
24 נטע זיטומירסקי אבידר / הילדים של מינה
25 מינה הלברשטדט קפלן / קטעים מיומנה של מחנכת
34 איטה הלברשטדט פישברג / מי הייתה מינה הלברשטדט קפלן
36 שרה פרי / אחרי 65 שנים נמצאה עוד פיסת מידע על ילדותי

סיפורי ילדים

38 ילדים
39 עירית הס / פרידה מאמא
43 עירית הס / קריסטינה
45 צלינה מֶמֶט סולד / זיכרונות
52 רחל דובדבני / הייתי ילדה בת עשר עם פרץ המלחמה
56 פנחס זיונג / השחרור
60 רחל גברץ אובליגנהרץ / "ציאת אירופה תש"ז - אקסודוס"
62 יהודית מאיר / דודי ברל'ה
63 נטע זיטומירסקי אבידר / גן ילדים "טרקטר"
67 אברהם סוצקבר / צעצועים - שפילציג

סיפורי משפחות

68 משה הנדלסמן / יסודות משפחתי הלובלינאית
70 אסתר זיו ומיכל שהם / משפחת ניידן - סיפור משפחתי של אמנו

מרים דורפסמן ארבוס / חלום

תרומות - באשטיירונגען

לזכר נפטרים - צום אנדענק - IN MEMORY

Esther Mandelay / Youth Movements in Lublin and the
Interwar Years 91
Judith Maier / My Uncle Berele 92
Ita Fishberg-Halberstadt / Mina Kaplan-Halberstadt
(Biography) 93
Mina Halberstadt-Kaplan / Journal of an Educator 101
Robinn Magid / A Virtual Visit Home to Lublin 104
Joseph Dakar / Józef Mirosław Życiński, Archbishop
of the Archdiocese of Lublin, 1948-2011 105
Joseph Dakar / The Organization's Activities in the
Past Year 107

לכל המעוניינים:

להוצאת ספרי זכרונות אישיים

ניתן לפנות לשלמה לוי בטל' 03-6881727

זכר היום-ראש - פעילות הארגון לשנה החולפת

שלהם. בין הראיונות משובצים קטעי קישור. הסרט הוקרן בפולין בבתי הקולנוע הרגילים וזכה להצלחה רבה.

לצערנו, מספר הנוכחים באספה השנתית אינו תואם את ציפיותינו. אני מבקש מהחברים: אנא, בואו ותהיו נוכחים בכינוס השנתי. התכנית מעניינת ומעשירה, ו"תחושת הביחד" חשובה לכולנו.

האזכרה ביום השואה

כבכל שנה קיימנו ביום השואה טקס אזכרה לבני הקהילה שנספו בשואה. האזכרה נערכה בסמוך לאנדרטה לזכר קדושי לובלין ומיינדק הנמצאת בבית העלמין שבנחלת יצחק.

בשנים האחרונות איננו מסתפקים בקריאת 'קדיש' ויאל מלא רחמים, ואנו משבצים בטקס האזכרה קטעי קריאה, זמרה ונגינה. נציין במיוחד את דוד פרידמן אשר שר בטקס את שירם של האסירים היהודים במחנה בודזין שבמחוז לובלין.

השנה שיפרנו את ציוד ההגברה, והודות לכך כל הנוכחים יכולים לשמוע היטב את הנאמר בטקס.

החזן הוותיק מר אוברמן אינו יכול עוד להגיע לאזכרה

כמדי שנה אני מתכבד לדווח לחברים על אודות הפעילות של הארגון בתקופה שמאז הוצאתו לאור של "קול לובלין" הקודם.

הפעילות השוטפת

השנה האחרונה התאפיינה בהמשך הפעילות הרגילה. לא היו כמעט אירועים מיוחדים, ואפשר לומר כי זהו השקט שלפני הסערה:

בשנה הבאה אנו נציין 70 שנה להשמדת קהילת יהודי לובלין. על כך בהמשך.

האספה השנתית

האספה השנתית של הארגון התקיימה במרכז ברודט ב-25.11.10. בכינוס הוקרן סרט של יולנטה דילבסקה, "פולין". עד אז הסרט לא הוקרן בארץ, ולקראת האספה השנתית הוא תורגם לעברית.

הסרט מראה קטעים שצולמו בעיירות בפולין בסוף שנות העשרים ובתחילת שנות השלושים של המאה הקודמת. את הקטעים צילמו בעיקר תיירים יהודים מארצות-הברית. בסרט משובצים ראיונות עם פולנים נוצרים המספרים על אודות שכניהם היהודים, חייהם וההווי

ארגון יוצאי לובלין בישראל * שד' תן 6, תל-אביב 64071

הכינוס השנתי של חברי הארגון

יתקיים ביום חמישי, 1.12.2011, ה' בכסלו תשע"א, בשעה 18:30 במרכז ברודט, רח' צייטלין 22, תל-אביב (בין בתי הספר צייטלין ומוריה)

בתוכנית:

- פגישת חברים
- אזכרה
- דברי יו"ר הארגון מר יוסף דקר
- סרט: "העיר הקסומה לובלין"

*חניה ניתנת למצוא בחניון בית ויצו ובשאר החניונים בסביבה.

מחמת מצבו הבריאותי. מחליף אותו החזן חיים אליעזר הרשטיק אשר מכבד אותנו בנוכחותו גם באספה השנתית.

קול לובלין

אנו ממשיכים בהוצאה לאור של הביטאון השנתי חרף עלותו הניכרת. זהו השנתון הטוב ביותר מסוגו. הוא מעורר עניין רב בקרב קוראיו ומהווה כרטיס ביקור חשוב המציג את פעילות הארגון.

אירועים מיוחדים

בחירת ראש עיר חדש בלובלין

בנובמבר 2010 התקיימו בחירות לרשויות המקומיות בפולין.

בלובלין נבחר ראש עיר חדש, קשישטוף זיוק שמו. ראש העיר החדש הוא ד"ר לכלכלה. בחלק מהקדנציה של מועצת העיר הקודמת כיהן זיוק כאחד הסגנים לראש העיר, ובחלק אחר שלה כיהן כסגן שר האוצר הפולני. מהיכרות עמו ידוע לי שנושא המורשת היהודית של לובלין קרוב ללבו. הוא מעריך מאוד את מנהל "תיאטר NN" תומש פייטרשביץ' ומתייעץ עמו מעת לעת.

ביקורו של פרופ' סלבומיר ז'ורק

בחדש יוני השנה התארח בביתי פרופ' סלבומיר ז'ורק מהאוניברסיטה הקתולית בלובלין.

פרופ' ז'ורק חוקר כתבים של סופרים יהודים שכתבו וכותבים בפולנית. כיום הוא עוסק באיסוף ובקטלוג עבודות של סופרים ישראלים הכותבים בארץ בפולנית, במפגש בביתי נכחו סופרים ישראלים הכותבים בפולנית, יוצאי לובלין ואורחים נוספים העומדים בראש ארגונים של קהילות. הביקור הזה הוא הוכחה נוספת לעניין העצום אשר קיים כיום בפולין במורשת היהודית של מדינה זו.

70 שנה להשמדת יהדות לובלין

בשנת 2012 נציין 70 שנה להשמדת יהדות פולין, ובפרט לחיסול קהילת יהודי לובלין.

אני מבקש לארגן קבוצה שתגיע מישראל ללובלין לקראת ה-16.3.2012. בתאריך זה החלו חיסולו של גטו לובלין ושליחת יהודי לובלין להשמדה במחנה בלז'ץ.

הצבתי אתגר בפני ראש עיריית לובלין ותומש פייטרשביץ': הצעתי להם להגיע לארץ לקראת האספה השנתית שלנו בנובמבר 2012. יש סיכוי כי ביקור כזה אכן יתממש, אך הדבר תלוי גם בכך שקבוצה משמעותית של חברי ארגון תגיע מישראל ללובלין.

ספטמבר 2011

"תיאטר NN - ברמה גרודזקה" בשיתוף עם Jewish Records Indexing - Poland

יוצאים במיזם חדש:

בניית מודל וירטואלי תלת-ממדי

של שני בתי העלמין היהודים בלובלין, הישן והחדש.

אנו מחפשים תצלומים של בתי העלמין לפני המלחמה.

אנשים רבים צילמו את קברי אבותיהם לפני המלחמה.

תצלומים אלה הם בעלי ערך רב לשחזור הממוחשב של בתי העלמין.

אם יש ברשותכם תצלומים של בתי העלמין -

אנא סרקו אותם ושלחו באימייל לרובין מגיד: RobinnM@aol.com

או צלמו אותם ושלחו בדואר העתק איכותי אל:

Robinn Magid, 221 Colgate Avenue, Kensington, CA 94708-1121 USA

תודה רבה!

כאשר יושלם המיזם ויעלה ברשת האינטרנט - נודיע על כך ל"קול לובלין".

הארכיבישוף יוזף מירוסלב זיצ'ינסקי

2011-1948

גם התברך בכשרון ניהול יוצא דופן.

זיצ'ינסקי נודע בכל רחבי פולין כארכיבישוף הליברלי ביותר במדינה. את עמדותיו ביטא באופן ברור וחד-משמעי. פעמים רבות יצא באופן גלוי ברור, ולעיתים אף בוטה, נגד תחנת "רדיו מריה". כך קרה בעת שרומן גרטיך, שר החינוך הפולני בממשלה הקודמת ונציגה של מפלגה ימנית קיצונית, יצא בפומבי כנגד תורת התפתחות המינים של דרווין. הארכיבישוף זיצ'ינסקי כינה את גרטיך "טיפש ופרימיטיבי".

יחסו של זיצ'ינסקי אל היהדות והיהודים הושפע מאוד מהשקפותיו של האפיפיור הקודם, יוחנן פאולוס השני. עמדתו הייתה שעל מנת להיות נוצרי טוב, ראשית יש להתקרב לבסיס הנצרות באמצעות התקרבות ליהדות וליהודים. לדעתו, זהו הבסיס להתפתחות האמונה הנוצרית.

באנטישמיות הוא ראה אנשים היוצאים חוצץ נגד האמונה הנוצרית ואף כופרים בה. הזדמן לי לשמוע אותו מתבטא כי אנטישמי נוצרי הוא אדם המבצע התאבדות רוחנית.

נזכור כולנו את פגישותיו עם בני הקהילה ואת קבלת הפנים הלבבית שלו. ייזכר במיוחד המשפט שהיה שגור בפיו, משפט שהיה פרפרזה על אמירתו של יוסף לאחיו: "אני יוסף אחיכם" (בראשית מה, ד). נזכור אותך בחום ובאהבה. יהי זכרך ברוך, אחינו יוסף.

ב-10 בפברואר 2011, במהלך ביקור ברומא, נפטר במפתיע הארכיבישוף יוזף זיצ'ינסקי (Życiński). בעת פטירתו היה זיצ'ינסקי הארכיבישוף של מחוז לובלין. הוא נולד בכפר נובה וייש (Nowa Wieś) שבמחוז פיוטרקוב. בשנים 1997-1990 כיהן כבישוף של טרנוב, ומ-1997 ועד למותו היה הארכיבישוף של מחוז לובלין.

ידועה האמרה כי בתי הקברות מלאים באנשים שאין להם תחליף. אין ספק כי לארכיבישוף זיצ'ינסקי אין ולא יהיה תחליף. רבים מבני קהילתנו פגשו בו והכירו אותו היטב. אני עצמי פגשתי בו פעמים רבות.

במה היה ייחודו?

ראשית, האיש היה גאון. הוא היה פרופסור לפילוסופיה של המדעים וחיבר עשרות ספרים מדעיים. בעבודתו המדעית ניסה לשלב בין עקרונות המדע, ובמיוחד הפיזיקה המודרנית, לבין התאוריה הדתית. נוסף על כך הוא ידע על בורין שבע שפות.

אף שכיהן כארכיבישוף של מחוז לובלין הגדול (ארכידיוזיה, Archidiecezja), המשיך זיצ'ינסקי בקריירה האקדמית שלו, כתב ספרים והדריך דוקטורנטים.

זכורני שלפגישות עבודה עמו הוקצבה מסגרת זמן של חמש דקות. למרות עומס העבודה היה תמיד חייכן, ננוח ומסביר פנים. בד בבד בפגישות הוא היה ערני, מרוכז וגילה שליטה מוחלטת במצב. מעולם לא פגשתי אדם שהיה כה ערני, "מפוקס" ודרוך, ובה בעת הפגין ניונות וחום. נוסף על מעלותיו האינטלקטואליות הנדירות הוא

"אני יוסף אחיכם"

"I am Józef, your brother."

מפגשים בכינוס השנתי

מפגשים בכינוס השנתי -

נובמבר 2010

צילומים: יעקב גורפינקל

ומשפחת דקר

Annual Gathering of Lubliners
2010

Photographs by Yakov Gorfinkel and
the Dakar family

האזכרה השנתית בנחלת יצחק - יום השואה 2011

Holocaust Memorial Day
2011
at Nahalat Yitzhak

צילומים: משפחת דקר
Photographs by the Dakar family

בית הדפוס הרשנהורן-שניידמסר-שטרסברגר

בבואנו להרכיב את הפסיפס המגוון של החיים בלובלין לפני החורבן, כדאי להתעכב על סיפור קורותיו של בית דפוס ותיק לספרי קודש.

בית הדפוס נוסד בלובלין עוד במאה ה-19. וכך נכתב על אודותיו בספר "תולדות הדפוס העברי בפולניה":*

"בשנת תרל"ה [1875] יסד ה"ר **יעקב ב"ר שלמה הערשענהארן** בהשתתפות ה"ר **משה שניידמעסער** דפוס חדש, וכאשר נפטר ה"ר **יעקב הערשענהארן** בשנת תר"ן [1890], נהלה אלמנתו מ' **נחמה** גם הלאה את הדפוס בעזרת שותפה, ומערך תר"ע [1910] והלאה נוסדה החברה הערשענהארן ו**שלמה שמעון שטרייזבורגר**."

הבה נלקט את מעט רסיסי המידע שאפשר למצוא עדיין ונאגד אותם למצבת זיכרון צנועה לבית הדפוס הזה.

ספר ירמיהו- הודפס בלובלין
The book "Jeremiah" was
printed in Lublin

* פרידברג, חיים דב (תש"י). תל-אביב: הוצאת ברוך פרידברג.

הלה שטרסברגר בודון

בבית הדפוס של סבא רבא שלי הדפיסו ספרי קודש

בעמוד הראשון של כל ספר התנוסס הנוסח הבא:

**הדפוס של השותפים
הנגידה האלמנה מרת נחמה תח"י אשת המנוח
ר' יעקב ז"ל הרשנהורן
ר' משה נ"י שניידמסר
ור' שלמה-שמעון נ"י שטרסברגר
ל ו ב ל י ן**

שלמה-שמעון שטרסברגר היה סבא רבא שלי.

מה עוד הדפיסו שם?

בבית הדפוס של הרשנהורן-שניידמסר-שטרסברגר הדפיסו ישראל קצנלנבוגן ומשה גרדל את גיליונות העיתון היומי "לובלינער טאגבלאט" בראשית דרכו. אני עצמי הייתי קטנה ולא ביקרתי בבית הדפוס, אך אני זוכרת את חנותו של סבא שלי, "ספריים". החנות ניצבה בפינה של כיכר השוק. נשים זקנות היו יושבות בכיכר המרוצפת אבנים ומוכרות קיגעלע של תפוחי אדמה. הכיכר הייתה מקום ריכוז לבעלי מלאכה, לעגלונים ועגלותיהם ולאוטובוסים שהיו מגיעים אליה. אל החנות של סבא עלו בשלוש או ארבע מדרגות. אני זוכרת חנות חשוכה ומדפיה עמוסים בספרי קודש. גם נרות הבדלה קלועים ניצבו למכירה על המדפים. אמי, לאה לבית הרמן, הייתה מאיזביצה. בהיותי בת שנתיים עזבו הורי את לובלין ועברו לאיזביצה הסמוכה.

בהיותי בת שבע, ביום שהייתי אמורה להתחיל ללמוד בבית ספר, פרצה המלחמה. איזביצה הופצצה. בפסח 1942 בא הקץ על יהודי איזביצה. הורי וכל בני משפחתי נספו.

הלה מעיינת בספרים מבית הדפוס של סבא-רבא לובלין

Hela pursuing books printed by her great grandfather

הבית ברחוב רוסקה מספר 5 שכן ברובע העתיק של לובלין. הוא היה שייך להוריה של סבתי, נעמי שטרסברגר לבית גבירץ.

בבית הזה נולדתי בשנת 1932.

אבי, יעקב שטרסברגר, היה בן לאחת המשפחות השורשיות והידועות בלובלין. שמה של משפחת שטרסברגר קשור בשמו של בית דפוס ותיק בעיר אשר שכן ברחוב ברנדינסקה מספר 20. בבית הדפוס הזה הדפיסו בעיקר ספרי קודש, ספרי רבנים ומלמדים.

ההורים יעקב ולאה (הרמן) שטרסברגר
Yakov and Lea (nee Harman) Strasberger,
parents of Hela

לי היו ניירות מזויפים. קיבלתי אותם מהורי לפני שנספו.
שוב לא הייתי הלה שטרסברגר, נינתו של שמעון שטרסברגר מבעלי בית הדפוס העתיק בלובלין. הייתי לילדה פולנייה קתולית, דנוטה סובייני (Danuta (Sobieraj).

בת עשר הייתי. בת עשר.
ילדה.
רק ילדה.
ללא הורים, ללא משפחה, ללא חברים.
אבל רציתי לחיות.
נדדתי בין איזביצה, קרסניסטב ולבוב.

בדם ואש בא קצם הנורא של יהודי איזביצה.
הפולני שהחביא אותי, יאן גוז'אלה (חבר בארגון המחתרת הפולנית 'ארמיה קריובה'), חשש להמשיך לשמור עלי.
"לכי", גירש אותי מביתו, "לכי ללבוב."
בודדה נדדתי בדרכים, בשדות. תעיתי ביערות.
בתוך אלומות חציר הסתתרת לשנת לילה.
ישנתי באורווה, בין סוסים.
דפקתי על דלתות בקתות איכרים וביקשתי אוכל. נתנו לי פרוסה, ואני בירכתי על הפת: "יבורך ישו הנוצרי ואמו הקדושה". מלמול אדוק זה היה תעודת הביטוח שלי. אני נוצרייה.

אבל ביקשתי יותר מלחם. ביקשתי מקום מבטחים.
בית.
"אנא, קבלו אותי לעבוד אצלכם," ניסיתי את מזלי.
"מה את יודעת לעשות?" שאלו.
"הכול!"

תמורת מחסה הייתי מוכנה לעבוד בכל עבודה. "אני גם יודעת לטפל בילדים. אני יכולה להיות אומנת."
במבט מזלזל מלמעלה למטה סקרו האיכרים את הילדה הקטנה והרזה שעמדה בפתח.
"את בעצמך ילדה," הם דחו אותי.

בלבוב ובסביבותיה הועסקתי אצל אנשים שונים בעבודות שונות. הייתי עוזרת בית, הייתי רועת פרות. בתקופה מסוימת, בדרך למרעה, הייתי עוברת ליד ביתם של זוג גויים. הם היו צופים בי הולכת הלך ושוב לעבודתי. לפעמים היו משוחחים אתי. מצאתי חן בעיניהם. היו אלה הורים ששכלו את בתם ורצו לאמץ אותי. הם חשבו לשלוח אותי לכנסייה כדי ללמוד את עיקרי הדת לקראת טקס הקדושה הנוצרי. אמנם התחזיתי לנוצרייה, אבל לא הייתי מוכנה לקבל על עצמי את הנדרים הקתוליים. עזבתי את הסביבה הזו ונדדתי למקום אחר. החלפתי תדיר את מקומות מגורי.

בזהות בדויה חזיתי בשריפת גטו לבוב. עמדתי בין הגויים השמחים לאידם של היהודים. פני לא הסגירו את זוועתי.

במשך זמן-מה התגוררתי בדירתן של שלוש נשים משולי החברה: האחת זקנה, השנייה גיבנת והשלישית ממזרת. ביום הייתי רועה פרות, ובערב הייתי פולה כינים מראשיהן.

בסוף אפריל 1944 הפציצו אווירונים רוסיים את לבוב. עם הפצצות השליכו גם כרוזים: "היכונו לחגיגות האחד

במאי!" באחד במאי הוארו שמי לבוב באור הפצצות. העיר נהרסה.

היה אביב. רעיתי פרות באחו. בקרב יריות בין רוסים לגרמנים נשרטה אחת הפרות שלי מרסיס כדור. למחרת מצאתי בשדה נשק מושלך. הגרמנים נסוגו. הרוסים נכנסו לעיר.

המלחמה נגמרה.

יהודים חיוורים יצאו ממחבואם.

"הנה היהודונים, יוצאים מחוריהם כמו עכברים," גידף אותם הנער הרועה שחזר יחד אתי מהמרעה.

במקום שגרתי בו ביקר קצין רוסי. הוא נתן בי את עינו ורצה לאמץ אותי לבת. נרתעתי.

המלחמה נגמרה. נלאיתי מהמחבואים, מהמסתורים, מהזהות הבדויה. זה היה נימוק טוב לעזוב את לבוב ולהצטרף לטרנספורט של יהודים שנסע מערבה אל לובלין.

באוקטובר הגעתי ללובלין. הלכתי אל בית הוועד היהודי לחיפוש קרובים ונרשמתי שם.

מצאתי מקום מגורים בביתו של האדון **בלנק (Blank)**. שארית הפלטה של יהודי איזביצה התקבצה בביתו של בלנק שברחוב קובלסקה מספר 4 בלובלין.

הלה בת 12 אחרי המלחמה

Hela after the war, 12 years old

אני זוכרת ילד שהיה בא לאכול בבית בלנק. הוא בא בימים שבית היתומים עדיין לא פעל וגם אחרי כן. שמו היה ניוניק. הוא היה רזה ולבש מעיל קרוע, מטולא וגדול מכפי מידותיו. ניוניק ניסה להצחיק אותנו, הילדים: הוא היה מדדה ומעווה פניו כמו צירלי צ'פלין. ניוניק עלה ארצה ונהרג בלטרון במלחמת השחרור.

לאחר זמן-מה עזבתי את ביתו של בלנק ועברתי לבית היתומים בהנהלת **אנה נתנבלוט**.

בבית היתומים הרגשנו תחושת שחרור לאחר שנות התלאה המרובות. שוב לא היינו צריכים להתחבא או להתחפש. חזרנו לזהותנו הלאומית - חזרנו להיות יהודים בלי לפחד. שמרו עלינו. שלחו אותנו ללמוד בבית ספר. הזמינו אותנו לבוא לשולחן ולאכול. בבית היתומים יכולנו לזקוף את קומתנו.

במאי-יוני עברתי יחד עם קבוצת ילדים לעיר חוֹזִיב (Chorzow) שבשליזה. בעיר הזו נפתח בית יתומים חדש. משם המשכתי לצי'כוסלובקיה, לגרמניה, לצרפת, לקפריסין. לבסוף הגעתי לישראל.

בישראל נישאתי לבעלי האהוב, גבריאל בודוך ז"ל. יחד אתו הקמתי משפחה. נולדו לנו שתי בנות ובן, וזכיתי לראות גם נכדים ונינים.

אצל אנשים דתיים בארץ חיפשתי את הספרים שהדפיס סבא רבא שלי לפני המלחמה. היו אנשים שהחזיקו בספריותיהם ספרים מבית הדפוס של הרשנהורן-שניידמסר-שטרסבורגר בלובלין, אך הם סירבו לתת לי ספרים אלה.

עבדתי בבית ספר דתי. יום אחד הביא לי השרת של בית הספר ספרים ישנים מבית הכנסת הגדול בחיפה. שם בית הדפוס של אבותיי מלובלין התנוסס על הספרים. ספר ישעיהו. ספר ירמיהו.

סיפרתי על כך לנטע אבידר. נטע פנתה אל המחשב ובדקה מה יש באינטרנט. והנה תגלית: גלישה באינטרנט הביאה אותה אל האתר HebrewBooks.org. אתר זה העלה לרשת האינטרנט 45,000 ספרי קודש מקוונים. אפשר לעיין בהם ו"להוריד" אותם חינם. באתר הזה היא גילתה ספרי הלכה מבית הדפוס הישן, דפוס האלמנה הנגידה מרת נחמה הרשנהורן ושל שותפיה שניידמסר ושטרסבורגר. ספרים חתומים בחותם העבר - עדות רחוקה מעולם שנכחד.

שיחה עם נטע זייטומירסקי אבידר

Title: Hatzlachat HaNefesh

Author: Dovid Shlomo ben Shmuel

Pub. Place: Lublin

Pub.Date: 1894

כותב: "הצלחת הנפש"

מחבר: דוד שלמה בן שמואל

מקום דפוס: לובלין

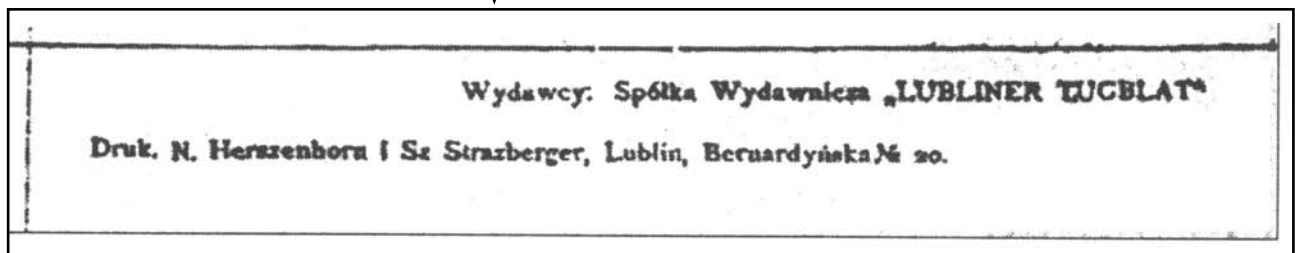
שנת דפוס: תרנ"ד

רח' ברנרדינסקה 20 – מקום
משכנו של בית הדפוס
Bernardinska St. 20, the site of
the printing house

בית הדפוס ברחוב ברנרדינסקה 20 הודפס גם העיתון היומי
"לובלינער טאגבלאט" בשנותיו הראשונות

In its early years, the Lubliner Tugblatt was printed at
Bernardinska St. 20

נטע זייטומירסקי אבידר

ד"ר שלמה הרשנהורן – בנה של האלמנה

ביום הדפיסה האם האלמנה ספרי קודש ובלילה הדפים שם הבן כרוזים של 'הבונד'

א. אירוע פילי בבית הדפוס

דו"ח של משטרת לובלין על פריצה לבית הדפוס ב-

16.12.1905

הדו"ח של משטרת לובלין מ- 16.12.1905 פירט כיצד קבוצה של צעירים הופיעה בדירתו של משה שניידמסר. באיומי סכינים ואקדחים הצעירים דרשו וקיבלו ממנו את המפתחות לבית הדפוס.

חלק מהצעירים נשארו בדירתו כדי לשמור עליו. חלקם פנו אל בית הדפוס ושהו שם עד לשעה 11 בלילה. לפני עזבם החזירו את המפתחות.

למחרת נמצאו במקום כרוזים באידיש החתומים על ידי 'הבונד' וכרוזים בפולנית החתומים על ידי ארגון הסוציאל-דמוקרטים.

גרסת בעלי בית הדפוס, משה שניידמסר ונחמה הרשנהורן

השניים מסרו את המפתחות לפורצים רק לאחר שהללו איימו עליהם בנשק. בעל בית הדפוס נכנס למפעלו רק בבוקר בלויית שוטר ומצא שם תוהו ובוהו. הבעלים חוששים ששיטה זו של הדפסת כרוזים עלולה להישנות, ואין הם רואים כל אפשרות למנוע זאת. את הפורצים אין הם יכולים לזהות.

למחרת הודבקו ברובע היהודי של העיר כרוזי 'הבונד' שנדפסו בבית הדפוס "לובלין".

האמת מאחורי הדו"ח

שלמה הרשנהורן, בנה של נחמה הרשנהורן - אחת מבעלי בית הדפוס - היה מחסידי 'הבונד'. הוא וחבריו "ביימו" את הפריצה והאיומים, וללא ספק הרגיעו את בעלי בית הדפוס שאל להם להיבהל מהסכינים והאקדחים.

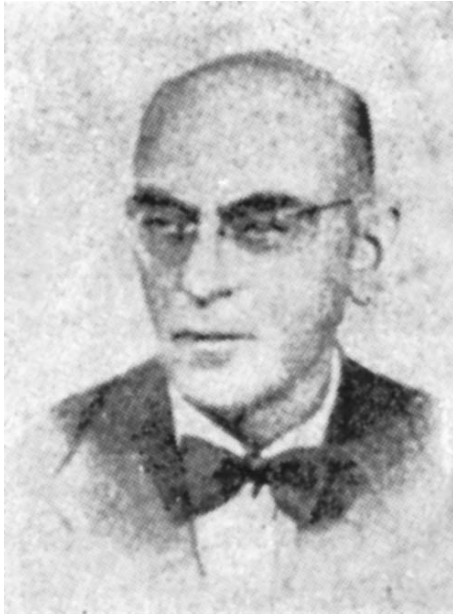
תיאור המאורע בזיכרונותיו של ד"ר שלמה הרשנהורן

בשנת 1904 התחלתי להתקרב לחוגי 'הבונד'. גרתי בדירת סתר - עליית גג קטנה בקומה הרביעית ברחוב זמויסקי. שמעתי שצריך להדפיס כרוזים של 'הבונד', ואין איפה לעשות זאת. אף אחד לא היה מוכן להדפיס את הכרוזים שלנו.

יעצתי לחבריי להשתמש בדפוס של אמי.

החברים שמעו בקולי, אני סייעתי, ומכיוון שהמשטרה פתחה בחקירה והשומר החל לקשקש בלשונו יתר על המידה - הרי סברו בבית אמי שמוטב לי לצאת את לובלין.

בעקבות המאורע הדרמטי הזה נאלצתי לעזוב את העיר.

שלמה הרשנהורן - בנה של האלמנה

ב. מי היה ד"ר שלמה הרשנהורן?

ד"ר שלמה הרשנהורן היה בן למשפחה דתית אמידה, מהמפורסמות בלובלין, בעלת בית דפוס שעבר בירושה במשך כמה דורות.

כשהיה שלמה בן שנה וחצי בלבד מת אביו, ר' יענקעלע בן ר' שלמה הרשנהורן. את מקומו בניהול בית הדפוס תפסה אמו של שלמה, האלמנה הצעירה נחמה. נחמה הקנתה לבנה חינוך דתי ב"חדר" ובישיבה, אבל משבגר עזב שלמה את הישיבה. כיוונים אחרים משכו אותו. הוא השלים לימודי רפואה והצטרף למפלגת 'הבונד'.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היה ד"ר שלמה הרשנהורן דמות בולטת בחיי הציבור בלובלין.

הוא היה ממנהלי חברת 'טאז' - חברה לבריאות. החברה הקימה מרפאות, קיימה תחרויות ניקיון, חינכה את הציבור להיגיינה. בחודשי הקיץ הפעילה נופשונים למאות ילדים עניים. בד בבד עם פעילות תרבותית וגופנית בנופשונים האלה נהנו הילדים ממזון בריא וטוב, והדבר הביא לעלייה במשקלם.

בתחום הפוליטי היה ד"ר הרשנהורן מהמובילים במפלגת 'הבונד'. הוא היה אחד מנציגי המפלגה בוועד הקהילה וחבר מועצת העיר.

ד"ר הרשנהורן היה היהודי הראשון בתולדות לובלין שכהן כסגן ראש העיר.

מי בכלל צריך רב?

ב-30 במאי 1929 התקיימה ישיבת ועד הקהילה אשר דנה במינוי רב בלובלין. ההצעה שעמדה על הפרק הייתה מינויו של הרב שפירא לרב העיר. הייתה מחלוקת בין התומכים בהצעה לבין המתנגדים לה. ד"ר הרשנהורן ולרר מ'הבונד' הביעו את התנגדותם העקרונית למינוי רב. מי בכלל צריך רב? הוא יהיה רק למעמסה על הציבור! באולם הדיונים קמה שערורייה. הקהל שביצע שר את שיר 'הבונד', והישיבה נסגרה.

במלחמת העולם השנייה שכל ד"ר הרשנהורן את אשתו ואת בנו היחיד. הוא עצמו הוגלה לתוככי ברית-המועצות.

בתום המלחמה שב לפולין ועמד בראש הוועד המרכזי הראשון של יהודי פולין.

אחרי מלחמת השחרור עלה לישראל והתיישב ברמלה,

אך לא מצא מנוח לנפשו. הוא נדד לאוסטרליה. שם חלה במחלה אנושה ונפטר בשנת 1953.

כמה מילים לסיום:

ד"ר שלמה הרשנהורן כתב פרקים אחדים בספר אנציקלופדיה של גלויות: לובלין. הפתיחה לפרק העוסק בזיכרונותיו נגעה ללבי, ולכן אצטט אותה כאן:

"אם יש ערים הראויות לתואר 'עיר ואם בישראל' - הרי לובלין היא מהראשונות שבהן.

איני ראוי - ואף אין זה בכוחי - לפרוש כאן את יריעת אהבתי לעיר מולדתי. אף-על-פי-כן אני בא בזה להעלות מעמקי הזכרון פירורי-ילדות ונעורים עד שנות העשרים של המאה הנוכחית, כדי לפרוע ע"י כך מצדי את החוב, שבני עירי הטילו עלי."

מקורות

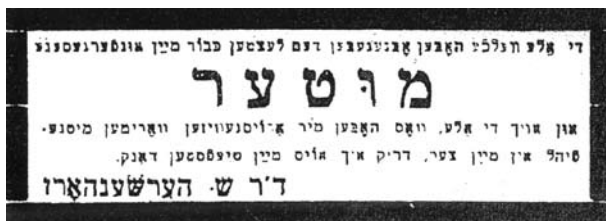
בלומנטל, נ' וקוז'ן, מ' (עורכים). (1957). אנציקלופדיה של גלויות: כרך ה - לובלין. ירושלים.

מודעות

גם מודעות בעיתון הן מקור מידע

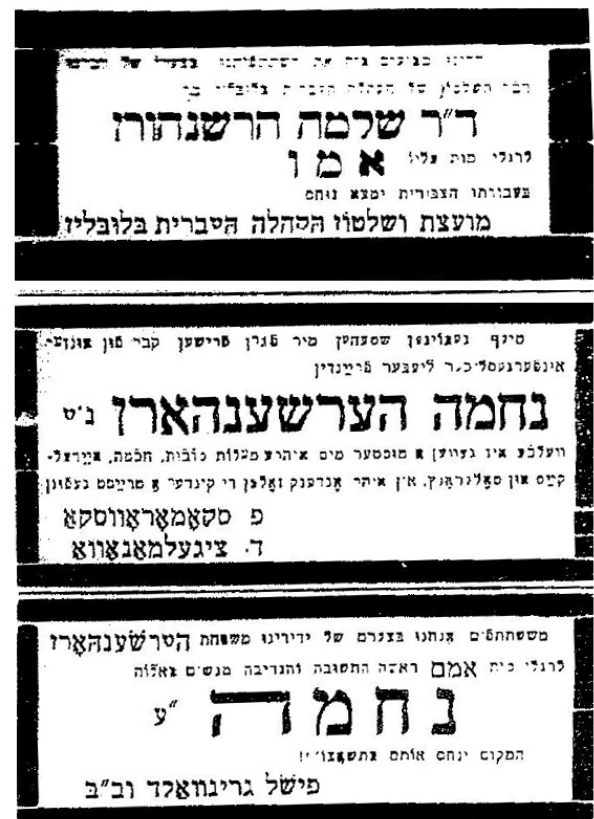
חברת הארגון, אסתר מינרס מארה"ב, סרקה מודעות שונות שהתפרסמו ב"לובלינער טאגבלאט", העיתון היומי של לובלין.

בין המודעות נמצאו מודעות אבל על פטירתה של האלמנה נחמה הרשנהורן בשנת 1937.

תודת ד"ר שלמה הרשנהורן למנחמיו

A thank you from Dr. Shlomo Hershenhorn to all those who sent condolences

מודעות אבל על פטירת האלמנה נחמה

Condolences appearing in the Lubliner Tugblatt for Nechama Hershenhorn

נטע זייטומירסקי אבידר

שניידמסר

שאר בני המשפחה נשארו בפולין. כמעט כולם נספו. רק אח אחד, אייזיק שניידמסר, ניצל ועלה ארצה אחרי מלחמת השחרור.

בראשית שנות השבעים של המאה ה-20 גילו לתדהמתם השרידים ממשפחות שניידמסר ושטרסבורגר כי קיימת הוצאת ספרים המדפיסה ספרי קודש ומתהדרת בשם "שניידמסר, שטרסבורגר - לובלין". ההוצאה ניצלה את המוניטין של בית הדפוס הלובלינאי העתיק. מחאתם של שרידי המשפחות נגד השימוש הכוזב בשם המסחרי של בית הדפוס הלובלינאי המקורי נתקלה בתגובה עוינת, וידיהם היו רפות מכדי להיאבק. הוצאת הספרים "לובלין" אשר פועלת מאז המחצית השנייה של המאה ה-20 אינה ההוצאה המקורית, והיא מתהדרת בשם לא לה.

מה אנו יודעים על אודות השותף השלישי בבית הדפוס? כמעט כלום.

בארץ חיה **כיום אורה פפרמן, בתה של הניה פפרמן לבית שניידמסר.**

בראיון אתה סיפרה אורה כי אמה הייתה אחת משבעה אחים ואחיות ממשפחת שניידמסר. כמעט כולם גרו ביוזפוב. אח אחד התגורר בלובלין, והוא היה מבעלי בית הדפוס. למעשה, הוא היה השניידמסר האחרון בבית הדפוס.

אמה של אורה, הניה שניידמסר, הצטרפה לקיבוץ "העתיד". מטרתו הייתה להעלות אנשים לארץ ישראל. את הקיבוץ יסד ברוך פפרמן מטומשוב לובלסק. הניה נישאה לברוך פפרמן, ובני הזוג עלו ארצה בשנת 1934.

Baruch Feferman and his wife Henia (nee Schneidmesser)

ברוך פפרמן ואשתו הניה לבית שניידמסר

Ora Feferman

אורה פפרמן

25.3.1933 קיבוץ "העתיד" בטומאשוב לובלסק. ברוך והניה יושבים ראשונים מימין בשורה הקדמית
Kibbutz "He-Atid" ("The Future") in Tomashov Lubelsk. Baruch and Henia sitting in the front row, the first couple on the right.

ילדות נשכחת

של מים קפואים. מסביבה שררה חשכה מוחלטת, הדי יריות נשמעו והבזקי אור הקיפו אותה ואיימו על חייה. נרדפת ואחוזת חרדות הגיעה לבסוף בחזרה לוורשה, ושם הצליחה להסתתר בזהות ארית עד לתום המלחמה.

מענף נוסף של המשפחה שרדו **מינה קפלן-הלברשטדט** ז"ל ותבד"ל אחותה **הדסה פינקוס-הלברשטדט**. אביהן, **ר' שלמה הלברשטדט**, נבחר פעמים רבות לראש הקהילה היהודית בלובלין. הוא שימש כמוכיר ישיבת חכמי לובלין, ניהל את הספרייה הגדולה בשיבה והיה יועצו הנאמן והמסור ביותר של ראש הישיבה, הרב מאיר שפירא. במלחמה התמנה לחבר ביודנראט. גם הוא, כמו שאר חבריו, הוצא להורג בפסח 1942 במחנה המוות בלז'ץ.

בנותיו מינה והדסה שרדו את השואה הודות לכוח סבל, תושייה ודבקות במטרה. מגטו לובלין ניצלו דווקא בידי שמאי גרייר, דמות ידועה לשמצה בקרב יהודי הגטו. הלה ידע כי הן בנותיו של שלמה הלברשטדט, ולכן "התחשב בהן" וסייע להן לעבור למחנה אוסטרובייץ. השתיים עבדו בפרך וחיו בתנאים מחפירים, אך הרצון לחיות והשאפה להינצל גברו על הכול. מסע העינויים שלהן הסתיים באשוויץ. לאחר ששוחרר המחנה, הן חזרו ללובלין.

כפי שכתבה נטע אבידר בחוברת האחרונה של "קול לובלין", בשלהי המלחמה הוקם בלובלין בית ילדים יהודי. רוכזו בו ילדים ששרדו את שנות המלחמה בפולין במחנות, במקומות מסתור, ביערות ובביבי שופכין. יתומים חסרי בית וחסרי הגנה, כאלה שגדלו בתנאים תת-אנושיים ובלתי-נסבלים, הגיעו לבית הילדים ומצאו בו מנהלת מסורה בדמותה של **אננה נתנבלוט** ומטפלות אוהבות ומחבקות (ראו חוברת "קול לובלין" מספר 46). שתיים מהמטפלות היו האחיות מינה והדסה לבית הלברשטדט. שתיהן היו תשושות וכאבו את אובדן המשפחה: הורים, שתי אחיות, דודים ובני-דודים. לפני המלחמה למדה מינה חינוך ופסיכולוגיה באוניברסיטת ורשה ואף עבדה במשך זמן מה בבית היתומים של יאנוש קורצ'אק. היא קיבלה על עצמה את הטיפול בקבוצת

בבית שגדלתי בו לא הרבו לדבר על השואה, אך סיפרו בגאווה על אודות הייחוס המשפחתי. משחר ילדותי ספגתי את עובדת היותי נצר למשפחת **הלברשטדט** מלובלין. הבנתי שיש לכך חשיבות רבה... השם הלברשטדט היה עבורי סמל לבית, למשפחה, לזיקה והשתייכות יהודית לשורשים, למורשת. הלברשטדט - זהו המופת שהתחנכתי לאורו וינקתי ממנו ערכים אנושיים ולאומיים.

הלברשטדט - מקור לגאווה משפחתית, אך גם אבדון. אובדן של משפחה שלמה בשואה, המשפחה של אבא שלי.

משברתי הבנתי כי ההשתייכות למשפחה הזו נושאת בחובה גם מחויבות. המחויבות היא לשמר את הזיכרון ולהנחיל את המורשת לדורות הבאים. מצאתי את עצמי פעילה בקרב ארגון יוצאי לובלין וחשתי שאני מממשת, ולו רק במעט, את הצורך הזה.

במשך כל חייו נשא בלבו אבי, **אהרן הלברשטדט**, את זיכרון הוריו, חמשת אחיו, דודיו ובני-דודיו אשר נרצחו כולם במלחמה ההיא. הוא הרגיש תמיד תחושת כשלון וחוסר אונים. עד היום מצפוני ממשיך לייסר אותו על שהוא הצליח להימלט מן התופת, לעבור את הגבול לרוסיה, להקים משפחה ולהינצל, ואילו בני משפחתו נשארו שם...

משפחת הלברשטדט השתייכה לזרם החרדי ביהדות. כולם נמנו על חסידי ראדזין ונודעו כגדולים בתורה ובעלי מידות טובות.

מתוך המשפחה הענפה הזו שרדו רק אחדים.

אחת מהם הייתה בת-דודו של אבא, **אסתר אהרנסון בת מאיר הלברשטדט**, אשר שרדה את השואה תוך כדי גילויי גבורה בלתי-נתפסים כמעט. אסתר (הלינה בימי המלחמה) הוברחה מלובלין לגטו ורשה, ומשם חזרה ללובלין - לגטו מיידן טטרסקי. משהבינה כי לא תוכל לשרוד שם ללא אישור, נמלטה והצליחה להתקבל לעבודה במפעלי ויקטור קרמין. היא לא הייתה יכולה להישאר שם לאורך זמן ונאלצה לעבור למקום עבודה אחר - בית חרושת לעורות אשר ניהל גיסה. גם אז נרדפה, ובאחד הימים מצאה את עצמה מסתתרת בבור

הילדים הצעירים. אחותה הדסה למדה להיות אחות, אך לא השלימה את לימודיה לפני המלחמה. הדסה טיפלה בילדים הבוגרים.

על דבר קיומו של היומן אשר כתבה דודתי מינה קפלן-הלברשטדט ז"ל בבית הילדים, שמעתי מפי נטע אבידר, עורכת "קול לובלין". קיבלתי על עצמי את המשימה למצוא אותו. תחילה פניתי לבני משפחתה של מינה - בתה רחל ואחותה הדסה. השתיים לא ידעו דבר על כך. בסופו של דבר התגלה היומן ביד ושם, ואנו מיהרנו למסור אותו לתרגום בידי חברתנו היקרה שרה ברנע.

במסירות ובאהבה אין קץ עקבה מינה מקרוב את התפתחותם של הילדים ותייעדה את קורותיהם ואפיוניהם ביומן שכתבה במשך מחצית השנה (26.6.1945 - 24.12.1945). כל ילד זכה להתייחסות אישית מתוך נקודת מבט חינוכית חדורת אמונה ותקווה.

אחת הילדות, דורותקה, זכתה בו לתשומת לב מיוחדת. מינה כתבה ביומן שהילדה בת השלוש נמצאה בעיר חלם. דורותקה הגיעה לבית הילדים כשהיא סובלת מתשישות והזנחה, לא הולכת ולא מדברת. לאורך כל פרקי היומן הביאה מינה את סיפור התפתחותה של דורותקה, הילדה הקטנה מוכת הגורל. דורותקה מיקדה אליה את מלוא תשומת הלב של הילדים ואת אהדתם.

מינה הכניסה למיטתה את הילדה אחותה החרדה, פינקה אותה והעניקה לה את היחס האימהי אשר כה חסר לילדה. הילדה התפתחה והתקדמה, עשתה את צעדיה הראשונים ולמדה להגות את המילים הראשונות למרות תחזיותיהם הקודרות של הרופאים. היא השתלבה בחברת הילדים לשמחתם ולצלחתם. מילדה צרחנית ומפונחדת הייתה בהדרגה לילדה שמחה אשר התאפיינה במראה בריא וברצון עז ללכת לבית הספר יחד עם כל שאר חבריה.

גישתה החיובית של מינה אל כל הילדים אשר נטלו חלק בתהליך השיקומי-חינוכי באה לידי ביטוי בתיאור הבא: "באופן כללי כל הילדים נחמדים מאוד," כתבה, "ויודעים להיות ממושמצים ושקטים. הם יודעים גם לצעוק ולהרעיש. זה תלוי במצב הרוח שלי. כאשר אני פחות עייפה, הצעקות שלהם נשמעות לי טבעיות יותר, ואז גם אני מרעישה ושרה יחד עמם. כאשר אני עייפה, הצעקות שלהם נשמעות לי בלתי-נסבלות. אז הם נראים

לי לא ממושמצים ואיני יכולה להתגבר עליהם. אבל הרי אלה ילדים...האם אני דורשת מהילדים יותר מדי??? כל כך הרבה שנות סבל ורעב... הרי במשך זמן רב פחדו לדבר בקול רם! חסר היה להם שגרמני ישמע קול של יהודי... בעת שהתקיים חיפוש, הילד נהג לשכב שעות - בארון, באסם או אפילו מתחת כביסה מלוכלכת. עכשיו שיצעק, שישיר וישחק..."

"... משמח אותי כל כך לראות כיצד מטפלים הם זה בזה. 'הלב מתרחב' כאשר גניה מצחצחת נעליים לרומק, או כאשר פלה מלבישה את סבולקה הקטנה..."
"אני מתבוננת בהם ומגיעה למסקנה שתנאים טובים משפיעים על ילדים לטובה - עד כדי כך שהילדים המכוערים ביותר נעשים יפים...כל אחד מהם חי את החיים של הקבוצה כולה...איני יכולה לראות את דורותקה ללא סבולקה, את סבולקה ללא פלה, נינה ללא רומק ורומק ללא יורק..."

דמותה של דורותקה הקטנה - זו שמיקדה את מרב תשומת הלב בבית, זו שנאבקה בקשיים כאשר לא ידעה עדיין לעמוד על דעתה, זו שעתידה היה לוט בערפל - משכה מאוד גם את תשומת לבנו וסקרנותנו. החלטנו לחפש אחר עקבותיה ולנסות לגלות מה עלה בגורלה. בעזרתו של פנחס זיונץ, אדם יקר שזים כינוס של ילדי בית הילדים בלובלין דאז החיים כיום בכל רחבי העולם (ראו "קול לובלין" מספר 46), גילינו כי "הילדה" דורותקה חיה וקיימת בחיפה.

לפגישה עמה נסענו שלושתנו: נטע אבידר (זו שידעה על אודות קיומו של היומן וקיימה את הקשר עם פנחס), שרה ברנע (מתרגמת היומן מפולנית לעברית) ואנוכי שהכרתי היטב את מינה, מצאתי את היומן ביד ושם וערכתי את התרגום.

סימני שאלה רבים ניקרו בראשינו: איך נראית דורותקה היום? מה היא יודעת על מוצאה? האם היא זוכרת אי אלו דברים מאותם הימים? האם מצאה מישהו מבני משפחתה? מי טיפל בה בהמשך? מתי ובאילו נסיבות עלתה ארצה? ועוד כהנה וכהנה...

ציפינו לפגישה בכליון עיניים.

דורותקה קיבלה את פנינו בחיוך מאופק והציגה את עצמה: אכן, אני דורותקה מהיומן. היום שמי הוא דורית מילרד. עליתי לארץ בהיותי בת 19, בינואר 1961... הבנו מיד שדורותקה "שלנו" אינה זוכרת דבר מאותה התקופה. היא גם אינה יודעת שנורתה ברגלה ולא הייתה מסוגלת לעמוד על רגליה. זיכרונותיה מתחילים בגיל

מימין לשמאל: שרה ברנע, דורית מילרד (דורותקה), איטה פישברג

From right to left: Sara Barnea, Dorit Millard (Dorotka), Ita Fishberg

הייתה אסופית שהובאה מבית ילדים אחר. היא נמצאה ירויה ברגלה ליד חלם.

גם בארץ דרכה של דורית לא הייתה סוגה בשושנים. הבחורה בת ה-19 סיימה את לימודיה בבית ספר תיכון בפולין, אך לא רכשה השכלה מקצועית כלשהי. היא נאלצה להתמודד עם בעיות קיומיות - ללא משפחה, ללא מכרים וללא כל תמיכה. בכוחות עצמה הצליחה להיקלט בעבודה בחברת החשמל. מסלול התקדמותה שם לא היה קל.

היא זכתה להקים משפחה, וכיום היא אם לשני בנים וסבתא לשישה נכדים. מאז פטירת בעלה לפני כשנה היא מתנדבת בקביעות שלוש פעמים בשבוע במוסד אשר הבעל היה מאושפז בו. היא שואבת סיפוק רב מהיכולת שלה למלא את שעות הפנאי הרבות שיש לה בהתנדבות ובנתינה.

היומן והפגישה עם דורותקה (דורית) הם בגדר סיפור שהתגלגל לידינו במקרה...

מי יודע כמה סיפורים נותרו גנוזים בנפשותיהם של ניצולי שואה - אלה החיים עדיין או אלה שנפטרו כבר. דומה כי לא נדע לעולם מה עבר על הקורבנות: אלה שנזרקו לבורות ההריגה, נרצחו בדם קר או נשרפו והיו לאפר ואבק...

מאוחר יותר, עת התגלגלה בין מוסדות שונים. שם הייתה מודעת למוצאה היהודי, כיוון שכינו אותה "זידקה". אולם היא לא ידעה דבר על אודות מקום הולדתה, זהות הוריה ומשפחתה, נסיבות נטישתה והמקום המדויק שנמצאה בו.

מנהלת בית הילדים האחרון שדורוּטקה התגוררה בו, קיבלה אפטרופסות עליה ובהגיעה לגיל 19, הציעה לה לעלות לארץ - אולי תמצא שם קרובים כלשהם. בעזרת הסוכנות הגיעה לקיבוץ רמת השופט, שהתה שם במשך שנה ואחר כך עברה להתגורר באופן קבוע בחיפה.

אין אחידות בין המסמכים השונים שהתגלגלו לידינו:

- לפי אישור מטעם הוועד היהודי-המחוזי בלובלין, הילדה נמצאה במחנה הריכוז מייזנק בידי חיילי הצבא האדום כשהיא מדממת כתוצאה מירי ברגלה. נזירה שהייתה בקרבת מקום ביקשה לטפל בה, והילדה הועברה למנזר בלובלין כשעל צווארה שקיק אשר הכיל פתק בזה הלשון: **"דורותקה הבר, נולדה בשנת 1942"**. כשנודע כי הוקם בית ילדים על ידי הוועד היהודי בלובלין, הועברה הילדה אליו. מצבה הבריאותי של דורותקה היה ירוד, והיא לא הייתה מסוגלת ללכת. פרופסור אלכסנדר גולדשמידט היה זה שהשתתף בתהליך ריפוייה.

- לפי עדויותיהן של מינה קפלן ואננה נתנבלוט, דורותקה

הילדים של מינה

ילדים שנולדו על סף המלחמה ובתוכה, ולא ידעו מהו בית ומהי משפחה

מינה הייתה קשובה ורגישה לפגיעות, לכאבים, לכעסים, לפחד ולעצב העמוק של ילדותם העשויה. מינה טיפלה בילדיה באהבה, ברגישות, בתבונה וביצירתיות. היא העניקה להם חום, ביטחון ויחס אנושי, וחינכה אותם לעזרה הדדית ולאמונה בעצמם. בשנת 1945, במהלך עבודתה בבית הילדים, כתבה מינה דין וחשבון אשר מסר מידע על אודות הילדים, התנהגותם והתפתחותם. שישים וחמש שנים אחר כך איטה הלברשטדט פישברג, בת משפחתה של מינה, מצאה את היומן בארכיון של 'יד ושם'.

שישים וחמש שנים לאחר כתיבת היומן הבאנו אותו לידיעת אותם הילדים שבגרו בינתיים. בשנת 2011 קראו אנשים בני שבעים ביומנה של המחנכת מינה איך היו כשהיו קטנים.

החל מאיזה גיל אנחנו זוכרים? מגיל שלוש, ארבע? אולי חמש? איננו זוכרים את שנות חיינו הראשונות. כשנגדל, נשאל: אמא, איך הייתי כשהייתי קטן? אמא עונה, וסבתא מספרת. וכך הולך ונבנה הזיכרון הפרטי, זה המסתעף מתוך רצף הזיכרון המשפחתי. ואיך ידעו על אודות עברם ילדים שאין להם אב ואם? לא סבא ולא סבתא, לא קרוב, מִכָּר או מוֹדָע? מי יספר להם על אודות הוריהם, על אודות משפחתם? מי יספר להם איך היו, כשהיו קטנים? איך ידעו מי הם?

אחרי המלחמה הוקם בלובלין בית ילדים על ידי הוועד היהודי המרכזי. אל בית הילדים הזה הובאו ילדים ממקומות המחבוא שלהם ברחבי פולין. בקבוצת הגיל הרך טיפלה המחנכת מינה הלברשטדט קפלן. היו בקבוצה זו ילדים פעוטים. הם לא ידעו מהו בית ומהי משפחה. חייהם התחילו מתוך בור שחור.

מינה קפלן הלבפשטדט
Mina (nee Halberstadt) Kaplan

מינה הלבפשטדט-קפלן

קטעים מיומנה של מחנכת בבית היתומים לילדים ניצולי שואה

על אופיים והתנהגותם של הילדים (24.12.45-26.6.45)

סטאש ואנדז'ה

סטאש בן 8 **ואנדז'ה** בת 4. הם אחים. שם משפחתם ומוצאם אינם ידועים.

סטאש קשור מאוד לאחותו ומשגיח עליה. אנדז'ה מתעוררת בלילות בבכי מר, וקשה להרגיע אותה. שניהם חסרי ביטחון וחשים ניכור. שאר הילדים מסרבים לשחק עמם. הם מתהלכים יחפים, כיוון שאינם רגילים לנעול נעליים.

הילדים נמצאים אצלנו יומיים.

פלה רייכר

בת 7, מהעיירה זקז'ובקה (ZAKRZOWKA). **פלה** הייתה עם הוריה **במייזנק**, ושם נפרדה מהם. היא ניצלה כאשר טנק רוסי התנגש באוטובוס שהוביל ילדים.

הילדה גבוהה יחסית לגילה, שקטה ונחמדה. אוהבת מאוד ניקיון ומטפלת בילדים צעירים ממנה.

דורותקה

בת 3. הובאה אלינו מבית תינוקות. **דורותקה** היא

אסופית, מצאו אותה ליד בית בעיר חלם (CHELM). הילדה אינה מדברת ולא הולכת, אך שומעת ומבינה הכול. ילדה תשושה, אך בעלת תיאבון רב. מוקפת באהבת הילדים.

סאבצ'ה קליינמן

בת 5, נולדה בזקז'ובקה (ZAKRZOWKA). **סאבצ'ה** נפרדה מאמה כאשר הייתה **במייזנק**. היא ניצלה על ידי הרוסים לאחר שטנק רוסי התנגש באוטובוס גרמני שהוביל ילדים מהמחנה. הילדה קטנה וחלשה לגילה, שקטה, ממושמת וחרוצה. מצטיינת בסידור הבגדים שלה לפני השינה.

שולמית גוטמן

בת 5, מהעיר **וילנה**. הוריה של שולמית נרצחו בעת שהיו במסתור בוילנה, שעות ספורות לפני כניסתם של הרוסים לעיר. **שולמיתקה** הובאה על ידי האדם שסיפק לה מחסה. הוא אהב אותה מאוד, רצה לאמץ אותה ולקחת אותה יחד עמו לרומניה.

קבוצות ילדים בבית היתומים
האם אתם מזהים מישהו מהילדים או מהמבוגרים?
אנא, ספרו לנו

Groups of children in the orphanage
Can you identify any of the children or adults?

מריסיה לותרשטיין (מרים
 שמואלי)
 Marysia Lotersztajn

לאה-לודו'ה אוברמייסטר
 (ויקה פילאר)
 Laja Obermajster

דורותקה (דורית מילרד)
 Dorotka

דורותקה

לשולמיתקה יש אח ברוסיה. היא מפותחת יפה פיזית, אך במובן ההתנהגותי אינה קלה - היא לא ממושמעת ומעדיפה לפתור את כל בעיותיה בכוח אגרופיה. למרות זאת היא יודעת גם להתחבב ולהיות נעימה. בעלת שיער ארוך עם כינים. רצוי לספר אותה.

אטלס לנה

נולדה ב-1938 בלובלין. אמה הצליחה למסור אותה לאיכר בכפר. תחילה האיכר סירב לקבל אותה. גם האחרים סירבו. היא נהגה לישון בגורן מזוהם, ובמשך היום אכלה רק פרוסת לחם עם מים. על ראשה נתגלתה כינמת ושלבקת. **לנקה** אינה יודעת דבר על אודות הוריה.

לנקה גבוהה יותר משאר הילדים, חכמה ואינטליגנטית, אך נוהגת לריב ועונה בחוצפה. הילדה עברה תלאות רבות, והיא קשת חינוך. התנאים המשופרים עשויים להשפיע עליה לטובה, ואני מאמינה שהיא תשתנה. אמנה אותה לחונכת של ילד צעיר ממנה ולאחראית לניקיון הקבוצה.

רוזנצווייג יורק

יליד שנת 1942, מלובלין. האם נספתה ב-1943 בעת ההרג של גרייר. האב נהרג במצודה ב-1944. עבד כבורסקאי בזהות של פולני. מכר פולני הלשין עליו.

הילד מפותח פיזית יפה. ילד יפה, ערני ושובב. אינו משחק עם הילדים ואף מפריע להם. נוהג לקחת מהם את המשחקים, ולא - בוכה מיד ושורט. "הכול שלו", אומרים הם, ומחמת הפחד מוותרים לו מיד. הגדולים מפנקים אותו, והוא נוהג לברוח אליהם (במטבח) מן הקבוצה. הוא מכנה את כולם בשמות גנאי, וקשה מאוד להתמודד אתו.

רומק טריגר

בן 5, מהעיר **זמושץ'** (Zamosc). **רומק** הגיע אלינו מרוסיה. ב-1942 נפרד מאביו. כאן יש לו אם ואחות. הוא ילד חלש ומפונק. אמו משמשת כובסת בבית היתומים שלנו וקרובה לחדר שלנו. מסיבה זו רומק חומק מן הקבוצה לעתים קרובות. לילדים נדמה שהוא זוכה ליחס מועדף. יש לו אם, אחות ובן-דודה שמדי פעם מביא לו משהו. רומק קצת עקשן, אבל מוכן להתפייס תמיד. הוא אוהב מאוד את בנות הדודות שלו, **נינה וגניה**. שתיהן בקבוצה שלנו.

גניה מיטאג

בת 7, מהעיר **זמושץ'** (Zamosc). היא ילדה טובה מאוד. עוזרת לצעירים ממנה להתלבש ולהתרחץ, מדברת אליהם בנועם ומפנקת אותם. הילדים מקיפים אותה באהבה. גניה אינה קשורה במיוחד לאחיה. מדברת ביתר רצון ומשחקת עם **לנה** יותר מאשר עם **נינה**.

מריסיה ליס

בת 7, מהעיר **קוצק** (Kock). התייתמה מהוריה שנרצחו. יש לה כאן דוד. קשת חינוך עד מאוד: רבה עם כל אחד מהילדים, דוחפת ומגרשת מהכיסא אפילו את **דורותקה**. סובלת מחילוף חומרים לא תקין. על גופה ועל ראשה פצעים רבים. נמצאת כל הזמן תחת השגחה רפואית.

לייצה רוכליימר

בת 7, מהעיר **קז'ימייז'**. ללא הורים. בעת שהסתתרו אצל איכר בכפר, אמה יצאה לחפש מזון - ומאז נעלמה ולא שבה. ילדה שקטה וממושמעת, אוהבת סדר וניקיון. תרנית וחברותית מאוד. אף פעם לא ראיתי אותה בוכה. קשורה מאוד לאחיה השווה גם הוא בבית היתומים. דודתם מבקרת אצלם לעתים קרובות ומטפלת בהם.

מריסיה לוטרשטיין

בת 4 או 5, מהעיר **מרקושוב** (Markuszow). את הוריה שלחו לטרבלינקה מהעיירה **קונסקה וולה** (Konska Wola). האם השאירה את הילדה אצל איכר, והוא הבריח אותה ליער. שם נמצאה על ידי פרטיזנים, ואלה העבירו אותה בחזרה לכפר. הקהילה הכפרית הסתירה אותה עד לבואם של הרוסים. במשך שנתיים נדדה הילדה מבית לבית. בכל מקום שהתה כשמונה ימים.

מריסיה מפותחת היטב לגילה, אך סובלת מנזלת קבועה. הילדים מכנים אותה "המנוזלת" כדי להבדילה מילדה אחרת בעלת שם זהה. הילדה מפוזרת ומוזנחת. אינה שורכת את שרוכי הנעליים, וזה לא מפריע לה. היא נמצאת תחת השגחה רפואית קבועה. אני סבורה שכאשר תחדל לסבול מהנזלת, היא תשתנה ותשמור יותר על הניקיון. למריסיה "לב זהב". היא אוהבת מאוד את מנהלת הבית ומודאגת מאוד אם זו חולה. מוכנה לתת למנהלת כל דבר שמוצאת.

היום ביקרו אצלנו מכרות של **סטאש ואנדז'ה**. הן הכירו היטב את הוריהם וסיפרו שהילדים נולדו **באופולה** (OPOLE). האב נפטר לפני כמה שנים, והאם נעלמה בלי להשאיר עקבות. מתחילת המלחמה שהו הילדים אצל איכר בכפר, ומכאן הרגליהם וסגנון דיבורם. כך למשל במקום "ילדה" אומר סטאש: "נקבה, שחקי אתי". הילדים משתנים בהדרגה, ולאט לאט הם מתאקלמים ולוקחים חלק פעיל במשחקים. **אנדז'ה** כבר לא בוכה והחלה לתקשר עם ילדים אחרים. החלטתי לא להלביש אותה ב"שמלה הכחולה הארוכה עם הסינר השחור", לבושה בעת שהגיעה אלינו. **סטאש** משחק ברצון עם ילדים גדולים ממנו. הוא בן שמונה, גבוה מכפי גילו. אני סבורה שבקרוב יעבור לקבוצת הילדים הבוגרים ומאמינה שאנדז'ה תחדל לבכות. הילד הוכנס לקבוצה שלנו רק כדי לסייע בקליטתה של אחותו.

אורחים רבים מבקרים בביתנו. הילדים הקטנים זוכים בהתעניינות מיוחדת, והם מרוצים מאוד מכך. הם מתגאים בלבושם, ואפילו במיטות הלבנות שלהם. בימי הביקור של האורחים, בדרך כלל ימי ראשון, אני מלבישה את הילדים בבגדיהם היפים ביותר. בחיבה מיוחדת מתקבל היושב-ראש. יחסו לקטנים לבבי ביותר, והילדים חשים בכך: הם מנסים לצאת מהמיטות ומקיפים אותו מכל הצדדים. **דורותקה** יוצאת מהמיטה ומתחננת שירימה "על הידיים". הילדים שלי זקוקים מאוד לפינוקים ולגילויי אהבה - נשיקה וחיבוק. דומה שאינם חשים בחסר אם כפי שהם זקוקים לפינוק. זה מגיע להם, ויש להם את הזכות המלאה לקבל זאת.

היחידה שמוזכרה את האם היא **מריסיה לוטרשטיין**. "אמי תקנה לי כדור, אמי תתפור לי שמלה..." הכול אמא... כל מכר שמחייך אליה נתפס כאם. האם היא בבחינת כוח עליון, כוח שיודע ומסוגל לכול: "אמא הכול יודעת..." רק **לרומק, לנינה ולגניה** יש אמהות. האמהות האמיתיות לא מראות את אהבתן לילדיהם. האם של **נינה וגניה** לא מפנקת אותם מספיק. כבר כמה פעמים פניתי לגברת מיטאג וביקשתי ממנה שלא תתן לילדים כסף, אלא תקנה להם בעצמה דברי מתיקה וגלידה. נדמה לי שבהמשך החיים זוכרים את הפינוקים והיחס החם אל הילד יותר מאשר שמלות חדשות או נעליים שהילד קיבל מההורים. קרוב לוודאי שהשנים האלו, בייחוד בעת הזאת, ישפיעו על אישיותו של הילד.

הגיעה אלינו ילדה חדשה - **אוברמייסטר לאה**. ילידת 1941, **מיאנוב ליטבסקי**. האם נרצחה בעיר גלביץ ב-11 ביוני 1945. את האב הרגו הגרמנים ב-1943. לאחרונה **לודז'וניה** הייתה בעיר **קרשניק**. כל הזמן הילדה בכתה ורצתה לאבא. לא עזרו הצעצועים, לא הסוכריות ולא השוקולד. בכוח לקחתי אותה למיטה. היא כבר ישנה.

הילדים שיחקו היום יפה בגינה. **סאבצ'ה** (ז'יבצ'ה = צפרדע) בנתה בית, **מריסיה** - חדרים ומטבח. האחרים בישלו והזמינו אותי לראות את נפלאותיהם. הבית נבנה באופן קולקטיבי, ובארוחת הצהריים הייתה אפילו מנה אחרונה שהוכנה במטבח. **שולמית** הכינה היום עוגות מעוטרות. העוגות שלה נעשות יפות יותר מפעם לפעם, ובעקבותיה גם ילדים אחרים קישטו את העוגות שלהם: "שלי יפה יותר!" "ושלי?" בשובה לבית סידרה שולמית את ארון הצעצועים. **יורק** לא צעק "תן!" אף לא פעם אחת, וכל הזמן הוא שיחק יחד עם הילדים.

3.7

לודז'וניה כבר התרגלה אלינו לגמרי. היא לא בוכה, אלא משחקת. רק לאחר ביקור של מכרים או קרובים היא נוהגת לפרוץ בבכי ורוצה לאבא. ללודז'וניה החדשה שלנו יש בובה. היא לא נפרדת ממנה לרגע ואף ישנה יחד אתה. **שולמיתקה** מתעוררת לפנות בוקר, כאשר לודז'ה ישנה עדיין. היא לוקחת את בובתה מהמיטה ומשחקת איתה עד שלודז'ה מתעוררת. אז היא ניגשת בשקט למיטה שלה ומחזירה את הבובה למקומה.

4.7

דורותקה נראית טוב מאוד. היא כבר עומדת בכוחות עצמה ונתמכת רק מעט, כי היא מפחדת. היום לא אפשרה לספֵר לספֵר אותה כי פחדה... ביקשתי מהספר שיסיר את סינרו, ואז נרגעה מיד. אני סבורה שהסינר הלבן עורר אצלה פחד מרופא. גם ילדים אחרים, אפילו **סבולקה**, הסתפרו. שערם לא היה נקי עד כה, ושיער קצר יאפשר לי סוף-סוף לנקות את ראשיהם כפי שצריך. אשתמש בנפט לשם כך.

למריסיה ליס יש זחלת על ראשה. הרופא מסביר שגם זו תוצאה של חילוף חומרים לא תקין.

8.7

דורותקה אמרה היום את המילים 'אמא' ו'אבא'. הילדים מאושרים שדורותקה לומדת לדבר. היא סובלת עדיין מחרדות, פחדת מרעמים ומיריות, וכל רעש גורם לה להתעורר בלילה. קשה מאוד להרגיע אותה, ואפילו סוכריות לא מסייעות. אני לוקחת אותה למיטתי. לדעתי, הילדה עברה זעזוע קשה.

אני לא מזהה את דורותקה. אני זוכרת את היום הראשון לבואה אלינו - רזה, מכוערת, בשמלה שחורה. היצור הקטן זז על הרצפה... לא, אני לא מזהה את הילדה! היום היא יפהפייה, וגופה מלא וורדרד. אני מלבישה אותה רק בשמלות בהירות. היא מחייכת תמיד, מראה לי את השיניים הקטנות שלה. אוצר המילים שלה גדל - כבר אומרת 'בובה' ו'יפהפה'. כל הזמן רוצה להיות חופשית. נראה מה יהיה כאשר תתחיל ללכת. דורותקה היא הפינוק והנחת לכל המוסד!

סאבצ'ה הצליחה להוציא את כל החבלים מהמיטה ועשתה לעצמה דרך לכניסה ויציאה ממנה.

11.7

היום הגיע אלינו ילד חדש, שמו **רומק**. הוא נולד בעיר **ביילסק** ב-12.1.1939. את האב הרגו בכפר. הילד הובא על ידי אמו מהעיר חלם. הילד גבוה לגילו, אך כחוש. האם השאירה אותו ונסעה. הילד בכה ולא רצה לשחק אתנו. הוא רוצה רק את האם. כעת רומק נרדם. אני בטוחה שכאשר יתעורר, יבכה שוב ויבקש: "אמא".

12.7

רומק כבר משחק עם הילדים האחרים. הוא משאיל **ליורק** את הרובה, ויורק נותן לו כלי לעוגות. יורק מדבר אל רומק כמו אל ילד גדול. רומק כבר יודע שאמו נאלצה לנסוע, והוא בטוח שתחזור עוד השבוע. רומק מבטיח שלא יבכה גם אם תחזור מאוחר יותר. הוא יודע שאמו אוהבת אותו, אך לא יכולה לבוא. הוא מבקש שהמשגיחה לא תעזוב אותו בלילה, כי הוא מפחד לישון. רומק ילד אינטליגנטי ומבין הכל. רומק והילדים האחרים כתבו מכתב לאמו וביקשו שתחזור מהר.

14.7

מריסיה ליס חולה כל הזמן. היא נמצאת בבידוד. היא מפריעה מאוד לילדים הקטנים, מרביצה ובוועטת בהם, ולכן הילדים אינם מתעניינים בה. אף אחד מהם לא שואל מתי היא תחזור. כל הזמן היא מקבלת מהדוד שלה פירות וסוכריות, אך אף פעם לא מכבדת את חבריה. אני זוכרת שרק פעם אחת הסכימה לתת **לדורותקה** סוכרייה, כאשר זו בכתה מאוד.

16.7

זישיק הבלר

זישיק הועבר אלינו היום מרחוב וישינסקה. הוא הובא לבית היתומים על ידי איכר מהכפר קאטי. הילד יפה, מבנה גופו טוב. זישיק נמצא בבית היתומים מאז ה-10.7. מיד הרגיש כאן טוב והסתגל מהר מאוד לקבוצה שלו. משחק יחד עם כל הילדים.

17.7

התרגשות גדולה עברה על הילדים שלי היום. כבר מהבוקר שררה שמחה. המנהלת ואוניה יצאו לטיול יחד אתנו. כל הילדים לבשו סינרים כחולים זהים, והקבוצה עשתה רושם רב. המנהלת קנתה לילדים משחקים וחילקה לכל ילד פרפר וגמד. גאים ומאושרים הלכו הילדים לגן המשחקים. כל אחד מהם אחז במשחק והשתדל לא ללכלך את הסינר החדש. בשובם מהטיול קיפלו את הסינרים וסידרו אותם יפה בארון - הגדולים יותר עזרו לצעירים.

דודתו של **יורק** לקחה אותו היום אל ביתה. חבל לי על הילד. היא לקחה אותו בדיוק כאשר הצלחתי לצרף אותו לקבוצת הילדים. זה כבר לא אותו היורק שבמשך חצי מהיום ישב על המדרגות, ובמחצית השנייה במטבח או במקום אחר - רק לא עם הקבוצה. זה לא היורק שהיה מתעורר ובוכה, נרדם ובוכה. היורק החדש נהג להשגיח על הילדים האחרים שיתנהגו יפה, שיחק עם **דורותקה**, נתן לה משחקים וכיבד אותה ואת הילדים האחרים בדברי מתיקה שהיה מקבל מדודתו. אף שלא רצה ללכת, לקחו את **יורק**. הוא בכה, והדודה הביאה מיד תחמושת: מכונית, סוכריות, שתייה. השתייה הזאת! כמה שלא תיקח, אף פעם לא מספיק. באמצעותה אתה יכול לקנות תמיד את הילד. זה אפילו יותר מגלידה.

Children in the courtyard of the orphanage

ילדים בחצר בית היתומים (מארכיון "יד ושם")

במקום, וכל הזמן ביקשה שיעבירו אותה למקום אחר. היא הפריעה מאוד לילדים במשחקם, השחיתה הכול וזרקה עליהם חול.

26.7

בדרך כלל אחרי ארוחת הצהריים הילדים נחים במיטות. לא כל ילד ישן: אחדים משחקים, הופכים את השולחן או המטבח לכרית, מבשלים מאכלים שונים. הבוגרות יותר, **גניה**, **לנה** ו**פלה**, תופרות שמלות לבובות. אחדים מהילדים אוגרים מחסנים מתחת לכריות חתיכות בד, נייר צבעוני וכן הלאה.

אני מתבוננת ומשתכנעת שאינסטינקט הרכושנות מצוי באדם, ולכן אני לא נוהגת לקחת מהם דבר. שגם להם

חבל לי מאוד על **יורק**. גם הילדים מצטערים. מזמן הם שכחו שהוא הרביץ והציק. בעיקר שרט את **שולה**. גם שולה הצטערה שיורק עזב. ילד מתוק היוורק הזה. אני לא שקטה: נדמה לי שדודתו לא לקחה את יורק אל ביתה, אלא מסרה אותו למישהו לחינוך.

18.7

נינה בת העשר עברה לקבוצה בוגרת יותר. נינה שמחה מאוד שהיא כבר גדולה ותלמד לקרוא ולכתוב. למרות זאת הצטערה להיפרד מ**דורותקה**, **שבולקה** ו**פלה**. פלה ממש בכתה, הן אוהבות מאוד אחת את השנייה. **דורותקה** ו**שבולקה** היו אתנו היום בגינה. שבולקה שיחקה עם כל הילדים. **דורותקה** לא הצליחה להישאר

יהיה משהו! פעם אחת ניסיתי לקחת ממריסיה ליס ניירות שהיו מונחים מתחת לכר שלה, אז היא החביאה אותם בתוך הציפית. שולה החביאה חתיכות בד מתחת למזרון. הניירות נקיים וגם הבדים. שיהיו מתחת לכר ושהילדים ישחקו בהם...

אף שלא כל הילדים ישנים, חייבת להיות דממה. כך גם כאשר אני באולם. את הלבוש מקפלים ומניחים על כיסא. גם הכיסא היווה נושא למריבה. כל אחד רצה שיהיה לו כיסא משלו. כיום זה ההפך: הילדים הבינו שערימה של כמה פריטי לבוש מקופלים על כיסא היא יפה יותר.

סטאש לא מסדר את בגדיו באופן קבוע. הוא מפריע לי יותר ויותר, אני חייבת להעבירו לקבוצה של בוגרים יותר. בסיפוק רב ובאהבה אני רואה כיצד **סבולקה** הקטנה מתפשטת בכוחות עצמה, מקפלת את שמלתה וזוחלת למיטה דרך הפתח שסידרה ברשת. באולם שורר שקט לאחר ארוחת הצהריים, אף שהילדים אינם ישנים. את השקט מפסיק לעתים קולן של **שולה** או של **דורותקה**. **שולי**, **זיגמונט** או **פלה** לוקחים לעצמם משחקים. **זיגמונט** מסרב להחזיר את המשחק, **ושולה** בוכה. **דורותקה** מבטאת את רצונותיה, צורכיה ובקשותיה בבכי.

הילדים המוזכרים כאן משתייכים לקבוצת הילדים הצעירים ביותר במוסד שלנו. אפיינתי אותם על בסיס הדיווחים והטיפוליים הנוגעים להם במהלך התקופה. באופן כללי כל הילדים נחמדים מאוד ויודעים להיות ממושמעים ושקטים. הם יודעים גם לצעוק ולהרעיש. זה תלוי במצב הרוח שלי. כאשר אני פחות עייפה, הצעקות שלהם נשמעות לי טבעיות יותר, ואז גם אני מרעיש ושרה יחד עמם. כאשר אני עייפה, הצעקות שלהם נשמעות לי בלתי-נסבלות. אז הם נראים לי לא ממושמעים, ואיני יכולה להתגבר עליהם.

אבל הרי אלה ילדים... האם אני דורשת מהילדים יותר מדי??? כל כך הרבה שנות סבל ורעב... הרי במשך זמן רב פחדו לדבר בקול רם! חסר היה להם שגרמני ישמע קולו של ילד יהודי... אולי המבטא יסגיר אותו... בעת שהתקיים חיפוש, הילד נהג לשכב כמה שעות - בארון, באסם או אפילו (כפי שילד סיפר לנו) בתוך הספה שמתחת כביסה מלוכלכת. עכשיו שיצחק, שישיר וישחק...

הילדים לומדים מהר. אפילו **דורותקה** הקטנה שלנו, שאינה יודעת עדיין לדבר ואף לא ללכת, לוקחת חלק במשחקים. לימדתי את הילדים לשיר עם דורותקה

כאשר היא יושבת על הכיסא שלה בתוך המעגל. הילדים לבביים כל כך. הם מאושרים לראות שגם היא משחקת. משמח אותי כל כך לראות כיצד מטפלים הם זה בזה. "הלב מתרחב" כאשר גניה מצחצחת נעליים לרומק, או כאשר פלה מלבישה את סבולקה הקטנה. ולנה - באמת לא דומה לעצמה. היא ממלאת את תפקיד האחראית על הניקיון לשביעות רצוני: עוזרת לילדים, רוחצת את הצעירים ודואגת שהילדים יניחו את בגדיהם על הכיסא שלה. עד עכשיו יש לה כיסא משלה.

הילדים שלי משתפרים מיום ליום, ואני בטוחה שאין ילדים רעים! אני מתבוננת בהם ומגיעה למסקנה שתנאים טובים משפיעים על ילדים לטובה - עד כדי כך שהילדים המכוערים ביותר נעשים יפים... כל אחד מהם חי את החיים של הקבוצה כולה, ולכן קשה לאבחן כל אחד ואחד. איני יכולה לראות את **דורותקה** ללא **סבולקה**, את סבולקה ללא **פלה**, **נינה** ללא **רומק** ורומק ללא **יורק**. ועוד ועוד...

15.8.1945 - נסיעה לפטרסוולדאו

הילדים עייפים עדיין מהנסיעה. ההתרגשות רבה מדי! **שולה** ו**רומק** לא בהכרח. כל הזמן **רומק** שואל אם המגורים ברכבת הם קבועים. היו שם ספסלים, חלונות, רצפה וקירות... במשך כל זמן הנסיעה ברכבת שאלה **לודז'יניה** אם אנחנו באמת נוסעים והיכן הסוס. ולמה אנו לא נוסעים לתחנת הרכבת, אלא נוסעים בתוך חדר?...

הרופא בדק את **דורותקה**. היא לא תוכל ללכת וגם לא לדבר. ירו בה ברגל!

1.9.1945

הילדים בני השבע כבר רשומים בבית הספר. "גם אני אלך לבית הספר!" "גם אני!" צועקת דורותקה. היא "רכשה" את המילה וגאה מאוד בזה. אם היא מתאימה, אם לא - היא צועקת "גם אני!" יהיו לנו מחברות, ספרים ועפרונות. אנו כבר גדולים. "היכן יתנו לנו אוכל?" - זו שאלתן הקבועה של **לנקה**, של **לודז'יה** הגדולה, של **מריסיה ליס** ושל **גניה**. הן רוצות כבר לאכול במסעדה שבאולם הגדול.

ספטמבר

הבנות קיבלו סינרים עם צווארונים לבנים - סמל להיותן תלמידות. הילדים שומרים היטב על הסינרים

7 בנובמבר

דורותקה כבר הולכת בכוחות עצמה. היא רוצה לספר על כך לכולם, אבל אינה יודעת כיצד. היא מצביעה על רגליה ואומרת "או". דורותקה עומדת על רגליה "בצורת X", אך הולכת למרות תחזיות הרופאים. הילדים שלי מאושרים! היא מקבלת מכל אחד מהם דבר מה. זהו יומה המאושר...

15 בנובמבר

מהיום לכל ילד יש ארונית משלו. הילדים בוחנים את הארונית ושואלים: "האם אוכל להכניס הכול לארונית? האם יש חשש שמישהו ייקח לי משהו? האם **מילה** לא יפזר את הכול?" במשך כל היום הם מסדרים את הפינה האישית שלהם. **לודז'ה** מניחה שם את הראי הקטן שלה, מסרק, בובה ועוד חפצים קטנים רבים. היא העמידה על המדף תמונת נוף. **בניו** הניח שם מחברות. "לי אין שום דבר", אומר **רומק**. "גם לי אין", אומרת **דורותקה**. חילקתי לילדים תמונות צבעוניות ונייר יפה - הכול כדי שהם יקשטו את הארונית. הם שמחו מאוד לעשות זאת. **דורותקה** קבעה את מגוריה בתוך הארונית שלה.

היו לנו בחירות. כבר יש לנו ראש קבוצה, ועדת ניקיון וועדת בית משפט. **לנה** היא השופטת, **ולודז'ה** יושבת-ראש. הן זכו ברוב קולות. גם **סבולקה** ו**דורותקה** הצביעו.

7 בדצמבר

מילה בכה היום לראשונה. בשל החיטוי הילדים ישנו היום באולם של הגדולים. מיד אחרי ארוחת הערב הגיעו הבנות הבוגרות ולקחו את הקטנים אליהן. את **שפס'לה**, **לולק** ו**רומק** לקחו הבנים המבוגרים. הבנות רבו על **דורותקה** ו**סבולקה**. רק את **מילה** אף אחד לא רצה לקחת. **מילה** לא נוהג לבכות אף פעם - אפילו אם מרביצים לו, מציקים לו או לוקחים ממנו צעצועים. היום בכה **מילה** בפעם הראשונה...

15 בדצמבר

היום שיחקנו במעגל, ובמרכזו עמדה **דורותקה**. היא הייתה מאושרת. הילדים זכרו היטב שבדרך כלל במשחק הזה דורותקה הייתה יושבת על כיסא קטן. אז היא לא ידעה ללכת. כיום היא משחקת כמו הילדים האחרים,

ומסירים אותם לאחר שובם מבית הספר. לכל ילד סינר משלו, ועליו שם משפחתו. במשך כל היום הם חוזרים על המילים החוזרות בשיר שלימדתי אותם ביום הראשון להליכתם לבית הספר: "לצד הבובות והדובים היום אנו לבית הספר הולכים." בייחוד נרגשת **לנה**. היא ממש מאושרת. אחיותיה **רבקה** ו**נינה** ובת-דודתן **לנה** הולכות לבית הספר. כהרגלה **לודז'ה** שקטה לגמרי ואינה מראה כל ביטויי התרגשות. באחת היא הפכה "תלמידה". **מריסיה ליס** כבר שכחה את מעילה בבית הספר, ואת הילקוט שלה הביאה לה ילדה מהמוסד.

מריסיה ליס נוהגת לשכוח לעתים קרובות. אני סבורה שהיא תתקשה לקלוט את הכתיבה והקריאה. כל הילדים שמחים ללכת לבית הספר, רק **לשפסל** אין זה משנה.

הילדים הקטנים מאוד מקנאים בגדולים שכבר הולכים לבית הספר. "ומתי אני אלך?" שואלת **לודז'וניה**. "מתי אני?" שואלת **אנדז'ה**. "ואני?" שואלת **דורותקה**. **רומק** מאושר כאשר הוא מלווה את הילדים לבית הספר. **שולה**, **רומק** ו**מריסיה** מרגישים שנעשה להם עוול. לא כך חשים **דורותקה**, **סבולקה**, **לודז'וניה** ו**אנדז'ה**. אותם מכנה **שולה** "מאבדי התחתונים". **שולה** הפכה פתאום לבוגרת יותר, וכך גם **רומק** ו**מריסיה**. הם מרגישים אחראים ל"קבוצה שלהם", כלומר לילדים בגיל שלפני גן הילדים.

כל הילדים מחמיאים ל**מריסיה ליס**. היא השתנתה מאוד, נכונה לעזור ומתייחסת יפה מאוד לילדים האחרים. לפני כל ארוחה היא מלבישה סינרים ל**סבולקה**, **דורותקה** ו**מילה**, צוחקת אתם ומשחקת. לעתים קרובות היא משכיבה את דורותקה לישון. ברצון רב מקפלת בערב את בגדי הילדים ומכסה אותם בשמיכה. היא כבר לא רבה עם האחרים. אמנם מזמן לזמן מרשה לעצמה לחמוד לצון, אך ככלל הפכה טובה יותר ויפה יותר.

נובמבר

התורנית המצטיינת היא **לודז'ה**. היא תורנית באולם של הקבוצה הקטנה. הילדים הקטנים ישנים באולם נפרד, ולילדי בית הספר יש אולם אחר. בחדר השלישי ישנים הבנים. לודז'ה מפשיטה את הילדים הקטנים, משכיבה אותם לישון ומקפלת את הבגדים שלהם. את כל זה היא מבצעת בשקט, בדאגה רבה ובמסירות. לודז'ה תזכה בפרס על הפעילות שלה.

ויחד אתם הולכת במעגל. את צודקת, מריסיה: היא כבר לא תישאר אתנו הרבה זמן.

תרגום מפולנית: **שרה ברנע**
עריכה: **איטה פישברג**

24 בדצמבר

לא לכל ילד יש מיטה. לא לכל ילד יש שתי כריות. **לרומק** יש כרית אחת גדולה. **אלה** ישנה יחד עם **ורה**, ויש להן כרית אחת קטנה. רומק נתן להן את הכרית שלו כי הן שתיים, ואילו הוא ישן לבד במיטה הגדולה שלו. הוא עצמו החליט לתת להן את הכרית, וזה ריגש אותי מאוד.

האחיות הדסה (מימין) ומינה (משמאל) בלובלין 1940
Sisters, Hadassah (right) and Mina (left) in Lublin, 1940

מי הייתה מינה הלברשטדט-קפלן?

מנהל מפעל טקסטיל.

ב-1958 עלתה המשפחה לארץ והתיישבה בבאר-שבע. לאחר כשלושה חודשים עברו בני הזוג וילדיהם לרחובות. למידת השפה החדשה ושאר קשיי ההסתגלות הכבידו מאוד על חיי המשפחה, אך מינה לא ויתרה: היא השקיעה מאמצים רבים בהשתלמויות ובלמידת תנ"ך ולשון עברית באוניברסיטת בר-אילן, מאמצים אשר נועדו לסייע לה להתקבל למשרת הוראה בבית ספר עברי. בעת לימודיה באוניברסיטה החלה לעבוד בבית הספר ויצ"ו ברחובות. היא התקבלה לעבודה הזו הודות להיכרותה עם המנהל יעקב צוק - הלה זכר אותה מתקופת עבודתם המשותפת בבית היתומים של קורצ'אק. בהמשך לימדה מינה ב"מקיס", פנימייה ומוסד ברמלה לקימום ילדים עם פיגור שכלי.

בהיותו בן 12 נשלח הבן שלמה להתחנך בקיבוץ כפר מנחם, ואילו אחותו רחל בת התשע נשארה בבית ההורים. שנתיים אחר כך אירעה תאונת דרכים מחרידה: שבעה מילדי כפר מנחם נספו ברדתם ממשאית טיולים ליד מכמורת. בין השבעה היה גם שלמה קפלן.

לרוע המזל, גם חייה של מינה נקטעו באופן טראגי ואכזרי: באוקטובר 1972, בהיותה בת 58, נדרסה מינה בעת שחצתה את הכביש לאחר ביקור אצל הדודה בנתניה. אחותה הדסה הייתה יחד עמה וחזתה באסון הנורא.

תבד"ל הבת רחל, המשיכה את דרכה החינוכית של אמה מינה כמורה לביולוגיה ומנהלת בית ספר ברחובות.

דודתי מינה נולדה בלובלין ב-1914. הוריה היו שלמה ורחל-רוזליה (לבית הרשהורן) הלברשטדט.

הבית שהיא התחנכה בו היה בית דתי אשר הזדהה עם רעיונותיה של מפלגת 'אגודת ישראל'. האב, רבי שלמה הלברשטדט, היה מעורה מאוד בפעילות הציבורית בלובלין - במשך שנים רבות הוא שימש כנשיא הקהילה היהודית בלובלין וכמזכיר "ישיבת חכמי לובלין". במסגרת פעילותו למען הקהילה היה מוכר כאדם הרודף צדק, פעיל בארגונים שונים ומוכן תמיד להשיא עצה ולהושיט עזרה לכל דורש.

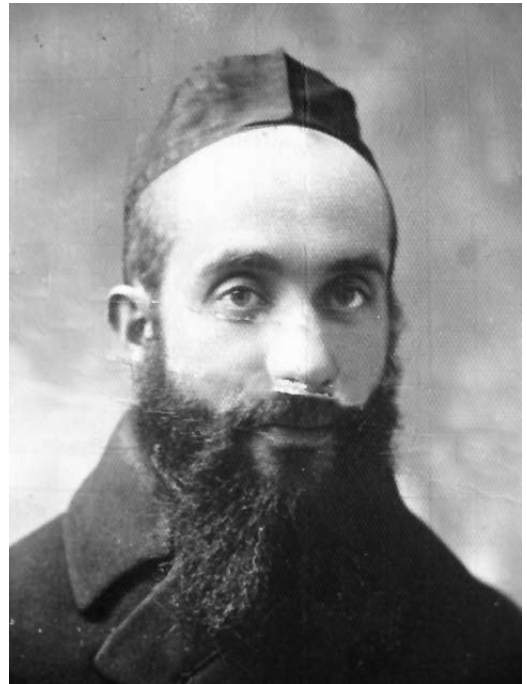
לפני המלחמה למדה מינה היסטוריה, גאוגרפיה ופסיכולוגיה באוניברסיטת ורשה ואף עבדה במשך זמן מה בבית היתומים של יאנוש קורצ'אק.

את שנות המלחמה שרדה מינה יחד עם אחותה הצעירה הדסה. היו אלו שנים של סבל וייסורים - החל בחיים בגטו לובלין וכלה בשהותן במחנה המוות אושוויץ. האחיות אסתר ופרלה-פולה נרצחו בשנים הללו. האב שלמה נשלח לבלז'ץ יחד עם שאר חברי היודנראט, וזאת בניגוד להבטחות של אנשי האס אס.

בתום המלחמה עבדו מינה והדסה כמטפלות בבית הילדים היהודי שהוקם בלובלין. בבית הילדים הזה התקבצו ילדים מוכי גורל ששרדו את המלחמה בקושי רב, רובם חסרי בית וללא הורים.

מינה נישאה לצבי (גרישה) קפלן, בן לובלין (יליד 1904) אשר איבד את אשתו ובנו במלחמה. השניים הקימו משפחה בדז'רז'ונוב שבשלזיה והולידו שני ילדים, שלמה ורחל. מינה המשיכה לעסוק בחינוך ובהוראה, וצבי היה

האב - שלמה הלברשטדט
Father, Shlomo Halbershadt

גרישה ומינה קפלן עם בנם שלמה
Grisha and Mina Kaplan with their
son Shlomo

הבן - שלמה קפלן
Son, Shlomo Kaplan

שרה פרי (סבצ'ה - סבינה קליינמן)

אחרי ששים וחמש שנים נמצאה עוד פיסת מידע על ילדותי

באותו אירוע במיידנק היו אתי גם ירמי ארבוז ואחר כך אחיותיו שנשלחו יחד עם אמי לאושוויץ: יפה, לולה ודבורה, וכן אמם מלכה.

הייתה אתנו באוטובוס גם הילדה פלה רייכר שמוצאה כמוני מזקשובק והייתה אתי במיידנק - הייתי מעוניינת מאד לאתר אותה.

עד עכשיו חייתי לאור זכרונות וסיפורים, עכשיו הגיעה גם עדות כתובה ומוחשית מאת מטפלת נפלאה שניהלה יומן!

תודה מיוחדת על החוויה המטלטלת הזו מגיעה לאיטה הלברשטדט-פישברג, רכזת הארגון של יוצאי לובלין, שידעה אותי אודות היומן שניהלה דודתה מינה ז"ל, יהי זכרה ברוך.

תודה לפנחס זיונץ שסיפר לי על היומן בפולנית. אחרונה אחרונה חביבה תודה לגברת שרה ברנע היקרה, שעמלה וטרחת לתרגם את החומר לעברית. הנייר לא יספיק להכיל את רגש התודה שלי על מפעל החיים שעשתה פה.

כולכם יחד עשיתם דבר גדול עבורי ועבור שאר הילדים. זה מעט וזה הרבה מילדותי.

י"א בתמוז תשע"א, 13.7.2011

עם קבלת המעטפה, ובתוכה תרגום מפולנית לעברית של חוויות ילדותי בבית הילדים בלובלין, כל כך התרגשתי, שמיד אני יושבת ומגיבה.

אין מלים בפי לתאר איזו חוויה מכוננת גרמו לי המלים והתמונות.

אחרי 65 שנה ויותר נמצאה עוד פיסת מידע על ילדותי. אחרי חיסול מיידאנק, כשהופרדתי מאמי, ואנו הילדים ששרדנו נלקחנו באוטובוסים ליער למטרות חיסול, הגיעו טנקים רוסיים והצילונו. הועברנו לצלב האדום, ששיכן אותנו בבתי ילדים, בנים לחוד, בנות לחוד.

אחרי תקופה קשה של רעב, לכלוך, כינמות, חרדת נטישה וחרדת מוות - זכינו סוף סוף ליחס אנושי מצד המטפלות, ובפרט כפי שצויין, מצד המטפלת מינה קפלן-הלברשטדט, שתיעדה ביומן בזמן אמת את ההתנהגות של כל ילדה וילד. היא העניקה חום ומעט בטחון שהיו חסרים לנו. אנו, שהיינו ילדים ללא בית, ללא אב ואם - קיבלנו בגד נקי ואוכל חם, מיטה וסדין נקי, גילחו אותנו ורחצו אותנו.

כשאני קוראת את תיאורי - כפי שמינה ראתה אותי - "ילדה בת 4-5 בנתה בית"..." "קטנה וחלשה, שקטה, ממושמעת וחרוצה. מצטיינת בסידור הבגדים שלה לפני השינה..." - אני חושבת על אמי שנלקחה ל"מרש המוות", לאושוויץ, חלתה בטיפוס, הועברה לברגן בלזן, גיהנום אמיתי, ובמשך כל אותו זמן לא ידעה מה עלה בגורל ילדתה הקטנה... רק לבסוף, אחרי המלחמה, נודע לאמי מעיתון פולני, שיש ילדים בבתי ילדים, ולמזלי היא מצאה אותי!

שרה פרי (סאנצ'ה - סבינה קלינמן) באזכרה לקהילת לובלין, יום השואה 2011
Sara Perry, at the Lubliner Holocaust Memorial Day 2011 at Nahalat Yitzhak

ולדים

שנולדו בעשור השנים שקדם למלחמה

בדפים הבאים כתובים סיפורי ילדים.

לא סיפורים לילדים

אלא סיפורים של ילדים.

ילדים

שעולם ילדותם עלה באש

"בדרכים שסמרו מאימה ומדם".

עירית הס נולדה בלובלין, 1931, ונקראה אז אנה-אירנה גולדברג.
זה סיפורה על הפרידה מאמה הלה-יהודית לבית בלומנשטוק,
בעת חיסול גטו מייזן-טטרסקי בנובמבר 1942

עירית הס

פרידה מאנה

Irit after the war

עירית אחרי המלחמה

אדם מוכר. לא ידעתי מה לעשות עם עצמי. הסתובבתי
ללא מטרה וללא כיוון בין אנשים שהיו אדישים כלפי
וטרודים במשהו אחר. אנשים שקטים מאוד, מאוד.

בערב החלו האנשים להתפזר: חלקם פנו לעבר שער
היציאה, רבים אחרים נשארו במקומותיהם גם לאחר
שהמקום נסגר.

ולפתע - מכיוון הכוך, מתחת למדרגות העץ - עלה ועטף
אותי ריח נפלא! ריח אותו כמעט כבר שכחתי: ריח
חביתה! מטגנים כאן ביצים! ממש לידי!
קבוצת ילדים - אולי בני גילי, אולי קטנים ממני, חלקם
עומדים, חלקם יושבים על הרצפה - הצטופפה סביב
אישה. סביר להניח שהייתה זו אמא שלהם, רכונה
מעל לפרימוס דולק. משם בא הריח! היא טיגנה להם
חביתות!

החשיך. לילה ירד. הילדים שכבו ונרדמו בכל מקום פנוי.
הרי זאת היתה "placowka", מקום עבודה ליהודים.
מיטות לא היו שם, והילדים כבר היו עייפים מאוד.

אני לא יכולתי להירדם. שוטטתי לאורכו ולרוחבו של
הצרף והתבוננתי באנשים שהיו פזורים בכל הפינות ובכל
המעברים. כולם נראו לי עסוקים מאוד. איש לא התעניין
בי ולא שאל שאלות. עברתי ממקום למקום ולא זיהיתי

נעמדתי שם, ממש בסמוך אליהם, נשענת על הקיר ומקווה...

ריח ביצים מטוגנות, הריח הנפלא של חביתות, גבר אצלי ברגע זה על בוש, על מבוכה ופחד! אני כל כך רוצה לאכול חביתה! אולי גם אני אקבל!

הבטתי מלאת הערצה באם זו שלמרות הכול - אפילו כאן, בעת חיסול הגטו - היא מכינה עדיין מטעמים לילדים שלה. לא יכולתי לזוז משם: עמדתי, חיכיתי וציפיתי. אבל לא נתנו לי.

אולי לא הייתי אמורה לצפות שבמקום הזה, במצב הזה, יתפנה מישהו לשים לב לילדה זרה, לא מוכרת, ויבין שהיא מחכה לחביתה.

ואולי לא הספיקו להם הביצים. או הותירו ביצים למחר.

כשאני נזכרת בהם היום ממרחק השנים, אני חושבת: הרי הם לא ידעו שאין להם מחר.

אני כבר עייפתי מהשיטוטים וחיפשתי את אבא ואמא. גם הם נראו עייפים מאוד ודאוגים. הם הסתודדו ביניהם בלחש.

לפנות בוקר התחילה להתאמת השמועה: יריות מכיוון הגטו.

תחילה נשמעו יריות בודדות.

אחר כך - יריות בתדירות גוברת והולכת שלוו בצעקות בגרמנית ובזעקות. וכאן, ב"עמדה" מסביבנו ולידנו, עלה והתגבר קול בכי והחלה התרוצצות טרופה. כולם רצו הלוך וחזור - ללא כיוון וללא מטרה.

ופתאום תפסתי שאם עכשיו זה סוף הגטו, אין לנו לאן לחזור ואין לאן ללכת. אז מה נעשה?

ואבא, כאילו קרא את מחשבותי, פנה אלי ואמר: "אָווינו (Ewuniu), עכשיו את הולכת לאותה הגברת מגדנסק, אֶתָה נפגשנו אצל סבא וסבתא, כשחזרנו מרוסיה." אבא מסר לי שם וכתובת. ועוד הוסיף: "היא הבטיחה לנו לשמור עלייך ולטפל בך עד ששוב נוכל להיות ביחד. אז תלכי אליה עכשיו. זכרי את השם ואת הכתובת. לך כבר, אָווינו. לך. להתראות, חמודה שלנו."

לא שכחתי דבר ועשיתי הכול בהתאם להוראות. אבל כיום אינני מצליחה להיזכר לאן הלכתי, מי קיבל את פני, מה אמרו לי ומי היה אֶתִי שם. כל זה נמחק מזיכרוני. כעבור שנתיים, בעת שפרץ מרד הפולנים בוורשה, חיפשה

אותי ונפגשה אתי שוב אותה הגברת מגדנסק. בשיחה אֶתָה התברר לי כי ב-10 בנובמבר 1942, יום חיסול גטו מיידן-טטרסקי, היא הייתה זו שקיבלה אותי בדירת מסתור בלובלין. היא אכן הייתה שם וראתה את מה שאני ראיתי.

היא סיפרה לי דברים שאבא רצה להסתיר ממני אז. היא זו שגילתה לי את האמת על אמא.

זה קרה ב-11 בנובמבר 1942: למחרת הלילה שחוסל סופית גטו מיידן-טטרסקי, למחרת היום בו נפרדנו - אבא, אמא ואני.

למחרת חיסול הגטו מצאתי את עצמי בדירה לא מוכרת. לשם אמרו לי ללכת. לא יודעת מה עם אבא ואמא, לא יודעת מה יהיה אתי, לא שואלת, לא יודעת את מי לשאול.

אני אי שם. איש אינו מדבר אתי, איש אינו מסביר לי דבר. ובכל זאת: איפה אבא ואמא?

כל מה שאני רוצה הוא לישון. להירדם ולהתעורר אחרי הכול.

כנראה באמת הצלחתי להירדם.

איני יודעת כמה זמן ישנתי, אך כשהתעוררתי, ראיתי את אמא.

מרגע זה אני זוכרת כל פרט:

הייתה שם דלת כניסה, ולצדה, ממש מולי - היה תלוי ראי גדול.

והנה אמא שלי עומדת שם בחדר, מול הראי, ומתבוננת בעצמה. היא הייתה לבושה במעיל החורף שלה ונעלה אותם המגפיים היפים שקנתה בימים האחרונים של גטו מיידן-טטרסקי אצל סנדלר יהודי. בעצם הם היו מיועדים לאשתו של אחד הקצינים הגרמנים, אבל אשת הקצין סירבה לקחת אותם בטענה שאינם נוחים לה. הסנדלר נאלץ לתפור לה מגפיים חדשים, והוא שמח כשהצליח למכור את הזוג הקודם לאמי בחצי מחיר. זה הסיפור ששמעתי.

הייתה זו הפעם הראשונה והיחידה, מאז פרוץ המלחמה, שאמא קנתה לעצמה פריט לבוש חדש - המגפיים האלה שהלמו יפה כל כך את רגליה.

זכרתי איך אמא הייתה נראית פעם, לפני המלחמה, והיה לי קשה לראות אותה כיום. כשהשוויתי בינה לבין אמהות של חברות שלי, הייתי מתביישת וכועסת. מה קרה לה? למה היא מוזנחת?! איזו אמא יש לי.

בגטו, ברחוב לוברטובסקה, קרוב מאוד למקום מגורינו,

עשתה זאת. כי... אולי זה יעזור.
והנה אני משנה תנוחה ומתיישבת על המיטה.

עכשיו אמא מבחינה בי, כשאני יושבת על המיטה ומתבוננת בה.

היא כאילו קוראת את המחשבות שלי ושואלת: "אָווינו, איך הכובע החדש שלי?" וקולה רועד.

היא מתאמצת לחבוש את הכובע ולקשור את הסרט מתחת לשיער. אבל ידיה רועדות כל כך, שהיא לא מצליחה לעשות קשר. כל כך רועדות לה הידיים. ולא רק הידיים: היא כולה רועדת.

אני לא יכולה להוציא מילה מהפה, כי מזעזע אותי לראות אותה. מפחיד אותי לראות את אמא שלי רועדת ומבוהלת. ההתנהגות שלה מפחידה וגם מעצבנת אותי.

היא חוזרת ושואלת: "איך הכובע החדש שלי?"

אינני עונה לה.

אמא לא זזה מהראי וממשיכה במאמציה לקשור את הסרט האמור ולהצמיד את הכובע לראשה, אך הרעד מסכל את כל מאמציה. לבסוף עוזר לה מישוהו. אולי דודה אידה, או מישוהו אחר. לא אני.

ומה עכשיו? מה עוד יש לעשות? איש אינו מזמין אותה לשבת. גם לא הוצע לה לשתות. ואני שם, בצד, יושבת עדיין על המיטה ולא יודעת מה לעשות עם עצמי ומה להגיד לאמא. וגם היא עוד עומדת שם, מול הראי. ובמראה אני רואה את הפחד שלה: עיניים מלאות פחד, שפתיים רועדות. כאילו עוד מעט תפרוץ בבכי.

ולי אין כבר כוח לזה. אני לא מסוגלת לראות את אמא שלי ככה. אני לא צריכה אותה עכשיו כאן. די! שתעזוב אותי כבר ושתלך לה!

אבל אמא עדיין אינה עוזבת. יש לה עוד דבר-מה לומר לי בטרם תלך. היא רוצה להגיד לי משהו חשוב. והיא אומרת: "אָווינו, יש לי בשבילך הפתעה קטנה. את זוכרת את השמלות שלי, שכל כך מצאו חן בעינייך? את התכולה ואת הוורודה? זוכרת אותן? עכשיו הן אצל גברת קנופלאנד, זו ששומרת לנו את כל הדברים. אז תדעי שביקשתי ממנה לתפור מהשמלות האלה שתי שמלות חדשות בשבילך. טוב, בת קטנה שלי: את מרוצה? הן מאוד יתאימו לך, אָווינו. תוכלי לגשת ולקחת את השמלות מגברת קנופלאנד."

זה מה שעוד רצתה לומר לי.

אלו המלים האחרונות שאמא אמרה לי. ואז נשיקה עצבנית קטנה, עיניים מלאות דמעות וחיבוק

היה בית חולים יהודי גדול. הוא היה מוקף בגן, עצים ודשא. בגן הזה הרשו לנו (ילדי הגטו) לשחק, כי לא היה מקום אחר. מדי יום הייתי חוצה את הרחוב ונכנסת לשחק בגן. שם הייתי פוגשת את צלינקה, ילדה חמודה שהיתה מגיעה לגן יחד עם אחותה הקטנטונת מירקה ועם אמא שלהן. האם היתה כעסנית, ביקורתית וקרה כלפי בתה הגדולה צלינקה, וחמה ומפנקת כלפי מירצ'קה בת השנתיים. אבל מה שמשך את תשומת לבי יותר מכול היה אופן הלבוש שלה. בניגוד לאמי היא נראתה לי תמיד אלגנטית ומסודרת יפה. היא דאגה גם לביגוד של בנותיה. שתי אלו היו מגיעות יחד אֶתה לגן, לבושות היטב. בהתאם לחורף הפולני הקר היו להן גרבינוי צמר ומגפיים. אשר לי, מזה זמן רב לא הייתה עלי כל השגחה. איש לא שם לב מתי ובאילו בגדים אני יוצאת לרחוב. איש כבר לא דאג לי. כך הרגשתי.

כמה הייתי מקנאה בצלינקה על שיש לה אמא כזאת, אפילו שהיא כעסנית. הייתי מסכימה שגם עלי יכעסו, ובלבד ששימו לב אלי! ושאמא שלי תתלבש ותסתרק יפה כמו אמא של צלינקה, אפילו שיש מלחמה ואנחנו בגטו.

והנה כאן, למרבה הפלא, אמא שלי עומדת מול הראי ובוחנת את השתקפות דמותה.

כנראה חשבה שאני ישנה, כי היא לא פנתה אלי כלל. לכן גם אני אינני מוציאה מילה מפי ורק מסתכלת עליה.

הדבר הראשון שמושך את תשומת לבי הוא השיער שלה. היה לאמא שיער חום, בדומה לשלי. והנה היא צבעה אותו לבלונד! ועוד דבר: היא מחזיקה בידה כובע רחב שוליים, ועוד מקושט בפרח, והיא מנסה להניח אותו על ראשה בזוויות שונות על מנת לראות איך זה הכי מתאים לה.

אני מבינה מיד במה העניין: לאמא, בניגוד לאבא, יש בעיה עם המראה השמי שלה. היא יודעת זאת. אם תלך ברחוב, מחוץ לגטו, כל גרמני - ועוד יותר, כל פולני - יבחין שהיא יהודיה.

לכן היא צבעה את שיערה לבלונד, כי רוב הפולניות הן בלונדיניות.

וכך גם הכובע: כובע הוא פריט לבוש אלגנטי. הוא אינו מיועד לנשים בגטו לובלין, ובפרט כובע מגונדר כמו זה שאמא מחזיקה ביד. אפילו לאמא של צלינקה לא היה כובע.

סביר שמישהו יעץ לאמא לחמץ את השער ולהתלבש יפה כדי שלא תיראה כמו יהודיה שברחה מהגטו. ואמא

חפוז של זרועות רועדות... הדלת נסגרת אחריה. וזהו:
אמא איננה.

לא חשבת. לא הרגשתי כלל שזה הסוף, שזו הפעם
האחרונה שראיתי את אמא...

אמא הלכה. וכשהיא הולכת אל מותה, נשארתי אני עם
חזון השמלות שהורשה לי זה עתה. ורק על זה חשבת.
שכבתי לישון. לפני שנרדמתי, הספקתי לדמיין את עצמי
לבושה באותן השמלות החדשות והיפות שיהיו לי:
התכולה והוורודה! איך אהבתי את הצבעים האלה, את
הוורוד ואת התכלת! איך אמא ידעה שאלו היו שמלותיה
האהובות עלי ביותר? סוף-סוף יהיו גם לי בגדים חדשים,
כמו לחברות שלי! כמו לפני המלחמה!
חזון השמלות החדשות גבר על כל הדאגות וכל הפחדים.
נרדמתי שמחה.

ומה שקרה ממש באותו הלילה, בזמן שישנתי, הוא
שבתחנת הרכבת של לובלין הם ירו באמא שלי...

היא לא הייתה צריכה ללכת לשם. היא הייתה חייבת
להסתתר כמוני ימים מספר במקום מסתור כלשהו
בלובלין, עד שייחלש ציד היהודים בידי גרמנים ופולנים
כאחד. רק אז, בחסות הלילה, בחושך, הייתה יכולה
לנסות להגיע לאותה תחנת הרכבת. לו היה מישהו מוכן
להסתיר אותה לאחר חיסול הגטו - רק קצת, רק לימים
מספר - אז אולי הייתה גם היא מגיעה לוורשה כמונו.
אבל לא היה איש כזה, ולא היה לאמא היכן להסתתר.
למרות הוודאות שאין לה כל סיכוי - לא הייתה לה
ברירה אלא ללכת.

Irit and her parents before the war

עירית עם אבא-אמא לפני המלחמה

קריסטנה

והניחה אותה על המדרכה, קרוב לדלת כלשהי, באחד הרחובות של ורשה? מי היו הורי קריסטינה? איש לא ידע זאת. גם היא לא ידעה. דבר אחד היה ברור לכול: לפחות אחד מהוריה היה יהודי, והיא נולדה יהודיה! יהודיה ושונה מכל הילדות הפולניות בעלות השיער הבהיר והאף הסולד. על ההשתייכות הגזעית שלה, על דבר היותה יהודיה, שילמה מחיר יקר. לכל אורך חייה הקצרים הייתה מושא לאכזריות, להתנכלות ולעלבונות. כל יום הביא אתו הזדמנות לכך, וכל שעה הייתה שעת כושר... היא ידעה את גורלה ולא ניסתה להתגונן אפילו, לא כל שכן להתנגד. שרשרת של השפלות, העלבות ואלומות - אלה היו חייה. מאז ינקותה כיהודיה-אסופית, היא נדונה לשמש שק אגרוף, קולט ברקים של שאר היתומות הפולניות אשר היו אכולות רגשי קיפוח ושנאה, מרות נפש ואכזריות. על אף טבילתה לנצרות הן המשיכו לראות בה יהודיה מטונפת ושפלה, נצר לזרע יהודה איש קריות - הבוגד שמכר לרומאים את ישו הרחום, הטוב והנערץ, את ישו בן האלוהים, זה שהיה פעם תינוק קטן, חמוד ומתוק. אפילו שלושה מלכים באו לבית לחם להשתחוות לו, לבן האלוהים הקטן הזה... אבל היהודים רצחו אותו! רצחו את בן האלוהים. ואיש מהם לא ינוכה מהאשמה הזאת! וגם קריסטינה אשמה במוות! יהודיה מכוערת ועלובה. את מי זה מעניין שהיא הוטבלה לנצרות?! היא יהודיה ודי בכך!

לכל הילדות במנזר הייתה זכות להתנגד, למחות, להביע רגשות זעם ולהתגונן אם חשו שנעשה להן אי-צדק (גם אם בדרך כלל אין תועלת בכך). על זכות המחאה הן אינן מוותרות! רק לקריסטינה אין כל זכויות, וחיה הם שרשרת אינסופית של סבל, כאב והשפלות... איש לא יעמוד לצדה. איש לא יגן עליה, ולא חשוב מה הן הנסיבות. מוצאה היהודי חרות על פניה. ישו הרחום והטוב פסח ברחמיו על קריסטינה, על אף היותה נוצרייה... אולי גם הוא פוחד מזעמה של האנטישמיות?

אני פחדתי מאוד. לא היה כל סיכוי שאנסה, ולו פעם אחת, לבוא לעזרתה. הייתי לא רואה ולא שומעת. רק הייתי כואבת ונפחדת: זה מה שיקרה לי, אם תתגלה אי פעם האמת עלי.

אני, שהייתי מוכנה להתחלף באותם הימים עם כל אחת,

אינני זוכרת כיום את השמות או את הפנים של הילדות שחייתי יחד אתן במשך שלוש שנים, שלוש השנים הארוכות והקשות ביותר בחיי. מכל האסופיות זכורות לי עד היום רק באשה (Basia) ולילקה (Lilka). אבל הייתה גם קריסטינה (Krystyna).

קריסטינה הייתה שונה מכולן. לראשונה ראיתי אותה למחרת בואי למנזר. הגנבתי לעברה מבט מבוהל ומיד הבנתי שעלי לשמור מרחק ממנה. הבנתי מה מוצאה... גם לו ניסתה להתכחש לכך, הדבר לא היה עולה בידה - הכול היה כתוב על פניה. היו אלו פנים שמיות: אף ענק ובולט, מעוצב כמו במיטב הקריקטורות של "השטירמר" הנאצי; עור מנומש ומלא פצעונים; עיניים חומות גדולות מאוד, אך לא לפי המודל הגרמני המייחס לעינינו מבט ערמומי ורע. עיניה של קריסטינה היו חסרות הבעה לחלוטין - עיניים מתות, אף שהיא עצמה בחיים. כאילו ידעה כבר אז, שלאחת כמוה לעולם אין זכות להביע רגש. פניה היו מוארכות והסתיימו בסנטר מחודד. הפנים היו מעוטורות בתלתלים שחורים משחור, תלתלים שחורים וצפופים מאוד. לכאורה היה לה מראה יהודי טיפוסי, אבל לא היה זה מראה מהמציאות: לא זכור לי שראיתי אי פעם, איפהשהו, אדם בעל מראה כזה. המראה של קריסטינה תאם בדיוק את מיטב הקריקטורות הנאציות.

כיוון שמהרגע הראשון שמרתי על מרחק ממנה ונמנעתי מליצור אתה כל קשר, לא ידוע לי דבר עליה. האם הייתה הולכת לבית הספר כמו כל האחרות, או שמא מטעמי ביטחון, עקב המראה שלה, לא הייתה יוצאת כלל מן הבית, מן המנזר? מכל מקום, כל עוד מקום מגוריה היה המנזר ובית היתומות, היא שרדה...

כמו כל השאר הייתה אסופית. בהיותה תינוקת הובאה מהרחוב למנזר, הוטבלה על ידי הנזירות לדת הקתולית וחיה מינקותה שם, במנזר, ב-Nowe Miasto 4, כנוצרייה לכל דבר.

המראה יוצא הדופן, מראה הזועק את גזעה, קבע את גורלה גם בחייה וגם במוות... לו רק הייתה נראית אחרת... מי היה זה שהוריש לה את הפנים האלה, פני יהודיה מספר הקריקטורות? אב שלא רצה להכיר בה? אם שלא הייתה מסוגלת לגדל אותה בכוחות עצמה

כן, ממש עם כל אחת ואחת מחברותי, עם הטיפשות ביותר ועם המכוערות ביותר על מנת להיות כמוהן: ילדה רגילה, להיות באמת אחת מהן, בלי השוני הזה, בלי הסוד ובלי הפחד שהסוד יתגלה -

אני, שהייתי אז ילדה כל כך אומללה, שונה ונחותה עקב מוצאי היהודי -

אני -

הייתי מתנחמת בכך שאינני קריסטינה, כי מצבה ומעמדה היו קשים משלי לאין ערוך.

כעבור זמן מה הצלחתי לצבור "נקודות זכות": לפעמים כי הייתי ילדה טובה וממושמעת, ולעתים הודות להתחברות מחושבת לתעלולים של הילדות "הרעות" כדי להימנות עליהן ולהיות "שייכת". שקיעתי בלימודים והציונים הגבוהים שקיבלתי הקנו לי מעמד של תלמידה מצטיינת והביאו לי חברות רבות מבין התלמידות של בית הספר...

לקריסטינה לא היה כל פתח מילוט: פניה גזרו את גורלה... היא הייתה האדם היחידי באותם הימים שלא הייתי מוכנה להתחלף אתו...

בספטמבר 1944 נכשל מרד הפולנים בוורשה. הגרמנים הזועמים פוצצו מבפנים כל בית שנותר על תלו. את האוכלוסייה, את כל מי שנשאר בחיים, גירשו והצעידו מערבה.

בעת שאנחנו, הילדות והנזירות, הובלנו בשיירה, אחד החיילים הגרמנים שהקיפו וליוו אותנו במשך כל המסע הבחין לפתע בקריסטינה. הוא קרב אלינו במהירות, שלף אותה מבין כל הילדות האחרות והחל לדחוף אותה קדימה בקת הרובה שלו. הוא דחף אותה בכוח, בגסות, במכות רובה. מצדה לא נראה כל ניסיון של התנגדות. אני שמעתי רק בכי קטן, חנוק ומיואש... לא יותר מזה... כך זה היה אתה תמיד. לא יותר מזה: תמיד אותה ההשלמה עם הגורל. וכך גם כאן, לפני המוות. החיים לימדו אותה שאין לה סיכוי, אין מגן ולא יהיו רחמים. לכן רק אותו הבכי הקטן, בכי שלא מעז...

זוכרת שהפעם, כן, הפעם אם המנזר ניסתה להתערב: רצה צעדים מספר לכיוון החייל הגרמני הדוחף את הילדה... והיא גם אמרה לו מילים מספר, מילים שלא הצלחתי לשמוע...

אחר כך נשמעה ירייה אחת. יותר לא דובר על קריסטינה. אנחנו המשכנו את דרכנו מערבה בלעדיה. כאילו לא קרה דבר. כאילו נמחקה. ובעצם, לאמיתו של דבר, לאיש לא היה אכפת ממנה גם קודם. בעצם אף פעם... ואני, מה אני הרגשתי כשזה קרה? משהו כמו "לא עכשיו... אחר כך" על זה אחר כך... כמו כשנודע לי על אמא. גם כשהחיל ירה בקריסטינה, לא זכורים לי אימה ופחד פן עכשיו יגיע תורי, פן עוד מעט זה עלול לקרות גם לי. מכל האירוע, מכל אותו היום, מהרגע שהחיל התקרב אלינו ובחר בקריסטינה, לא זכור לי כל רגש: לא צער על מותה, לא חרדה לגורלי אני. חשבתי כמה חם לי וכמה אני צמאה. לא חשבתי על מה שקרה לקריסטינה. אבל כעת מבין כל הילדות שהיו במנזר, אני זוכרת וחושבת על קריסטינה.

כיום איש מלבדי אינו יודע שהייתה קיימת. לא נותר זכר מחייה הקצרים ולא ממותה האכזרי. וגם בעת חייה העצובים והעלובים תפסה רק מקום קטן וחסר משמעות בעולם (אם בכלל), והעדרה לא שינה דבר. כאילו אף פעם לא הייתה קיימת... אבל כן: הייתה פעם תינוקת, אולי גם מתוקה וחמודה, כמו כל התינוקות, והיא נמצאה נטושה ברחוב Nowe Miasto בוורשה. היא נמסרה לנזירות שהטבילו אותה לנצרות ונתנו לה את השם המשמעותי קריסטינה, השם שלא הצליח לשנות את גורלה. היא חייתה את חייה הקצרים, חיים מלאי סבל וייסורים, בבית היתומים במנזר שברחוב Nowe Miasto מספר 4 בוורשה רק עד גיל 14, עד לאותה הירייה שירה בה חייל גרמני - ירייה ששמה קץ לחייה...

יהי זכרה ברוך.

צלינה מִמֶּט סולד

זיכרונות

In the arms of my parents

בחיק הורי

אין לי סנטימנטים לרחוב שעל מדרכותיו שיחקתי קלאס בקיץ או לחלקלקה של הזאמק אשר על משטח הקרח שלה החלקתי בחורף.
אין לי סנטימנטים לגן של בית החולים היהודי, הגן שילדי הגטו הורשו לשחק בו בימי המלחמה.
הבאתי אתי ארצה את כל מה שהיה בפולין - את הזיכרונות.
זיכרונותי נמצאים אתי.

בבית בורגני מלא כל טוב. היה לי שפע של צעצועים: בובות, גלגליות (סקייטים), מזחלת. האומנת שלי הייתה מושכת את המזחלת ברחובות לובלין המושלגים. היו לי בגדים רבים וגם מעיל פרווה.

כשהיו הורי יוצאים לבלות לפנות ערב. הייתה אמי, **רוז'ה-דינה לבית שפיבק**, באה לברך אותי בברכת "לילה טוב" ומושיטה אלי את זרועותיה העטויות כפפות ארוכות. אהבתי לכפתר את שורת הכפתורים בכפפותיה. בבקרים היו מביאים לביתנו גבינות וגושי חמאה על מצע של עלים.

אבי היה חניך של גימנסיה "תרבות" וידע עברית, אבל שפת הדיבור בביתנו הייתה פולנית. לא היינו מסורתיים.

בהיותי בת ארבע וחצי נולדה אחותי **מירקה**. בחודשי הקיץ אמי, אני ואחותי היינו יוצאות מלובלין ושוהות בווילה. שכרנו ווילה באחת מעיירות הנופש הסמוכות ללובלין: רודי שליד פולאווי או קזימיז' דולני שליד נהר הוויסלה. בסופי השבוע היה אבי מבקר אותנו בקייטנה. שמורים עמי עדיין כמה מהתצלומים אשר הוא צילם אותנו באותן העיירות הירוקות.

בדירה שמולנו גר אביה של אמי, **משה יוסל שפיבק**. ברשותו היה מחסן של ממתקים, צימוקים ושקדים ברחוב לוברטובסקה. הוא התאלמן מסבתי **צביה** עוד לפני שנולדתי והתחתן שנית.

שניים מארבעת ילדיו, **נתן (ניוניק) ובתיה שפיבק**, עלו לארץ ישראל לפני המלחמה. כשעליתי ארצה אחרי המלחמה, הם היו אלה שנתנו לי את תמונות המשפחה. בנו השני, **דניאל (דנק) שפיבק**, היה אחיה הצעיר של אמי. דודי האהוב דנק אהב לנגן בפסנתר, לרקוד ולבלות. הוא היה קצין בחיל הפרשים הפולני, ובשנות המלחמה עבר לרוסיה יחד עם הצבא הפולני. אחרי המלחמה חזר לפולין, קצין בעל דרגה גבוהה. הוא היה זה אשר בא לחפש אותי אצל הגברת הפולנייה שהסתירה אותי.

תווית מסחרית של טחנת הקמח האוטומטית "קראוזה"
The modern "Krausse" flour mill

קיץ בעיירות נופש ורודי ליד פולאבי

Summer vacation in Rudi

אבי, **שייע (סאמק) ממש**, היה איש עשיר. הוא היה הנציג ומנהל החשבונות של 'קראוזה', החברה הגדולה ביותר בלובלין אשר הפעילה טחנות קמח בחשמל. את ייצוג החברה הוא ירש מאביו מאיר ממש. ברשותו של סבי מאיר ממש היה גם מחסן קמח גדול, כנראה בקונסיגנציה, שהיה ממוקם באיזור התעשייה של העיר. סבתי מרים ממש גרה יחד אתנו. אחרי מות בעלה, הייתה זו סבתא שכל יום בשעה שש בבוקר קמה לעבודה לנהל את המחסן. עם סגירת הגטו נלקח ממנה המחסן.

גרנו בלובלין, **ברחוב לוברטובסקה מספר 19 פינת רחוב טרגובה**. בדירה הגדולה היו ארבעה חדרים, והיו בה הרבה רהיטים יפים וחפצי נוי. לצורך עבודות הבית העסקנו עוזרת קבועה, והיא גם לנה בביתנו. מעת לעת הייתה מגיעה כובסת.

התחביב של אבי היה צילום. היו לו כמה מצלמות, ובביתנו היה חדר חושך. הוא שמר אוספים גדולים של תצלומיו. אבא צילם גם את ימי ההולדת שלי: בתמונות הללו אני נראית יושבת בסלון ביתנו - אורחים רבים ליד השולחן הערוך, כתר נייר מוזהב לראשי וגלימת מלכות על כתפי.

נולדתי בלובלין בינואר 1933. הייתי ילדה מפונקת וגדלתי

אבי בא לבקר אותנו בקייטנה בקז'ימייז' דולני: אחותי התינוקת על ברכי אמי, אני ליד דודתי
 My father on a visit to us in Kazimierz Dolny: My baby sister in the lap of our mother, my aunt and me.

מלחמה

עם פרוץ המלחמה היינו בקייטנה בקז'ימייז' דולני. אבי בא לקחת אותנו משם בשתי המכוניות שהיו לו: מכונית חדשה שקנה ומכונית ישנה שלא מכר עדיין. הנסיעה בחזרה בדרך ללובלין הייתה אטית בגלל שהצבא וציוד צבאי חסמו את הכביש. הבהלה והמועקה שאחזו בהורי דבקו גם בי.

כשהגענו ללובלין, התחילו להפציץ את העיר מהאוויר. המקלט היה מתחת למדרגות. לאחר כשבוע של הפצצות נכנסו הגרמנים ללובלין. החיים השתנו.

בשעות הלילה הוטל עוצר. העוזרת והאומנת הפולניות ברחו לכפריהן. היהודים הוכרחו לקשור על זרועם סרט לבן ועליו מגן דוד כחול. הגרמנים החרימו רכוש והורו להביא להם כסף, זהב, פרוות.

ביתנו נכלל בתוך תחומי הגטו. רעה הייתה ההרגשה להצטופף בבית שנמלא בקרובי משפחה, פליטים מחלקיה האחרים של העיר. מרה שבעתיים הייתה ההרגשה כשהבית החל להתרוקן מדייריו. אלה גורשו ליעד לא ידוע ולא חזרו.

בזמנים קשים הילדים מבינים מהר מאוד. הם רואים איך ההורים מזדקנים, קומתם שחה, שערם מלבין. הם חשים בבית אווירה כבדה של דאגה, אבל, אסון קרב. הפחד משתלט גם על הילדים - פחד פן ייקחו גם את אבא ואמא. הפחד מתגבר והופך לאימה. גטו לובלין היה מגודר בגדר תיל. ברשותו של אבי היה רשיון עבודה, והוא אשר אפשר לו לצאת לעבודתו בטחנת הקמח.

מראה הגטו היה איום ונורא. רחובותיו נמלאו בוץ וביוב שעלה על גדותיו. האנשים בגטו נראו עייפים, שחוקים, חולים. היה זה מקום מטונף ואומלל. פרץ טיפוס וגם הוא דרש את קורבנותיו.

באפריל 1942, לאחר המשלוחים הגדולים של רוב יהודי לובלין ליעד בלתי ידוע, הורו לנו לעזוב את ביתנו ולעבור בתוך 12 שעות למיידן טטרסקי.

מיידן טטרסקי

מיידן טטרסקי היה כפר פולני בפאתי לובלין. באביב 1942 פונו ממנו תושביו הפולנים בפקודת הגרמנים. אל המקום הזה גורשה שארית הפליטה של יהודי גטו

לובלין, אלה ששרדו אחרי האקציה הגדולה. מיידן טטרסקי היה כפר דל - בקתותיו עלובות, שביליו מאובקים, חצרותיו צחיחות. הוא היה קטן מלהכיל את היהודים שגורשו אליו מלובלין. בכל חדר הצטופפו כמה משפחות. אנשים ישנו דחוסים במטבח, על המדרגות, במרתף. אני ישנתי במרתף יחד עם אמי ואחותי הקטנה. בשעות היום הרשו לי לצאת מהבקתה הצפופה ולשחק עם חברות בחוץ. יום אחד שיחקתי יחד עם אחותי. שתינו רדפנו אחרי חישוק אשר הדפתי קדימה במקל שבידי. החישוק התגלגל עד לגדר. שתי גדרות תיל מקבילות תחמו את השטח המצומצם של הגטו במיידן. בין הגדרות היו מתהלכים זינדרמים בלוויית כלבים. כשהגענו לגדר, עבר שם זינדרם יחד עם שני כלבי זאב. הוא שיסה בנו את הכלבים. תפסתי בידה של אחותי וברחתי במהירות הבזק. כל עוד נפשי בי הגעתי חסרת נשימה אל הבתים. פרצתי אל ביתו של סנדלר והתקפתי מתחת למיטה. לא הייתי מוכנה לצאת משם בשום פנים ואופן. לבסוף הגיעה אמא כדי לקחת אותי.

חלק מהמרתף שהתגוררנו בו במיידן נחסם והוכן לשמש כבונקר.

בתשעה בנובמבר 1942 נדחסנו בתוך הבונקר הצר הזה. היה שם ילד קטן שסתמו לו את הפה. לזקנים נתנו לשבת על הרצפה, האחרים עמדו. הייתי שם יחד עם אמי ואחותי. אבי היה במחבוא אצל שמאי גראייר ברחוב הסמוך. במשך כל הלילה שמענו מעלינו את היריות, את נביחות הכלבים ואת הצעקות.

שמענו את הגרמנים קוראים לכל המתחבאים לצאת החוצה.

אמא אמרה לי: "רוצי לאבא." פחדתי. פחדתי מהיריות של האוקראינים.

אמי אחזה בידי והלכה יחד אתי לאבא, באמצע הלילה. אחר כך היא חזרה למרתף אל אחותי החולה.

אבי אמר לי: "סידרתי לך מקום אצל פולנייה. אעלה אותך על כרכרה ותסעי אליה." פחדתי.

אבי לקח אותי לשער. הוא אמר לשומרים: "אני יוצא אתה ואחזור. המשפחה שלי נשארה כאן, ואני אחזור." השומרים הרשו לשנינו לצאת.

הוא השאיר אותי אצל גברת אנטונינה גרגורובה ברחוב אורלה מספר 5 בלובלין. הגברת הזו הייתה בעלת שלוש מאפיות, והוא הכיר אותה מעבודתו בטחנת הקמח. הוא נתן לה, כנראה, הרבה כסף ודברי ערך כדי שתחזיק

אותי.

אבי מסר אותי ובכה.

שום דבר כבר לא היה בשליטתו של אף אחד.

חסר אונים היה מול מציאות שיצאה מכלל שליטה.

הוא חזר אל אמי ואחותי.

רק 15 דקות הייתי עם אבא. אפילו לא נתנו לי להיפרד ממנו.

נשאיתי לבד. סגרו אותי בחדר, נעלו את החדר במפתח ואסרו עלי לגשת לחלונות. בכיתי. נרדמתי, התעוררתי ובכייתי שוב, אבל אף אחד לא ניגש אלי.

הבנתי שאף אחד כבר לא מתרגש מהבכי שלי. אני כבר לא אצל אבא-אמא.

מאז לא ראיתי את אבי, לא את אמי ולא את אחותי מירקה.

אחרי המלחמה נודע לי כי אבי ביקש לשלם גם עבור הסתרתה של אחותי מירקה, אבל ילדה פעוטה היוותה איום על המסתירים. היא הייתה עלולה לפטפט דברים אסורים ולהסגיר את זהותה. הפולנייה סירבה לשמור על מירקה. אחותי, אמי ואבי נשלחו למיידנק והומתו שם.

בין זרים

בזכות מה נשאיתי בחיים?

בזכות אנשים טובים ואנשים טובים פחות שעזרו.

בזכות נסיבות. במקרה הייתי ברגע הנכון במקום הנכון, והיה יכול להיות אחרת.

הגברת גרגורובה - עדינה, בעלת נימוסים טובים, קתולית אדוקה, בעלת שלוש מאפיות - קיבלה על עצמה לשמור עלי. זמן קצר לאחר שהובאתי אליה, העבירה אותי למשפחה פולנית אחרת. כשנשקפה סכנה שיגלו אותי, דאגה להעברתי מעת לעת למשפחות אחרות. היא הייתה זאת שפיקחה מרחוק על הסתרתי.

היא גילתה אחריות כלפי, אך לא חשתי חיבה מצדה.

האם הצילה אותי בגלל התשלום הגבוה שקיבלה מאבי?

אולי הייתה נאמנה למחויבות מוסרית מחמירה שקיבלה על עצמה?

היא הצילה את גופי. אולי רצתה להציל גם את נשמתו ולהעביר אותי לנצרות?

במשך יותר משנתיים חייתי בין פולנים. היו לי תעודות לידה מזויפות, תעודות שהוחלפו מפעם לפעם. נקראתי בשמות פולניים שונים - מרישה, קרישה, זושה. לימדו אותי את התפילות שאומרים לפני השינה. לימדו אותי

את עיקרי הנצרות, הקטכיזם. הטבילו אותי לנצרות, והגברת גרגורובה הייתה הסנדקית שלי. היא הקפידה שאלך לכנסייה ואתפלל. ענדתי מדליון ועליו דמות האם הקדושה.

אחרי המלחמה בא דודי דנק אל גברת גרגורובה כדי לקחת אותי. היא לא רצתה להחזיר אותי והכחישה שאני נמצאת אצלה. לולא בעלה האנטישמי השתיין שאמר לי, "דודך חיפש אותך. לך, חוזר ליהודים," הייתי נשארת אצלה - פולנייה קתולית, עד היום.

מי היו הפולנים שבבתיים הסתתרת?

ביום קודר וקר בחורף 1942 הוציא אותי אבי מגטו מיידין והביא אותי, עטופה ומכורבלת, אל גברת גרגורובה ברחוב אורלה מספר 5 בלובלין.

לאחר ימים אחדים היא העבירה אותי אל בית הסנדקית שלה, בקומה העליונה של בית מבודד בפרברי לובלין. היה זה זוג חשוך ילדים שהיה תלוי בגרגורובה מבחינה כלכלית. במשך רוב שעות היום הייתי סגורה בעליית הגג, עושה את עבודות הבית שהטילו עלי ובוכה. בעל הבית היה לועג ליהודים ומציק לי. היה לי רע. הייתי חותכת בצל כדי להצדיק את דמעותי ובוכה. במשך כחצי שנה שהיתי בביתם. הם חששו להמשיך ולהסתכן, והגברת גרגורובה שלחה את בתה כדי לקחת אותי ברכבת לוורשה למשפחה אחרת.

לזוג שקיבל אותי בוורשה הייתה בת בגילי. אלה היו אנשים שקטים, טובים ועדיני נפש. באהבה ובנועם הסתירו אותי. האוכל היה בקיצוב. האם נתנו לבתם יותר אוכל מאשר לי? ייתכן, אבל הם השתדלו שלא ארגיש בכך. מחלונות דירתם ראינו בלילה את הלהבות העולות מגטו ורשה. לא הייתה בהם שמחה לאיד. הם כיבו את האורות והתבוננו בעצב ובחוסר אונים בשמים המודלקים.

גרגורובה העבירה אליהם מכתב עברי, מכתב מאמא. מכתב ממיידנק. וכך כתבה אמא: "אני ואבא עובדים. אנחנו לא ביחד, אבל אנחנו רואים אחד את השני." שמרתי את המכתב הזה. הייתי קוראת אותו ובוכה. שמרתי אותו עד שעליתי ארצה באניית מעפילים וקיבלנו הוראה להשמיד כל נייר מזהה...

הייתי סגורה בביתם של בני הזוג בוורשה. נאסר עלי לגשת לדלת. כל יום היה כל כך ארוך, התאריכים התבלבלו לי, והמלחמה נמשכה עד אין קץ. כשהתגבר פחדם להמשיך ולהסתיר אותי, העבירו אותי

לחווילה בזויליבוש, הפרבר היפה של ורשה. הגעתי למשפחת פלוך.

משפחת פלוך הייתה משפחה משכילה ותרבותית. אבי המשפחה היה משורר, וכקצין הוחזק בשבי הגרמנים. הייתה בבית ספרייה ענקית, ובהיותי שם קראתי המון. יושבי הבית וחבריהם ערכו ערבי קריאה של ספרות פולנית וצרפתית. הם שוחחו על ספרים, ואני הייתי מדקלמת שירה פולנית.

משפחת פלוך הייתה משפחה פטריוטית. ביתה היה למרכז של פעילות אנטי-גרמנית של המחתרת הפולנית. בנם ובתם של משפחת פלוך, צעירים בשנות העשרים לחייהם, היו חברי 'ארמיה קריובה' (AK), "צבא המולדת" - תנועת המחתרת אשר נטתה אחרי הממשלה הפולנית הגולה שבלונדון).

בעליית הגג היה מכבש דפוס קטן. מעת לעת היו באים דפוס ובנו כדי להדפיס על ניירות דקים עלונים של המחתרת הפולנית. בקומה העליונה עמדו שלוש מיטות אשר יועדו עבור פרטיזנים פצועים.

משפחת פלוך הסתירה בביתה גם יהודיה מומרת ואת בנה הפעוט. הייתה זו אחות, והיא טיפלה בפצועים. כמו כן הוסתרה שם ילדה יהודיה, אֶלָה שמה. היא הייתה מבוגרת ממני בשנים אחדות - שחרחרות ויפה, בעלת מראה שמי מובהק ועיניים יהודיות עצובות. בגלל המראה השמי שלהם אֶלָה והילד הקטן היו מוכרחים להתחבא. אסור היה להם להיראות בחוץ. לי היה "מראה טוב", ולכן יכולתי להסתובב בחוץ.

היו נותנים לי סל ושולחים אותי לקנות במכולת. בתחתית הסל היו מונחים העלונים הדקים של המחתרת מכוסים בעיתון. החנווני היה לוקח את הסל, מוציא ממנו את הפרסומים האסורים, מצניע אותם, מכניס מצרכים לתוכו ומחזיר לי את הסל.

בפרוץ המרד הפולני הפך בית פלוך למפקדה של המורדים הפולנים.

אני הייתי אז ילדה-קשרית בשירות המחתרת. הייתי מעבירה דברים דרך תעלות הביוב. פעם אחת הברחתי אפילו אקדח.

באחד הימים נפצע המפקד. המפקד היה בחור יפה. רציתי לשמח אותו.

ב"יום החייל האלמוני" הלכתי לחצר של וילה קרובה כדי לקטוף לו פרחים. צלף ירה עלי.

הגשתי למפקד הפצוע זר פרחים אדומים ולבנים כצבעי

אחרי המלחמה

מה היה מעמדי כשהתגוררתי בביתה?

לא הייתי בת ולא הייתי משרתת.

הייתי אסירת תודה לה, אבל לא אהבתי אותה.

היא לא שלחה אותי ללמוד בבית ספר. ימי חלפו בחוסר

מעש. הזמן עבר, ואף אחד לא בא לחפש אותי.

שאלתי אותה על הורי, והיא אמרה לי שהם נהרגו

במיידנק.

יום אחד היא הייתה בכנסייה, ואז ניגש אלי בעלה ואמר

לי: "לפני זמן מה היה פה דוד שלך ושאל עליך. גרגורובה

הכחישה את הימצאותך בביתנו. לך אל היהודים."

האם הייתה זו נקמת הבעל השיכור באשתו הדעתנית?

אולי היה זה רצונו של האנטישמי להיפטר ממני?

כשחזרה הגברת מהכנסייה, ירדתי על ברכי, ביקשתי את

סליחתה, ביקשתי אלפי סליחות. "אבל", אמרתי, "אני

רוצה לחזור לדוד שלי."

היה שקט.

אחר כך אמרה: "בסדר. אעשה מה שאת רוצה."

היא הטילה על בתה המבוגרת ללוות אותי ברכבת אל

דודי דָּנֶק.

עליה ארצה

דודי האהוב קיבל אותי באהבה רבה.

לבקשתו הסרתי את תליון האם הקדושה מעל צווארי

ומסרתי לו. גמרתי את הרומן שלי עם אלוהים.

דודי שלח אותי ללימודים אינטנסיביים כדי להתגבר על

שנות הבערות שצברתי במלחמה.

הוא הכניס אותי לבית ילדים יהודי שהקים ה'בונד'

באוטבוצק. לאחר זמן מה התקשר עם ארגון

הקואורדינציה (איחוד של תנועות הנוער שאסף את

הילדים היהודים בפולין ודאג להעלותם ארצה).

העפלתי ארצה באנייה "תאודור הרצל". הבריטים תפסו

את האנייה וגירשו אותנו לקפריסין. בקיץ 1947 עליתי

ארצה עם ילדי הקואורדינציה.

הגענו לקיבוץ גן שמואל, כשאנו גוררים אתנו פחד, כאב

ויתמות.

לאט לאט נקלטנו בארץ. התגייסנו לצה"ל. את שירותי

הצבאי עשיתי בנח"ל בקיבוץ נגבה.

בשנת 1951 נישאתי לדניאל סולד, חבר קיבוץ גן

שמואל.

כאן בישראל בניתי בית ומשפחה.

המשפחה שהקמתי כאן היא תשובתי לחורבן שהמיטו

עלינו הגרמנים.

שיחה עם נטע זייטומירסקי אבידור

הדגל הפולני. הוא היה נרגש, ואני קיבלתי סוכריות.

בתקופה הזו כבר הייתי פולנייה ונוצרייה לגמרי. הייתי

הולכת לכנסייה, האמנתי בישו ובאם הקדושה. רציתי

להשתייך לאלה שאינם מיועדים לחיסול, לאלה שדמם

אינו הפקר.

על הורי לא ידעתי דבר.

במהלך המרד הפולני הייתה ורשה לעיי חורבות. הווילה

בזיליבוש הופצצה וקרסה. חילצו אותי מבין ההריסות.

ארוך, נפתל וקשה הוא סיפורי, ולא אמשיך לפרט אותו

כאן.

התחילה מסכת נדודים.

יחד עם אלה, חברתי מבית פלוד, נמלטנו ממשלוח

למחנה פרושקוב. בחורף הפולני הקר - בכפכפי עץ ללא

גרביים, ללא בגד חם, קפואות, רעבות ומכונמות - נדדנו

בדרכי פולין. התדפקנו על דלתות זרים, סיפרנו שאנו

פליטות ממרד ורשה וביקשנו אוכל. היו אנשים טובים

שריחמו עלינו, נתנו לנו אוכל והרשו לנו לישון באורוות

או אפילו במטבח על התנור. לא כולם היו טובים. אם

חשדנו בכוונותיו של בעל הבית, היינו בורחות.

בכפר גנוינה מצאנו מחסה בבית יתומים עד לבואו של

הצבא האדום.

בזה אחר זה הוצאו הילדים מבית היתומים. קרובי

משפחה באו לקחתם הביתה אחרי השחרור. אותי אף

אחד לא בא לקחת.

כשהתרוקן הבית, העבירו אותי לבית מחסה לפליטים.

כתבתי מכתב לגרגורובה, ואחרי שנה היא באה להחזיר

אותי ללובלין.

My uncle Danek

דודי דָּנֶק

After the war

בתום המלחמה

עם "ילדי אוטבוצק" בשנות האלפיים (יושבת במרכז התמונה)

Celina with the "children of Otwock", circa 2000

הייתי ולדה בת עשר עם פרוץ המלחמה

ילדות בסביבה פולנית

שמי היה אלוניה (Elunia) מוסמן.

נולדתי בשנת 1929, בת יחידה לאבא מוסמן מראדום ולרבקה ברלינר מלובלין.

גרנו ברחוב נרוטוביצה מספר 20 בלובלין. חלונות הבית פנו לגן יפה של נזירות. רוב דיירי הבית היו פולנים, אם כי בעלי הבית היו יהודים - ספירו ומלמד. השכונה הייתה שכונה פולנית מובהקת.

שפת הדיבור בביתנו הייתה פולנית. למדתי בבית-ספר ממלכתי פולני. בבית הספר הזה למדו ילדיהם של פקידי הממשל, ואמי התאמצה מאוד להכניס אותי אליו. הלימודים בו נועדו לפתוח לי בעתיד את שערי האוניברסיטה. באותם הימים הוטלו מגבלות על לימודיהם של יהודים באוניברסיטאות פולניות.

מצדו האחד של בית הספר הייתה הקתדרלה, ומצדו האחר שער טריניטי שהוליך לעיר העתיקה. בעת שהתלמידות הפולניות למדו שיעורי דת אצל כומר, מעט התלמידות היהודיות למדו יהדות אצל המוֹרָה אולמן. הורי לא היו דתיים. הם היו הולכים לבית הכנסת רק

בראש השנה וביום הכיפורים ואת ליל הסדר היינו עורכים אצל סבתי. אבל הם היו ציונים. בביתנו עמדה קופסה של הקרן הקיימת, והם היו קונים את השקל הציוני. בפנקס הזיכרונות שלי כתב לי בן-דודי: "עם ישראל חיה, חי ויחיה. זכרי שאת יהודיה!" באחד הימים סיפרתי לאמי כי אני רוצה לגלם דמות מלאך של סנטה קלאוס בהצגת בית הספר לקראת השנה החדשה. היא לא אסרה עלי זאת, אך הביעה את הסתייגותה: "אבל את יהודיה!" לו הייתה יודעת שבטיול עם העוזרת הפולנייה שלנו היא נכנסת אתי בקביעות לכנסייה, הייתה מתפלצת. הייתי ילדה ואהבתי את התמונות היפות והשירים היפים בכנסייה.

הייתי מתלווה אל אמי לקניותיה ברובע היהודי. בשוק שברחוב שירוקה מכרו יהודיות תפוחי עץ כבושים ודגים חיים מתוך גיגיות עמוקות (פיילות). קנינו אווז באטליזים הכשרים. הייתי מתלווה אל אבי בלכתו אל חייט יהודי שגר בקרבת הזאמק. אבי היה איש אמיד. הוא היה סוחר יערות וסוחר עצים. היה מסתובב בכפרים וביערות, הכיר את האיכרים

בית הספר שלי עמד בין הקתדרלה מימין ושער טריניטי משמאל

My school, located between Trinity Gate and the Cathedral

הפולנים והיה מיודד אתם. בראשית 1939 פתח אבי מחסן עצים ברחוב זמויסקה.

פרוץ המלחמה

המלחמה בלובלין התחילה ב-1 בספטמבר 1939 בהפצצת העיר ממטוסים. ב-9 בספטמבר, כשהעיר בערה לאחר הפצצות שנמשכו כל היום וכל הלילה, החליטו הורי לעזוב את לובלין. אמי ארזה את מעיל הפרווה שלה, את הצווארון מפרוות שועל ומזוודה קטנה מלאה בסכומים מכסף.

אבי פתח את המזוודה, פיזר על הרצפה את כלי הכסף ואמר לה: "הם כבדים. את לא יודעת מה זאת מלחמה. אני זוכר את מלחמת העולם הראשונה. אז זרקנו בדרך כל משקל עודף, כי לא היה לנו כוח לסחוב. ניקח רק בגדים להחלפה."

מסרנו לשכנה פולנייה את המפתח ועזבנו רגלית את הבית.

הצטרפנו לזרם הפליטים שגדש את הכביש היוצא מן העיר.

בעת שעברנו ליד בית המטבחיים, חלפו מעלינו מטוסים גרמניים. הם הנמיכו טוס והחלו להפציץ את שיירת הפליטים. ירדנו מן הכביש אל התעלה שבשוליים. אבא עצר עגלה רתומה לסוס ושילם לעגלון כדי שייקח אותנו אל איכר שהכיר.

שהינו בביתו זמן מה, ואחרי שהגרמנים כבשו את לובלין, חזרנו לביתנו.

תחת הכיבוש הנאצי בלובלין

בראשית תקופת הכיבוש אספו הגרמנים את כל הגברים היהודים וערכו מפקד במגרש הספורט שברחוב ליפובה. אמי ניסתה להעביר אוכל לאבי דרך הגדר ונהרגה כמעט בידי השומרים. אחרי 24 שעות שוחררו הגברים.

עולם ילדותי השתנה לגמרי. בעיר נוצר מחסור במוצרי יסוד. שלחו אותי לעמוד בתור לחלב וללחם.

הגרמנים החרימו את מחסן העצים של אבי. דברי ערך מסרנו למשמרת לשכנה פולנייה.

בגלל מצוקת הדיור הכניסו לביתנו דיירים נוספים באביב 1940. לאחר זמן קצר קיבלנו צו פינוי מביתנו. בתוך 24 שעות היה עלינו לעזוב את דירתנו, ובאותו יום החרימו את רוב הרהיטים היפים מביתנו.

החלה מסכת גירושים. גורשנו מבית לבית, מדירה לדירה, מחדר לחדר.

בחורף שבין 1940 ל-1941 עברנו להתגורר בספולדום שברחוב פרובוסטבו מספר 19. לפני המלחמה היה

זה בית ענק, חדש ומיוחד. אבל כאשר אנחנו גרנו בו אי אפשר היה להתרשם מאיכויותיו. הצטופפנו בחדר ואמבטיה ששכר אבא אצל משפחה בספולדום. באמבטיה סידר אבי מטבחון לאמי. כמעט ולא יצאתי מהדירה. עזרתי לאמי בעבודות הבית, ומורה יהודיה הייתה באה ללמד אותי. במשך החודשים הספורים שגרנו בספולדום למדתי באינטנסיביות את כל חומר הלימודים של בית ספר עממי.

במארכ 1941 הרגשנו כי משהו עומד לקרות. הרחוב התמלא בגרמנים, ובראשם היה קצין גבוה. הם הכריזו שבתוך עשר דקות על כל הדיירים לרדת לחצר. כל הדיירים בבתיים שמספרם זוגי ברחוב לוברטובסקה וברחובות המסתעפים ממנו גורשו מבתיים. חלקם גורשו בלז'יצה וחלקם לחודל.

מות אבי

גורשנו מלובלין **לחודל (Chodel) - עיירה קטנה ליד פולאוו.**

לא הרגשנו בטוחים שם. חיינו בצל הפחד. הורי חששו להמשיך לגור בחודל.

ב-1 בספטמבר 1942 עברנו ל**בלז'יצה (Belzyce)**. הורי שכרו חדר קטן ללא מטבח אצל פולני מחוץ לעיירה. היה זה מעבר מן הפח אל הפחת.

בהושענא רבה הייתה אקציה בבלז'יצה. את העיירה הקיפו אוקראינים. גברים ונשים צעירים נלקחו למיידנק לעבודת כפייה. גרנו מחוץ לעיירה, ובתמימותנו לא חשבנו ש"יודעים עלינו". לא ברחנו. הופתענו כאשר אחיה של בעלת הבית שלנו הביא שני אוקראינים אל הבית כדי לקחת גם אותנו. אבי הציע להם שוחד, אך לשווא. האוקראינים גררו אותנו אל מגרש האיסוף שליד בית הכנסת בבלז'יצה. הם דיווחו למפקד האס אס כי אבי ניסה לשחד אותם, והם אינם רוצים כסף של יהודים.

אבי נלקח הצדה ונורה במקום. הייתי אז רק בת שלוש-עשרה, אבל גבוהה ומפותחת לגילי. בסלקציה בחרו אותי לקבוצה המיועדת לעבוד עבודת כפייה במיידנק. רופא יהודי הכיר אותי ואמר לגרמני: "אל תיקח אותה. היא ילדה." שוחררתי וחזרתי לאמי.

למחרת קברו את אבי בקבר אחים יחד עם עוד 35 יהודים שנורו באותו היום. לא הייתי מסוגלת ללכת ללוויה של אבי. אמי הלכה ללוויה בלעדי, שבורה מצער.

לאחר שבועות אחדים אספו שוב את יהודי בלז'יצה באותו המגרש. בדרך אל מגרש האיסוף ברחנו, אמי ואני, מן האוקראיני שהוביל אותנו. ברחנו אל השיחים. אל

השדות.

במשך כמה ימים הסתובבנו בשדות. בלילות היה קר. היינו רעבות.

אמי הציעה שנלך ללובלין. הלכנו דרך השדות. בלילות התגנבנו לרפת או לאסם של פולנים. ניסינו למצוא מחסה בלובלין אצל פולני שהיה ידיד של סבי לפני המלחמה. במשך חמישה ימים הסתתרנו אצלו, אבל בלילות נאלצנו לישון במקום מסתור אחר. אי-אפשר היה להמשיך כך. הצעתי לאמי להשיג ניירות אריים ולהתחזות לפולניות - אני הייתי בלונדינית, ואמי הייתה צריכה לצבוע את שיערה השחור. אמי לא הסכימה. היא הייתה מדוכדכת מאוד לאחר מות אבי. הורי אהבו מאוד זה את זה, היו להם חיי נישואין טובים. מות אבי שבר את אמי. תקצר היריעה מלתאר את מסכת תלאותינו. במשך חודשים ארוכים -ברחננו, הסתתרנו ונדדנו בין לובלין, חודל ומחנה העבודה בבלז'יצה. היינו מאוימות ונרדפות.

מות אמי

באמצע מאי 1943 היינו במחנה העבודה בבלז'יצה.

אוקראינים הקיפו את האזור.

כל היהודים אשר נותרו בבלז'יצה הובאו אל מגרש האיסוף שליד בית הכנסת לאקציה אחרונה.

על האקציה פקד קצין האס אס פייקס, מפקד מחנה

בודזין (Budzyn).

אמי ניסתה לשחד את אחד האוקראינים. הוא לקח את הזהב שנתנה לו, אך לא אפשר לנו לעזוב את המקום.

פייקס פקד לסגור את הגברים היהודים בבית הכנסת. כמה מהגברים היהודים אולצו לחפור בור ענקי מאחורי בית הכנסת.

אמי ואני נשארו במגרש יחד עם כחמש-מאות נשים יהודיות. פייקס בחר 82 נשים צעירות ושלח אותן במשאיות לעבודה בבודזין. על הנשים שנותרו במגרש פקד להתפשט. לא התפשטתי. אמרתי לאמא: "בין כה וכה הם יהרגו אותנו, אז הם צריכים גם לראות אותי ערומה?" רק את המגפיים חלצתי, כי פחדתי מהאוקראינים ש"סוחבים" מגפיים גם מרגלי המתים.

מספר הנשים שנשארו על המגרש הצטמצם. בכל פעם לקחו עשר נשים אל מאחורי בית הכנסת וירו בהן.

במגרש נשארו כשלושים נשים. פייקס התחיל לבחור מבינינו נשים והורה להן לעמוד בצד. הבנתי שאלו לא נועדו להריגה.

אזרתי אומץ, ניגשתי אליו ואמרתי לו בגרמנית טובה: "אני בת שש-עשרה ויודעת לעבוד טוב."

הוא אמר לי: "בואי!"

המשכתי לבקש: "ויש לי כאן אמא צעירה, שיודעת לעבוד יותר טוב."

הוא אמר: "אני לא צריך אותה!"

רציתי לחזור אל אמי, אך האוקראיני שעמד לידו הצליף בפני בשוט עד זוב דם. את אמי הוציאו להורג בירייה מאחורי בית הכנסת.

מאחר יותר התברר לי כי פייקס החליט לקחת רק 18 נשים כדי להשלים למאה את קבוצת הנשים שלקח למחנה העבודה בודזין. אני הייתי האחרונה שלקח. לו הייתי פונה אליו מוקדם יותר, אולי הייתי מצילה את אמי.

אותנו, השמונה-עשרה, העמיסו על עגלה והסיעו לבודזין. בעת שהגעתי לבודזין "הייתי בהלם", ושכבתי בצריף על הדרגש. אינני יודעת כמה זמן לא אכלתי ולא שתיתי לפני שהוציאו אותי לעבודה.

בשנת 1990 באתי לבלז'יצה.

לא היה כל זכר לבור שחמש-מאות נשים קבורות בו. חיפשתי ולא מצאתי דבר. המגרש שאבי ואמי נהרגו בו

- גם אותו אי-אפשר לזהות.

שאלתי פולנייה קשישה איפה היה בית הכנסת. היא התבוננה בי בבעתה, לא אמרה מילה וברחה.

מחנות

נכנסתי למחנה בודזין במאי 1943 ושחררתי ממחנה טרזיינשטט במאי 1945.

הייתי אסירה במחנות של הנאצים במשך שנתיים רצופות, עד ליומה האחרון של המלחמה.

מבודזין לקחו אותי למיידנק.

כשהתקרבו הרוסים למיידנק, הצעידו אותי רגלית לאושוויץ.

מאושוויץ נשלחתי לברגן בלזן.

מברגן בלזן הוציאו אותי לעבודה בגרמניה בעיירה אשרסלבן.

משם נלקחתי לציכוסלובקיה, לטרזיינשטט.

ב-8 במאי 1945 הגיעו הטנקים הרוסיים ושחררו את טרזיינשטט.

השחרור לא הביא לי שמחה.

איך אפשר היה לשמוח אחרי כל מה שעברתי?

רחל בת 16 עם דוד וינשלבאום (בעלה לעתיד) בבודפשט,

1945

Rachel in Budapest in 1945, age 16, with her future husband, David Wienshelbaum.

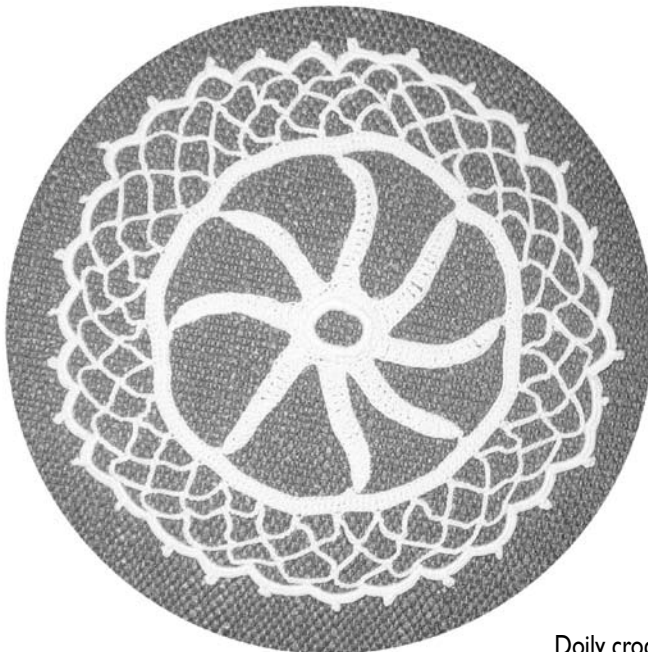

ולזיכרונותי.

לא רצינו להישאר בפולין. חיפשנו דרך לעלות לארץ ישראל. עלינו על נתיב הבריחה שהובילו חיילי הבריגדה היהודית באירופה.

דוד ואני ועוד קבוצה קטנה של ניצולים עברנו את הגבול לצ'כוסלובקיה, ומשם להונגריה, לאוסטריה ולאיטליה. באיטליה נישאנו. מנמל קררה העפלנו יחדיו לארץ ישראל המנדטורית באנייה "פלמ"ח". נתפסנו בידי הבריטים, גורשנו לקפריסין ולאחר חצי שנה עלינו ארצה והוכנסנו למחנה עתלית לחודשיים. ערב חג השבועות 1947 סוף סוף שוחררנו.

שיחה עם נטע זייטומירסקי אבידר

בדרך ארוכה

בתום המלחמה הייתי כמעט בת שש-עשרה. הרוסים שלחו את הניצולים בחזרה לארצות מוצאם. בדרכי הארוכה בחזרה ללובלין הכרתי בחור יהודי מניצולי שינדלר, דוד וינשלבאום (בארץ עברת את שמו לדובדבני). הוא רצה להתחתן אתי והצטרף אלי במסעי ללובלין.

הידיד הפולני, זה שהחביא את אמי ואותי במשך חמישה ימים בביתו בלובלין, נתן לי כסף ששמר עבורי תמורת הפרוות שהורי מסרו לו למשמרת.

שכנה פולנייה מרחוב נרוטוביצה שמרה על רכושנו. היא החזירה לי כסף, שלא היה שווה כלום (הוא איבד את ערכו במהלך המלחמה); פמוט כסף כבד (מסרתי אותו לבחורה שחייתי איתה במחנות ובביתה התאכסנו בזמן שהותנו בלובלין); ומפית תחרה עדינה - מפית צחורה, עגולה, קטנה ככף יד שסרגה אמי.

מפית זאת אני שומרת עד היום.

דבר לא נותר לי מבית הורי פרט למפית של אמי

המפית שסרגה אמי

Doily crocheted by my mother

השחרור

פנחס זיונץ, 1945

Pinchas Zajonc 1945

שתי אחיותיה היתומות: **רחל** בת ה-17 ו**ומ**. בת ה-14, ולכן משפחתנו המצומצמת כללה שש נפשות. אבי היה חייט נודע בעיירה. הוא גם היה כנר ראשי בתזמורת העירונית הקטנה. אמי היתה עקרת בית ובשלנית מעולה.

כשהמלחמה פרצה בשנת 1939 הייתי בן שמונה וחצי. במוזיאון 'יד לילד' שבקיבוץ לוחמי הגטאות שמורה עדותי על אודות מרורי המלחמה, מותה הנורא של אמי ונפתולי הישרדותי במחבואים וביערות. בתום המלחמה נותרנו בחיים רק אני ודודתי הצעירה מ.

השחרור

ב-**22 באוגוסט 1944** נגמרה בשבילי המלחמה. בחודשים האחרונים של המלחמה הייתי ביער יחד עם קבוצת פרטיזנים. היו שם כ-25 יהודים צעירים, מזוינים במעט רובים וכמה אקדחים. במחנה שביער היו ארבעה ילדים, ואני בתוכם. היו שם גם כמה פולנים ושבויים רוסיים שהצליחו להימלט ממחנה הריכוז של מיידנק. המפקד היה קצין רוסי. גם הוא נמלט מן השבי במיידנק. המפקד

נולדתי בשנת 1930 (או 1931) בעיירה קטנה בשם **ברנוב** (Baranow), צפונית לעיר המחוז לובלין (Lublin) שבפולין. בעיירה היו כ-5000 תושבים, כ-2000 מהם יהודים. תנאי החיים בעיירה היו מאוד פרימיטיביים - ללא חשמל, לא מים זורמים בבתים, לא ביוב מרכזי ומובן שגם ללא טלפון. בעיירה חיו רוב בני המשפחה שלנו, שבעה אחים ואחיות מצד אבא ואותו מספר גם מצד אמא. בסך הכול היו בעיירה קרוב ל-60 מבני משפחתנו המסועפת. אפילו סבא-רבא (קליינער יענקעלע) חי בעיירה והיה כבן מאה. אמי הייתה מבשלת לו מדי יום, ואני הייתי מביא לו לביתו את הקערות עם המזון. הוא גר בבית עץ קטן בסמטה קרובה לרחוב שאנו גרנו בו. אגב, הבית שלנו עומד עד היום. הוא נמצא ברחוב פולאווסקה (Pulawska) מספר 5, וגרים בו פולנים.

משפחתנו הייתה די קטנה, וזאת בניגוד לרוב המשפחות של היהודים. היינו רק שני ילדים, אני הבכור ואחי הצעיר ממני בשנתיים. שמו היה **מאיר** (או בפולנית מונייק). שם אבי היה **שלמה** ושם אמי **איטה-לאה**. אמי אימצה את

אני כבר משוחרר מעול הגרמנים.

זנחתי את המפקד הפולני ורצתי לכיוון היער כדי לבשר לפרטיזנים כי הרוסים כבר הגיעו לאזור. רצתי לאט, כי חצי שנה לפני כן לכדו אותי הגרמנים ביער וירו בי שני כדורים ברגל. אף שהפצעים הגלדו, עדיין צלעתי מאוד. תוך כדי ריצתי אל יער הפרטיזנים, גם שמחתי וגם בכיתי. כאשר התקרבותי לעצים הראשונים, צעקתי בקולי קולות כדי לבשר על בוא הרוסים. השומרים שהיו על העצים (כי מחנה הפרטיזנים ביער היה מוקף ביצה בלתי עבירה) שמעו את צעקותי ואת קריאות השמחה והבכי. הם חשבו שהשתגעתי. בכל זאת שניים מהם ירדו מן העצים, לקחו אותי על הגב והעבירו אותי לאוהל של המפקד הרוסי. הסברתי לו בפרטי פרטים מה קרה בעיירה, ולבסוף הראיתי לו את המצת. הוא השתכנע לגמרי והורה להוציא סיוור מזוין של ארבעה פרטיזנים כדי לבדוק ליד הכביש אם אכן יש תנועה של צבא רוסי. הפרטיזנים לקחו גם אותי כדי להוביל אותם לכיוון הכביש. במרחק של כ-500 מטרים מן הכביש הם הסתתרו בין השיחים ושלחו אותי קדימה. עמדתי לבדי על הכביש הריק. לפתע שמעתי מרחוק רעש מנועים חזק. הרעש הלך והתעצם. כחלוף זמן לא רב הופיע באופק טנק, ולאחריו עוד טנקים, משאיות, תותחים וגייפים. כאשר התקרב אלי הטנק הראשון, הרמתי את ידי. הטנק עצר, והנהג הוציא מתאו את ראשו. שאלתי אותו (ברוסית) אם הם רוסים, והוא חיך ואישר זאת. כך עשיתי גם בטנק השני והשלישי. ראיתי גם משאית, ואליה היה מחובר מטבח שדה. ביקשתי מהנהג אוכל. המשאית עצרה, וחייל אחד חיבק אותי ונתן לי כל מיני דברי מזון. את חלקם אכלתי מיד, ואת היתר תחבתי בכיסים. אז רצתי בחזרה לפרטיזנים שהסתתרו בשיחים. בישרתי להם באותות ובמפתים כי הרוסים אכן הגיעו לאזור העיירה. אני נשאיתי לשבת בין השיחים, והם רצו בגלוי אל היער כדי לבשר על בוא הרוסים. הייתי יחד עִמָם. כל הפרטיזנים על נשקם פרצו מן היער אל הכביש, טיפסו על הטנקים והתותחים והריעו לרוסים. כך נכנסנו אל העיירה. הפולנים יצאו בשמחה מבתיים, זרקו עליהם פרחים, נישקו את החיילים ו... השמחה הרקיעה עד לשמים.

זה היה ב-22.8.1944, יום השחרור. השמחה הייתה גדולה, אך עבורי גם מעורבת **בעצב גדול**: בני משפחתי לא זכו ליום המאושר הזה, שכן כולם נרצחו באכזריות על ידי הגרמנים והאוקראינים ביום **25.2.1944**.

הרוסי מאוד אהב אותי והחליט להטיל עלי להיות מקשר בינו לבין קבוצות פרטיזנים אחרות שהיו ביערות בסביבה. אני הייתי **בלונדיני** וידעתי לדבר היטב פולנית **ללא ניב יהודי**. הוא צייד אותי ברובה ישן, קצוץ קנה וקצוץ קת, כדי שאוכל להסתיר אותו מתחת למעיל. קיבלתי ממנו רק כדור **אחד** לרובה הזה.

באותו היום הוא הטיל עלי ללכת **באמצע היום** לעיירה שלי (יהודים או פרטיזנים לא הלכו לשום מקום, אלא רק בלילות) ולמסור למפקד קבוצת פרטיזנים פולנים (Wyszynski) את הסיסמה. היא כללה משפט אחד, משובש מאוד. את תוכן המשפט לא הצלחתי להבין, אבל למדתי אותו בעל-פה. הגעתי לרחוב. עוד בטרם הגעתי לבית של הפולני, שמתי לב כי ברחוב יש מהומה רבה ואנשים רבים בורחים לכל עבר. לא ידעתי, כמובן, מה הסיבה לכך. כאשר כבר עמדתי לפתוח את פשפש הגדר של המפקד הפולני, שמעתי מאחורי חריקת בלמים של כלי רכב. הסתכלתי אחורה וראיתי גייפ צבאי. גייפ היו ארבעה חיילים אשר לבשו את מדי הצבא הרוסי ואפילו דיברו רוסית. הדבר עורר בקרבי תימהון רב ולא מעט פחד. לא הבנתי מדוע הפולנים בורחים מחיילים רוסים. אבל מי יודע? התחלתי להבין מדוע הפולנים ברחו מן הרחוב, שכן לא פעם הגרמנים נהגו להתחפש במדים של חיילים רוסים כדי לבחון את יחס האוכלוסייה הפולנית אל הרוסים. אם הפולנים צהלו משמחה לבוא הרוסים, הם פשוט התחילו לירות באנשים ברחוב.

אבל לי לא נותר זמן להרהורים ולפחדים, כי אחד החיילים ניגש אלי ושאל אותי ברוסית איך נוסעים לגשר שעל פני הנהר הגדול. הראיתי באצבעות כיצד עליהם לנסוע - ימינה, אחר כך ישר, ושמאלה עד לנהר. אבל חייל אחר פשוט הרים אותי בצווארון המעיל, הושיב אותי בגייפ ואמר ברוסית: **"סע עִמָנו והראה לנו את הדרך לגשר"**. כשהגענו לגשר, התברר שהוא היה מפוצץ (בידי הגרמנים הנסוגים מן החזית). החיילים - עדיין לא ידעתי אם אלה רוסים או גרמנים מחופשים - הודו לי על עזרתי, אמרו לי שאני "גיבור" (molodziec) ונתנו לי מתנה קטנה בעלת משמעות רבה: **מצת סיגריות שהיה עשוי מתרמיל של כדור רובה**. אני התמצאתי היטב בסוגי הרובים של הצבאות השונים ויכולתי בקלות להבחין בין כדורים של רובה גרמני, פולני או רוסי. לאחר שהודיתי להם על המתנה, בחנתי היטב את המצת. עד מהרה הגעתי למסקנה כי התרמיל הוא של רובה רוסי. עכשיו הייתי משוכנע **סופית** כי אלה חיילים רוסים, ולמעשה

איך הגעתי לבית היתומים בלובלין

בין הפרטיזנים היהודים היו 12 צעירים וארבעה ילדים ילידי העיירה. ביניהם היו גם דודתי מ. בת ה-19 והחבר שלה, הפרטיזן **אפרים**. יום השחרור אכן הגיע, **אך ליהודים לא היה לאן לחזור**. משפחותיהם נרצחו, ובבתייהם גרו פולנים. היה חשש גדול שהפולנים ימשיכו את מלאכת הרצח של הגרמנים, שכן אז לא יהיה מי שידרוש בחזרה את רכושם השדוד. חשש זה התאמת כבר למחרת השחרור. המפקד הרוסי של הפרטיזנים נרצח על ידי הפולנים. יהודי עם בנו - **הסנדלר יהודה בורי ובנו שלמה** - עברו את הנהר כדי להחזיר לעצמם את הרכוש שהפקיד יהודה אצל איכר באחד הכפרים. הפולני החזיר לו את כל רכושו - מכוונות, עורות, נעליים ומגפיים והציע להעביר אותם על רפסודה לעבר העיירה. באמצע הנהר האיכר וידידו שלפו גרזנים, רצחו את הסנדלר ובנו ואת גופותיהם זרקו למים. כשהדבר נודע למעט היהודים שנשארו בחיים, כולם ברחו **שוב בחזרה ליער**, כמו לפני השחרור.

עכשיו כולם תכננו לברוח מן העיירה. לאן? למעשה לא היה לאן לברוח. החזית הרוסית-גרמנית הייתה קרובה מאוד. הדי התותחים נשמעו מקרוב, וגם תנועת מטוסי קרב הייתה קרובה אלינו. לפי שמועות שונות, עיר המחוז לובלין נכבשה כבר על ידי הצבא הרוסי. לפיכך כל היהודים מן העיירה שאפו להגיע לשם. המרחק של העיירה מלובלין היה כ-45 קילומטרים. לא הייתה בריחה משותפת, כל אחד דאג לעצמו. מובן ששום תחבורה לא הייתה קיימת. היה צריך ללכת ברגל את כל המרחק הגדול.

באחד הלילות, כשבוע אחרי השחרור, יצאנו בלילה מן העיירה. דודתי מ., אפרים ואני התחלנו ללכת לכיוון הכביש ורשה-לובלין, מרחק של כ-12 קילומטרים מן העיירה. הגענו בחצות לכביש. לא ידענו אם לפנות שמאלה או ימינה, אך לפי רעמי התותחים החלטנו לפנות שמאלה. הלכנו בחושך בצד הכביש. פתאום התגלה לנו ממול, מעבר לכביש, אור דלוח של פנס. החלטנו לעבור את הכביש וללכת לכיוון האור המרצד. התקרבו אל עבר האור, ואז התברר כי זוהי תחנת דלק ארעית של הצבא הרוסי. היו שם משאיות שהכילו חביות מלאות דלק וגם משאיות שהכילו חביות **ריקות**. התגנבנו למשאית שהכילה חביות ריקות. כל אחד מאתנו נכנס לחבית ריקה והסתתר שם. לא ידענו אם אכן המשאית תיסע, ואם היא כן תיסע

- לאיזה כיוון. החלטנו שאנו לא נירדם כדי שאם אכן המשאית תתחיל לנסוע, נוכל לקפוץ ממנה במידה שהיא תתקרב לרעמי התותחים. למרות החלטתנו היינו כה עייפים (וגם רעבים), ושלושתנו נרדמנו בתוך החביות. התעוררתי בגלל הבלימה של המשאית, הרמתי את עיני למעלה וראיתי שמים כחולים. הצאתי מן החבית וראיתי שאנו נמצאים בתוך עיר: כל הבתים ברחוב היו הרוסים מהפצצות הגרמנים והרוסים. **כך הגענו ללובלין**.

קפצנו מן המשאית וחיפשנו מקום להסתתר בו. מצאנו מרתף של בית מופצץ. חיפשנו מעט קרשים, לבנים וכל מיני סמרטוטים ובנינו מקום מסתור בתוך המרתף. לא היה לנו שום מזון, אך בפאתי העיר חנה הצבא הרוסי. החיילים האכילו אותנו והתייחסו אלינו יפה.

במשך כמה ימים הסתתרנו בלילות בתוך המרתף. כעבור שבוע יצאתי לבדי לרחוב אחר, רחוב לוברטובסקה (Lubartowska), אשר היה מרוחק מעט מן המרתף שלנו. על המדרכות ברחוב היו דוכנים. נדהמתי לראות שם שוקולד ונקניקיות ועוד דברים דומים שלא ראיתי כבר חמש שנים. השתוממתי להיווכח שיש עוד דברים נהדרים כאלה בעולם. נעצרתי בדוכן הראשון והצעתי לפולנייה את כובע הפרווה שלי (קיבלתי אותו מחייל רוסי) תמורת חפיסת **שוקולד**. היה ויכוח ומיקוח, ותוך כדי הצלחתי לגנוב את השוקולד בלי לתת לה את הכובע. משם הלכתי לדוכן רחוק יותר והצעתי למוכרת הפולניה את הכובע תמורת **נקניקיה**. ניסיתי שוב לגנוב ממנה תוך כדי המיקוח, אך הפעם ללא הצלחה. הפולנייה התחילה לצרוח: **"משטרה, משטרה!"** ואני התחלתי לברוח בריצה לאורך הרחוב כדי למצוא מקום מסתור. בסמטה קטנה מצאתי בית בעל שער ברזל רחב. הסתתרתי מאחורי השער. לאחר כמחצית השעה, כאשר התברר כי אין שוטרים בסביבה, יצאתי בחזרה לאותו הרחוב. פניתי ימינה ולא שמאלה, כי שם היו הדוכנים. לפתע ראיתי מרחוק בית לא מופצץ בן שלוש קומות. הבית היה בנוי לבנים אדומות, ולמעלה התנוסס שלט באותיות ענקיות. על השלט היה כתוב: **Dom Pereca**, כלומר **"בית פרץ"**. חשבתי שאולי הכוונה לסופר היהודי הנודע פרץ, סופר שאת ספריו קראתי עוד לפני המלחמה. התקרבותי לבית וראיתי לפני תמונה מוזרה: על המדרכה עמד סיר מהביל, ולידו שתי נשים צעירות לבושות סינרים לבנים. בצד, על המדרכה, עמדה שורה ארוכה של ילדים המחזיקים בידיהם כלי אוכל. כל ילד שהתקרב לסיר זכה במנת מרק. מאחר שלא ידעתי מי הילדים

ומהו בכלל כל המקום הזה, נזהרתי מלהתקרב למקום. עברתי לצד השני של הרחוב וחיכיתי כדי לבחון ולהבין את המתרחש. הייתי מאוד רעב, אך לא העזתי להתקרב לטור הילדים. גם לא היה בידי שום כלי אוכל. לפתע שניים מהילדים התחילו לריב ביניהם. צעקותיהם זה על זה היו בקולי קולות.

מה היה מפתיע בריב הזה? **הם רבו באידיש!** הבנתי מיד שאלה ילדים יהודים. ללא היסוס עברתי במהירות את הרחוב, התייצבתי ליד

הסיר ואמרתי (באידיש): **"אני ילד יהודי ואני רעב!"** אחת מן הנשים מיהרה אל תוך הבית, הביאה עבורי כלי אוכל ומזגה לי פעמיים מרק טעים. שאלתי אותה מה המקום הזה והיא אמרה:

"זה בית יתומים יהודי. היכנס פנימה ותוכל להישאר פה. תקבל בגדים, אוכל, מיטה והרבה חברים..."

כך הגעתי לבית היתומים היהודי בלובלין, מקום ששהיתי בו כמעט שנה וחצי.

Pinchas among the children of the orphanage

1945. פנחס בין ילדי בית היתומים

שם משפחה	שם פרטי	מס'
Rozenberg	Szyja	19
Goldfarb	Jakow	20
Cukier	Hersz	21
Goldberg	Mendel	22
Habler	Majlech	23
מ ט פ ל ו ת		
Frank	Rachela	24
Topel	Guta (Unka)	25

שם משפחה	שם פרטי	מס'
Broner	Hersz	10
Cukier	Ela	11
Komorowski	Izrael	12
Zajac	Pinchas	13
Perelman	Izajasz	14
Derabinski	Jerzyk	15
Szackamer	Eliasz	16
Fajnszmit	Biunek	17
Elbaum	Mendel	18

שם משפחה	שם פרטי	מס'
Gujski	Stasz	1
Frost	Lejb	2
Liwer	Motek	3
Rajber	Chaskiel	4
Lerner	Lonek	5
Kuperblum	Janek	6
Rozenbaum	Majer	7
Ruchlajmer	Icek	8
Zielazo	Motek	9

רחל גברץ אובליגנהרץ נולדה בלובלין ב-6.10.1934.

בת חמש שנים הייתה עם פרוץ המלחמה. היא שרדה ובתום המלחמה נמסרה לבית הילדים בלובלין. יחד עם ילדי המוסד הוברחה רחל לגרמניה, ולאחר זמן מה הועלו הילדים על אוניית המעפילים "אקסודוס".

בנה ובתה של רחל, אבי אובליגנהרץ ואירית קפלן מצאו בעזבונו מכתב זה, ובו תיאור חוויותיה של נערה בת 14 על האניה "אקסודוס".

רחל גברץ אובליגנהרץ

"צ'אק אירופה תל"ס - אקסודוס"

אנחנו לא רצינו להיכנע ואז התחיל הקרב. נשק היה להם אבל לא לנו. לנו היו קופסאות מזון ותפוחי אדמה וזה השלכנו עליהם בשפע ואז התחילו לירות עלינו. הם גם השתמשו בגז מדמיע. תוך כמה דקות הסיפון הפך לשדה קרב. באותו ערב היו לנו 3 הרוגים. ביניהם נער בן 14 ששמו היה צבי יעקובוביץ'. תוך המהומה האנגלים הצליחו לעלות על האניה שבינתיים התחילה לשקוע. מחוסר ברירה כל אחד התחיל להתגונן בציפורניים ובבעיטות. העבירו אותנו על 3 אוניות אנגליות ואמרו לנו שמעבירים אותנו לקפריסין. אנייה אחת אספה את כל הדברים כולל בגדים אישיים. נאמר לנו כי למחרת נהיה בקפריסין ואז הציוד יוחזר לנו והתחלנו במסע.

אחרי יום כשעוד היינו בים נודע לנו שממשלת אנגליה החליטה להעניש אותנו על התנגדותנו ולכן לא נרד בשום נמל עד שלא נסכים לחזור לגרמניה. אמרנו להם שאנו נוסעים אך ורק לישראל וכך התחיל המסע שנמשך חודשיים וחצי בים באניה שהייתה מובילה בקר. במקום תקרה הייתה רשת. ביום סבלנו מהחום ובלילה מקור וגם מגשמים. תנאים סניטריים לא היו, מים לשתיה בתור שנמשך עד אין סוף, והאנגלים התאכזרו אלינו כל הזמן. כל כמה דקות היו סוגרים את הברזים. מזון היה בקושי, משומר ובאיכות גרועה מאוד. בגדים להחלפה לא היו לנו. כולם שכבו על הרצפה נשים גברים ילדים ותינוקות שנולדו בינתיים. מובן שבתנאים כאלו היו הרבה מחלות,

בשנת 1947 היינו קבוצת ניצולי השואה בגרמניה וחיכינו לעלות לישראל. בארץ שלטו אז האנגלים ולא נתנו ליהודים אפשרות לעלות ארצה. היינו קרוב לשנה בגרמניה במחנה פליטים ואז יום אחד הוחלט להעביר אותנו לצרפת ושם נודע לנו שניסע עם האניה אקסודוס. כמובן שכל המסע היה סודי.

העבירו אותנו בלילה לנמל ששמו היה פורט דה בוק. עלינו על האניה שהייתה מיועדת ל-700 איש ואנו היינו עם עוד חברות נוער רבות - 4,500 איש. מובן שהצפיפות הייתה גדולה מאוד אבל שמחנו שסוף כל סוף נגיע לארץ.

עד שכל האנשים עלו על האניה כבר היה יום ולאור היום לא העיזו לצאת מנמל זר, כך שחיכינו עד הלילה. אסור היה לנו לצאת לסיפון שלא יראו אותנו. החום והצפיפות היו גדולים. כל זה היה בתחילת חודש תמוז. בלילה הרמנו עוגן והתחיל המסע. הרוב סבלו ממחלת הים ומתשישות. חשבנו אז שאחרי כמה ימי נסיעה הסיט הזה יגמר בקרוב, אבל לא לקחנו בחשבון את האנגלים שגילו אותנו בים ואמרו לנו שנחזור לצרפת, כי לישראל לא יתנו לנו להגיע. הם דיברו אלינו בכל השפות במשך כל הזמן. רב החובל שלנו התעלם מהם.

ב-18 לילולי, היה זה ביום ששי אחרי מסע של 10 ימים, הגענו לחופי חיפה. האנגלים כתרו אותנו ב-6 אוניות והודיעו שכל מי שינסה לרדת מהאניה יהרג במקום.

סבלנו מחוסר תזונה, מכינים ומקלקולי קיבה. אך בכל זאת היינו איתנים ברוחנו ושום דבר לא הצליח לשבור אותנו. בתנאים כאלה גרועים למדנו. מכשירי כתיבה לא היו לנו. היינו יושבים על הסיפון הלוהט משמש, ולמדנו בעל פה. היו כמה מורים והם היו מספרים את החומר ובצורה כזו למדנו. החיילים האנגלים היו עומדים עם הרובים ולא האמינו בעצמם למראה עיניהם. בימי ששי כל אחד השתדל להרכיב תכנית שכללה שירי מולדת, דקלומים. רעבים ומלוכלכים רקדנו הורה על הסיפון. היה לנו אתגר להראות להם ששום דבר לא ישבור את רוחנו. שטנו מסביב לעולם, היינו בגיברלטר, במלטה, האנגלים הצטיידו במזון והמשכנו במסע. על אף כל הסבל היינו כולנו מאוחדים, עודדנו אחד את השני. זאת כנראה גדולתו של עם ישראל שהוא מלוכד בצרה.

אחרי חודשיים וחצי הגענו לגרמניה לנמל המבורג שם החליטו האנגלים להוריד אותנו בכוח מהאנייה. שוב התפתח קרב יריות וגז. אף אחד לא עזב את האנייה מרצונו. האנגלים נשבעו שאף יהודי שהיה באנייה אקסודוס לא יכנס לעולם לישראל. היינו בגרמניה כמה חודשים ולאט לאט כל פעם נעלמה קבוצה אחרת ועברה את הגבול לצרפת. שם בדרכונים מזויפים, יצאה קבוצתי לישראל.

על קורות אקסודוס אפשר לכתוב בלי סוף. תקוותי היא שתרתמי מעט שבמעט ותספרו אותם לילדיכם על חוויות יותר נעימות.

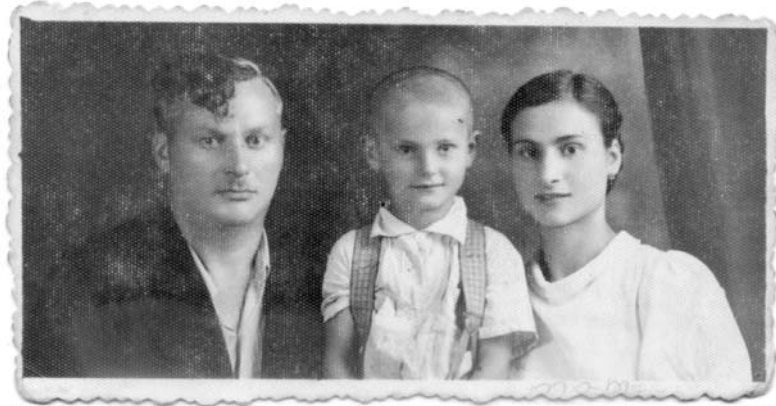
רחל.

סוף סוף על חוף מבטחים - רחל בת עשרים בחוף יפו

At last on safe shores – Rachel at 20 on Yaffo Beach

דודי ברל'ה

אמי מלכה, דודי הקטן ברלה וסבי הירש אקרמן

My mother, Malka, my little uncle, Berele, and my grandfather Hirsh Akerman

איני יודעת אם למדת בבית ספר; הלוא המלחמה פרצה בשנת 1939, בהיותך בן שש. ואם כן, איזה תלמיד היית? אילו שאיפות היו לך? האם אהבת ספורט, כמו אחותך הבכורה מלכה? האם אהבת ספרים כמוה? האם אהבת לשיר? האם היו לך חברים בגטו לובלין? למה ציפו ממך הוריד? למה ציפו האחיות והאחים שלך? כיום נכדי שלי גדולים ממך. דומני שמיכאל, נכדי הצעיר בן השמונה, דומה לך במעט. אני מביטה בתמונה ורואה ילד חמוד, בעל עיניים שובבות, שהצטלם יחד עם אביו (סבי) הירש ואחותו (אמי) מלכה. אמא שלי הצליחה להשיב אליה את התמונה מהשכנים הפולנים מיד אחרי המלחמה.

במקום סבתא, סבא, דודים, דודות ומשפחה ענפה יש לי תמונה. עבורי אתה ברליה, הדוד שלי, ילד לובלינאי קטן ושובב שלא זכה להתבגר ולהזדקן.

יולי 2011

דודי ברליה היה אחיה הצעיר של אמי מלכה, האחות הבכורה מבין ששת הילדים במשפחת אקרמן. אני יודעת פרטים מעטים על אודותיך, דודי הקטן. נולדת בשנת 1933. כאשר היית ילד קטן, טיפסת על שולחן המטבח בביתך ונפלת. אושפזת בבית החולים בלובלין. עברת ניתוח להסרת עצם בגב והחלפתה בחלק העשוי פלטינה. אמך (סבתי) יהודית ואחותך הבכורה (אמי) לא משו ממיתדת עד אשר הבראת. רציתי לדעת יותר, אך לא העזתי לשאול את אמא פן אכאיב לה. אני יודעת שהיית אהוב על כל בני הבית, כפי שכן הזקונים במשפחה יכול להיות אהוב.

בהיותך בן תשע -ב-17 במאוס 1942, שבוע לפני חג הפסח - נרצחת במחנה ההשמדה הנורא בלז'ץ יחד עם הוריד, יהודית והירש אקרמן; שתי אחיותיך, שפרינצה ונחה; אחיך וולף; דודות, דודים, בני-דודות ובנות-דודים רבים. לולא הומתק בצורה כה אכזרית, היית היום בן 78. קשיש.

ממני נגזל דוד, ממך נגזלו חייד.

ען ילדים "טרקטר"

ען ילדים שמה

של

האחיות טרכטר

רחוב פשכודניה 1

(פינת קרקובסקיה פשדמישצ'ה 12)

לילדים מגיל 3-6 שנים

ציור, מוזיקה, שיחות בעברית ובצרפתית, טיולים
ציוד עשיר

שעות משרד: 10-13; 17-18

מודעה בעיתון 'לובלינער טאגבלאט', 1936:

פינתי, וממנו ראו את כיכר ברנרדינסקה ואת מגדל המים.

וכך סיפר לי מר אלכסנדר גרינפלד ז"ל: "לשתיים מאחיותיה של אמי, בוניה ופלה, היה גן ילדים פרטי. הגן נקרא על-שמן 'גן טרכטר', או כפי שאמרו זאת בפולנית: 'פשדשקולה טרכטרוביאן'. פלה ניגנה בכינור ושרה עם הילדים."

בביקורי האחרון לובלין בשנת 2007 הלכתי יחד עם בני שמוליק לחפש את גן הילדים של הניו.

את הבית המקורי לא מצאנו. פועלים שעבדו במקום אמרו כי הבית הישן נהרס, ועל חורבותיו בנו בית חדש. מגדל המים ניזוק במלחמה ואחרי השחרור נהרס ונמחק כליל מנופה של כיכר ברנרדינסקה.

יצאנו מכיכר ברנרדינסקה לרחוב נארוטוביצה. והנה הפתעה! בתחילת הרחוב תפסה את מבטינו מזרקת מים עגולה קטנה. במרכזה ניצב דגם ארד (ברונזה) מדויק ומוקטן של מגדל המים הישן.

הילדים היהודים מגן הילדים "טרקטר" כבר אינם. רובם נספו יחד עם קהילת יהודי לובלין בשנים 1939-1942.

ילדים אחרים ממלאים עכשיו את רחובות העיר. וילדים הם ילדים: בחום הקיץ של שנות האלפיים ילדי לובלין משכשכים את רגליהם במימי המזרקה וצוהלים סביב מגדל המים הנחמד, הממוזער.

היו כמה גני ילדים בלובלין.

בדרך כלל היה נהוג להחזיק את הילדים בבית עד לראשית הלימודים בכיתה א, אבל משפחות משכילות ומתקדמות שלחו את ילדיהן לגני ילדים.

דודי, שמואל זייטומירסקי, מורה ומחנך, רשם את בנו לגן הילדים "טרקטר".

באוקטובר 1937 החל בךדודי הניו לבקר בגן הזה. סבי, אפרים זייטומירסקי, היה אמון על מסורת הלימוד היהודי ב"חדר". במכתב שכתב לאבי, הוא סיפר לו, כי בגן הניו לומד לשיר את שירי המדינה [כלומר שירים בפולנית] ולגלג על תוכן הלימודים בגן: "הלימודים שם הם קאלרקאלו והושא-שא [כלומר קשקוש]. אולי יש מקום לימוד אחר בשבילנו?"

ידעתי על אודות קיומו של הגן מתוך מכתביהם של דודי וסבי אל אבי. רציתי לדעת עוד - איפה היה הגן? ומה למדו שם? - ולא היה לי את מי לשאול.

באזכרה השנתית של ארגוננו בשנת 2006 פגשתי את מר אלכסנדר גרינפלד ז"ל.

מר גרינפלד סיפר לי על אודות דודו הצייר, שמחה טרכטר. שאלתי אותו אם יש קשר בין הדוד לבין "גן טרכטר", והוא ענה לי: "גן טרכטר היה שייך לשתי אחיותיה של אמי!"

הגן פעל ברחוב פשכודניה הקטן מספר 1. היה זה בית

מגן הילדים של האחיות טרכטר ניתן היה לצפות במגדל המים

The water tower in Bernardinska Plaza

מגדל המים הישן בכיכר ברנרדינסקה

מבט מרחוב קרקובסקי
פשוט מיישצ'ה - מגדל המים
הישן בקצה המעבר

A view of the water
tower from Krakowskie
Przedmieście

בגן הילדים של האחיות טרכטר למד גם
הניו ז'יטומירסקי בן החמש

Henio, at age 5, was one of the
children in kindergarden of the
Trachter sisters.

שנות האלפיים: דגם מוקטן של מגדל המים
ניצב במרכז המזרקה

A model of the old water tower in the
center of a fountain

1935. ילדים חוגגים יום הולדת להניו ז'יטומירסקי. כתר נייר מזהב לראשו של הילד ועל כתפיו גלימת מלכות
With his friends crowding around, Henio celebrates his birthday, as a king for a day

צעצועים

שְׁמִרִי, בְּתִי, כָּל צַעְצוּעַ,
יְהִי לְךָ כָּלָם אַהֲוִיָּם.
וְעַם עֲלוֹתָם עַל יְצוּעַ
פְּרָשִׁי עֲלֵיהֶם כּוֹכָבִים.

עֶשֶׂב מִתּוֹק תְּנִי כִפְלִים
לְסוֹס הַזֶּהָב הָרָעֵב.
וְאַל תִּשְׁכַּחִי עֲרֵדָלִים
כְּשֶׁנֶּשֶׁר-הַיָּם יֵנָשֵׁב.

וְגַם פֶּעַמּוֹן, אִם הִשְׁכִּיחָה,
תְּנִי לִבְבָּהּ בִּידָה.
לְשׁוֹם צַעְצוּעַ אֵין אָמָא,
וְהִיא שֵׁם בּוֹכָה לִבְדָּה.

שְׁמִרִי עֲלֵיהֶם מְכָל שִׁבְרִי,
זְכוּר לִי עוֹד יוֹם - יוֹם הַדִּין -
בְּבוֹת בְּרַחוּבוֹת מְכָל עֵבֶר,
אֲבָל לֹא הָיוּ יְלָדִים.

תרגם מיידיש: בני מר

השיר התפרסם בספר "אין מדבר סיני" (במדבר סיני), 1956, במחזור "אבא וילד".

שפילצייג

דיינע שפילצייג, מיין קינד, האלט זיי טייער,
דיינע שפילצייג נאך קלענער ווי דו.
און ביי נאכט, ווען ס'גייט שלאפן דאס פייער, —
מיט די שטערן פון בוים דעק זיי צו.

לאז דעם גאלדענעם פערדעלע נאשן
די פארוואלקנטע זיסקייט פון גראז.
און דעם יונגל טו אן די קאמאשן
ווען דער אדלער פון ים גיט א בלאז.

און דיין ליאלקע טו אן א פאנאמע,
און א גלעקעלע גיב איר אין האנט.
ווייל ס'האט קיינער פון זיי ניט קיין מאמע,
און זיי וויינען צו גאט ביי דער וואנט.

האב זיי ליב, דיינע קליינע בת-מלפּהם,
איך געדענק אזא טאג — וויי און ווינד —
זיבן געסלעך און אלע מיט ליאלקעס
און די שטאט איז געווען אן א קינד.

יסודות משפחתי הלוברלינאית

בני-גילו הייתה הפולנית שבפיו למעין שפת אם שנייה. אף חזונו של אבי לא העידה על מוצאו היהודי. מרבית היהודים היו עטויי זקן, וחלקם אף התהדרו בפאות. לעומת זאת אבי טיפח שפם עבות, היה ללא זקן, ולבוש לא היה לבוש יהודי מסורתי. בשל כך חשבוהו רבים לגוי.

השמועה כי אמי חייקה חזן נישאה לגוי ונשתמדה הגיעה עד לעיר הולדתה בריסק. בעת ההיא אסון גדול מזה לא היה יכול להתרחש במשפחה יהודית. בצערו ביקש אביה, יעקב חזן, להפך את רוע הגזירה. הוא החליט להגיע מבריסק, עיר אשר בימים ההם הייתה נתונה לשלטון רוסיה הצארית, ללובלין שבפולין. באין אפשרות למעבר יבשתי צלח סבי יעקב את הבורג, נהר אשר שימש כקו גבול טבעי בין פולין לרוסיה. בהגיעו ללובלין נפל למשכב. הוא נלקח לבית חולים, אך לא קם ממחלתו ונפטר. הוא נקבר בבית הקברות היהודי בעיר בחלקה סמוכה לזו של חתנו לשעבר, חיים ישעיהו שוורצברג. ברבות הימים, בביקוריה של אמי בבית העלמין. נאסרה עליה העלייה לקבר אביה, כיוון שהוא היה צמוד לקבר בעלה המנוח (הראשון). המנהג קבע כי אל לה לאישה נשואה לפקוד את קבר בעלה הראשון לאחר שנישאה שנית.

הניסיונות לבטל את נישואיהם של הורי, נישואים שנחשבו בטעות לנישואי תערובת, לא גוועו עם מותו של סבי. בשנת 1918 זכתה פולין בעצמאות, והעיר בריסק הוכללה בין גבולותיה החדשים. סבתי לאה, אם אמי, החליטה "לנצל את ההזדמנות" ולבקש את בתה הסוררת בלובלין.

סבתא הגיעה ללובלין ופגשה לראשונה את חתנה. חזונו לא העידה כלל על מוצאו היהודי. היא החליטה להחריש ולהמתין להזדמנות מתאימה.

ביום שישי, לקראת כניסת השבת, הדליקה אמי נרות ובירכה עליהם כנהוג. באותה השעה אבי פקד את בית הכנסת, כהרגלו בערבי שבת. עם שובו מבית הכנסת קידש על היין ובירך על החלות. סבתא לאה נדהמה, ורק אז חשפה את סיבת ביקורה המפתיע. מטרתה המקורית הייתה להציע לאבי לקבל שוחד של מטבעות זהב, ובתמורה לכך לעזוב את אמי ולבטל את הנישואין האסורים.

שמחת "התגלית" של סבתי הייתה רבה. בתום ימי הביקור היא שבה למעונה בבריסק, ובאמתחתה הבשורה על הסרת העננה מעל לראשה של משפחת חזן.

אבי מיכאל הנדלסמן, בנם של משה וצירל, נולד למשפחה ששורשיה היו נטועים באדמת לובלין במשך דורות רבים. הוא נשא לאישה את אמי חיה, בתו של יעקב חזן מבריסק, וביחד הם גידלו שש בנות ובן אחד (אני).

אמי נולדה בבריסק (ברסט ליטובסק), אזור שהיה אז בריבונות רוסיה הצארית. היא נישאה לבעלה הראשון חיים ישעיהו שוורצברג, איש עתיר נכסים מוולודקה. לאחר נישואיהם עברו להתגורר בלובלין, ושם נולדה בתם אסתר. שוורצברג היה סוחר, ולרגל עסקיו נהג לשוטט בדרכים. כלי התחבורה המרכזי ששימש אותו היה עגלה רתומה לסוסים.

באחד הלילות התנפלו על עגלתו שודדים בדרך ללובלין. בעלה של אמי נרצח בירייה. אלמנתו הייתה בודדה בעיר זרה, מטופלת בתינוקות רכה וללא כל תמיכה.

אבי מיכאל הכיר את האלמנה היפהפיה, ובהחלטה אצילית החליט לשאת אותה לאישה. בחירתו להינשא לאלמנה, אם לתינוקות וללא כל נדוניה, הייתה חריגה בנוף תקופתו. סבתי צירל, אם אבי, התגוררה אף היא בלובלין, אך מעודי לא פגשתה. דומה כי החלטתה להיעדר ממהלך חיינו נבעה מאי-שביעות רצונה מן השידוך הבלתי-הולם. אנו הילדים לא ידענו, או לא הבחנו בכך, שאחותנו הבכירה אסתר נושאת שם משפחה השונה משלנו. אבי אימץ את הילדה ונהג בה כאילו היה אביה מולידה.

עם זאת, סופו של הסוד להתגלות. אמי ז"ל סיפרה שבאחד הימים אחותי אסתר שבה מבית הספר ופרצה בבכי מר. היא פנתה לאבי ודרשה ממנו הסבר: האם אינך אבי? ואם אתה אבי, מדוע איני נושאת את שם המשפחה הנדלסמן כאחותי? התשובה הייתה אכזרית, טרגית וקשה להבנה עבור ילדה צעירה.

אמי החליטה לא לשנות את שם משפחתה של הילדה, כיוון שקיוותה כי בעתיד תוכל זו לדרוש מסבה האמיד את חלקה ברכוש אשר נמכר בחיפזון עם מות הבן. לאחר מות אביה של התינוקת עקר סבה לפולטבה שברוסיה. איש לא ניסה לאתרו, ואסתר אחותי לא זכתה בנח מרכוש אביה. את שם משפחתו של אביה נשאה עד ליום נישואיה.

אבי, מיכאל ז"ל, היה דפס במקצועו. הוא עבד בבתי דפוס פולניים, שכן השפה הפולנית הייתה שגורה בפיו. הוא עבד במקומות אחדים, כמו למשל בית הדפוס של יאן חמילבסקי ("דרוקרניה פולסקה") ובית הדפוס של סטפנסקי. אבי היה אוטודידקט. את הידע שלו בפולנית שאב מן הספרות והעיתונות. להבדיל מרוב יהודי פולין

משה הנדלסמן ונכדתו תמי בכינוס יוצאי לובלין, נובמבר 2010

Moshe Handelsman and his granddaughter at the Lubliner Annual Gathering in 2010

לאבי היה בית דפוס בשותפות עם אחיו, "דרוקרניה אוקרנט" הנדלסמן - ברחוב לוברטובסקה 3. השותפות בין האחים התפרקה, ואבי עבר לעבוד בבית דפוס פולני "דרוקרניה פולסקה". בעיתון "לובלינער טאגבלאט" 1937 מצאה חברת הארגון אסתר מינרס מודעת פרסומת על הדפסת כרטיסי ברכה לראש השנה בדפוס "אוקרנט" של ל. הנדלסמן.

נ"י מאדטרנע
וויניש=קארטז
נערענט, נעבלימסט, קאלירסט האלץ
אין גאל-שניט
פון 5 ביז 10 גר.
פערטינט אויס די דרוקעריי, אקערענט
ל. הענדלסמאן, לובארט. 3

אגא גאיש!

כרטיסי ברכה לראש השנה

כל הסוגים כל הצבעים

במחיר מ-5 עד 10 גרושים

בית הדפוס "אוקרנט"

ל. הנדלסמן רחוב לוברטובסקה 3

משפחת ניידין - סיפור משפחתה של אמנו

סבתא אסתר-לביאה קמיניץ וסבא גרשון ניידין, הוריה של אמנו מרים (ניידין) שוהם

Grandmother Esther Leviah Kamenitz and Grandfather Gershon Naidin, parents of our mother Miriam (nee Naidin) Shoham

- סיפרה אותו ליובל בן זאב - הנכד שלה, בנה הבכור של בתה הצעירה מיכל;
2. מכתבים - אמנו מרים, בעלה (אבינו) בנימין ואחיה מרדכי-פייבל אשר חיו בארץ קיבלו מכתבים מפולין מגרשון, אביה של אמנו; מאחיה של אמנו, מנשה; ומהגיס, נתנאל (סנקע) גולדמן, בעלה של חיה-שרה (אחותה של אמנו). כל הכותבים - אביה של אמנו, אחיה מנשה, אחותה חיה-שרה וגיסה נתנאל (סנקע) גולדמן - נשארו בפולין ונספו על אדמתה;
3. עץ המשפחה שהכין בן-דודנו, אברהם (אבי) בן ארצי (לנדמן);
4. דפי עד שרשמו דודנו מרדכי-פייבל לביא (אחיה של אמנו לבית ניידין) ויעקב יונגמן, בן-דודה של אמנו.

- אנו בנותיהם של מרים שהם לבית ניידין ובנימין שהם לבית רטנובסקי. לאחר שכל אחת מאתנו הקימה משפחה וגידלה ילדים ונכדים, התעורר בנו רצון עז להכיר את פרטי סיפור חייהם של הורינו - סיפור שאף פעם לא סופר לנו ולא דובר בו בבית הורינו.
- מצאנו את עצמנו "מחפשות שורשים", ובדרך זו הגענו אל 'ארגון יוצאי לובלין'. רצינו להיות שייכות לקהילה החמה הזאת, ואולי גם למצוא מישהו אשר הכיר, ידע או שמע על אודות משפחת אמנו, מרים לבית ניידין.
- את סיפורה של משפחת ניידין הרכבנו כפאזל על סמך כמה מקורות:
1. סיפורה של אמנו, מרים שהם לבית ניידין, כפי שהיא

יהיו הדברים שלהלן נר לזכר אחיה מנשה, מי שחלם ופעל כדי לעלות לארץ ישראל ולא זכה לכך, ולזכר בני משפחתה של אמנו אשר נספו בשואה.

הם התגוררו בלובלין ברחוב לוברטובסקה מספר 5. לזוג נולדו שתי בנות ושני בנים: חיה-שרה (הבכורה), חנה-מירל (היא מרים, אימא שלנו), מרדכי-פייבל (שרגא) ומנשה הצעיר.

אבי המשפחה, גרשון, היה יהודי אדוק וחסיד נלהב של הרבי מבבל. בבית שמרו על ערכי המסורת היהודית. אמנו (מרים) מספרת כי הוריה, גרשון ואסתר ניידין, היו מכניסי אורחים. אדם נצרך מצא אצלם תמיד עזרה וסעד. בשבת ובחג היה נוהג אביה להזמין לסעודת ליל השבת "אורח", אדם בודד שהגיע לתפילת ערבית בבית הכנסת.

למשפחה הייתה גלנטריה, חנות לדברי סדקית, ברחוב לוברטובסקה מספר 8. מעל לכניסה לחנות היה רשום השם NAJDEN. היה זה מקור פרנסה שאפשר חיים מכובדים למשפחה. אלא שלקראת אמצע שנות השלושים של המאה הקודמת החלה הפרנסה להיות מצויה אך בקושי. ממכתביו של גרשון עולה כי בזמן כלשהו נשלל רישיונו לעסוק בשטרות והדבר מנע ממנו לרכוש סחורה ולהמשיך להפעיל את החנות. במצבו זה צבר גרשון חובות כבדים. הוא לא היה מסוגל לפרוע אותם, ומוכן שלא הצליח לגייס הלוואות נוספות.

חיה-שרה, הבת הבכורה של גרשון ואסתר-לביאה, נולדה בלובלין בשנת 1902. היא נישאה לנתנאל (סנקע) גולדמן; הלה נולד בוורשה בשנת 1900. מתוך מכתביהם לאמנו נודע לנו שהם גרו בלובלין, ברחוב לוברטובסקה מספר 14. נתנאל היה מורה במקצועו. מתוך המכתבים שהגיעו לידיה של מרים אמנו, עולה כי לזוג היו שני ילדים ואולי שלושה.

בשנת 1924 או 1925 נפטרה האם, אסתר ניידין, בהיותה כבת ארבעים. היא השאירה אחריה בעל ושלושה ילדים קטנים: מרים, מרדכי פייבל (שרגא) ומנשה, ובת בוגרת, נשואה - חיה-שרה.

זמן מה לאחר מות אשתו נישא גרשון בשנית. שמה של אשתו השנייה אינו ידוע לנו (מנשה, אחיה הצעיר של אמנו, קרא לה "מומע"). האחרים קראו לה "הדודה".

חנה-מירל (מרים, אמנו) הייתה אז כבת 15. היא לקחה על עצמה את מלאכת הטיפול בשני אחיה הקטנים.

חנה-רבקה (לבית ברקוביץ') ויחזקאל אלתר קמיניץ, הוריה של סבתנו אסתר, היו מראשוני העולים מלובלין לארץ ישראל. הם עלו ארצה בשנת 1907 והיו ממייסדי שכונת נוה שאנן שבחיפה בשנת 1922.

כאשר נודע להם על אודות מות בתם אסתר, הם הציעו למרים (נכדתם) לעלות לארץ ישראל.

באפריל 1926 עלתה מרים ארצה, למרות הכאב וצער הפרידה מאביה ומשני אחיה.

במשך כשנה "הסתובבה" אמנו בין קרובי משפחתה - משפחת קמיניץ: אצל הדוד - אברהם סיני רוגצ'בסקי (רגב) בסג'רה, אצל הדודים - קטיה ושמואל קמיניץ, שהיו גם הם בין ראשוני שכונת נוה שאנן בחיפה, אצל הדודה - בלה שקלרסקי (לבית קמיניץ) בתל-אביב.

כעבור כשנה התקבלה ללימודים בסמינר למשק בית ולחקלאות בתל-אביב. בשנת 1932 הצטרפה מרים לקיבוץ "נענה",* הקיבוץ הראשון שנוסד על ידי חניכי תנועת 'הנוער העובד'. בקיבוץ היא הכירה את בנימין רטנבסקי, ממייסדי המקום. באוקטובר 1933 נישאו

* שם זה ניתן לו בשל קרבתו לכפר הערבי נענה. כעבור זמן מה שונה השם לנען.

אמנו מרים עם אחיה מרדכי-פייבל בישראל

Our mother, Miriam, with her brother Mordechai Faivel in Israel

דודנו מנשה ניידין, אחיה הצעיר של אמנו,
ניסה למצוא דרך לעלות לארץ ישראל

Our Uncle Menashe Naidin, our mother's
youngest brother

**היא לנשום את אוויר החופש של ארץ הקודש ולטייל
ברחובותיה החופשיים של העיר תל אביב.**

במכתבים אחרים הוא כותב כך: **"הרגעים המאושרים
בחיי יהיו כאשר אנופף, בפעם הראשונה, במטפחתי
לאות פרידה מהעיר בתחנת הרכבת בלובלין, ובפעם
השנייה כאשר אפגוש אתכם בנמל תל אביב."** **"תאמינו
לי שאני מוכן לתת הכל כדי שאוכל להגיע לארץ
ישראל. אני מאמין ששם אגשים את חלומותיי."** **"אני
רוצה להגיע ולבקר בקבר רחל אמנו ולהגיע לכותל
הקדוש של בית המקדש."**

במכתב לאחיו מרדכי-פייבל מה-10.4.1939 הוא כותב
כך: **"אני מאמין שברגע שאגיע לא"י נצליח שנינו
להסתדר, למצוא עבודה, להכיר "עלמות", להתחתן
עמן ולהקים משפחה."**

אחותו מרים חיה אז בקיבוץ. היא הייתה נשואה ואם
לתינוקת בת שנה וחצי. מרים ובעלה בנימין עשו כל
שביכולתם כדי לשלוח לו את הכסף הנדרש כדי לממש
את רצונו לעלות ארצה, ובמכתבו האחרון אכן הזכיר
מנשה את הכסף ששלחה לו מרים אמנו. אולם דומה
שהכסף הזה לא הגיע לידי. ייתכן שהיה בו כדי להציל
אותו ולסייע בהגשמת חלומו להתאחד עם אחותו ואחיו
בארץ ישראל. את מטרתו זו לא הצליח לממש.

שמו של מנשה ניידין מופיע ברשימת אלה שהיו בגטו
מיידין טטרסקי. מכאן שהוא חי לפחות עד נובמבר
1942.

הורינו (לימים החליפו את שם משפחתם לשהם) ונולדו
להם שתי בנות: אסתר (הבכירה) ומיכל (הצעירה).

מרדכי-פייבל (שרגא), הבוגר מבין שני הבנים, עלה
ארצה בראשית שנות השלושים של המאה הקודמת.
כאן הוא נישא לחנה צעקאנובסקי, ונולד להם בן ושמו
יגאל. לאחר גירושו מאשתו גידל מרדכי את בנו בכוחות
עצמו. בשנים הראשונות הם גרו בחיפה (במעלה ואדי
רושמייה), וכעבור כמה שנים עברו לירושלים והתגוררו
בה עד ליום מותם.

דודנו **מנשה ניידין**, אחיה הצעיר של אמנו, נולד בפולין
בשנת 1917. לאחר מות האם אסתר, ולאחר שאחותו
מרים ואחיו מרדכי-פייבל עלו ארצה, חש מנשה אומלל
ובודד - ללא בית וללא חברים. עד לתחילת מלחמת
העולם השנייה הוא חי בלובלין. במשך שלוש שנים עבד
במסחר והרוויח 25 זלוטי בשבוע וחי בצמצום כדי לחסוך
כסף לרכישת כרטיס נסיעה לארץ ישראל.

במשך תקופה ארוכה ניסה למצוא דרך לעלות לארץ
ישראל. מאז מכתבו האחרון למרים אמנו, כחודשיים
לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, אין לנו כל ידיעה
ממנו. במכתביו כותב מנשה שוב ושוב על רצונו העז
לעלות לארץ: **"מטרתי היחידה ועתידי הם בארץ
ישראל, שם נמצא האושר שלי ושם גורלי. שאיפתי**

מכתבו האחרון של מנשה, 13.7.1939

(התרגום מאידיש איננו "אחד לאחד", אלא מביא את רוח הדברים)

אחותי, גיסי ואחי היקרים,
אל נא תתפלאו על כי טרם עניתי עד כה על מכתבכם.
האמיני לי, אחותי היקרה, שכבר כתבתי לכם מכתב ורציתי לשלוח לכם אותו. אך משהו השתנה אצלי, והוא שעיכב את משלוח המכתב.
במכתב ששלחת לי לאחרונה שאלת אותי, אחותי האהובה, מה ענה לי החבר בנדורי כשהתייחס למכתבו של אחינו מרדכי-פייבל בקשר אליו. כשקיבלתי את מכתבו של פייבל, הבנתי שאין לי מה לנסוע לוורשה כדי להיפגש אתו, וחבל היה לי להוציא 25 זלוטי מחיר הנסיעה.
במכתבך ששלחת לי בחורף, הצעת לי שאפגש עם החבר כפרי. ואמנם נפגשתי ודיברתי אתו בעניין נסיעתי (לארץ ישראל), אך שום דבר לא יצא מפגישה זו. הייתה לי אכזבה מאוד גדולה.
לא רציתי לנסוע ולהיפגש עם כפרי פעם נוספת ולהתאכזב שנית, ולכן כתבתי לו מכתב וצירפתי למכתבי את שני המכתבים ששלח לי מרדכי-פייבל. שלחתי אותו בדואר רשום כדי להבטיח שמכתבי זה יגיע לתעודתו. תארי לעצמך איזו אכזבה הייתה לי כשלא קיבלתי מענה ממנו.
כשהייתי בוורשה ניגשתי למשרדי תנועת 'החלוץ' ודיברתי עם החבר בנדורי, אך הוא ענה לי שעניין נסיעה לארץ ישראל איננו אקטואלי.
בדקתי בסוכנות הדואר כאן אם הגיע הכסף ששלחת עבורי, והם ענו לי תשובה שלילית. הם העלו את האפשרות שייתכן שהכסף לא יצא כלל מארץ ישראל. כדאי מאוד שתבררי אצלכם בדואר מה קרה עם הכסף, חבל יהיה שהוא ילך לאיבוד.
אני רוצה לספר לכם, אחותי האהובה, גיסי ואחי, שבשבוע שעבר יצאו מפולין 2,500 בני אדם בדרכם לארץ ישראל. דבר זה מכניס בי ביתר עוז את הרצון לצאת לנסוע לארץ ישראל, וכבר ביום שני הקרוב אסע לוורשה ואפגש עם ה"טריבוינא אקדעמיצקא" כדי לקדם את עניין הנסיעה. שילמתי 100 זלוטי דמי קדימה ומילאתי את כל הטפסים הרשמיים שצריך על מנת שנסיעתי תצא לפועל.
עלות הנסיעה היא 850 זלוטי, ואני משער שהמחיר יוסיף ויעלה. כרגע חסרים לי 300 זלוטי, ואיני יודע מנין אשיג אותם; לווייתי כסף מכל מי שיכולתי להעלות על דעתי, עשיתי את כל מה שיכולתי כדי לגייס את הכסף. עכשיו אני רואה בכם את הכתובת היחידה אליה אני יכול לפנות, ואני מבקש מכם שתעשו כל מאמץ כדי להשיג לי את הסכום הזה הדרוש לי. אנא, אהובים שלי, עשו הכול לעזרני, שלא בגלל חסר של 300 זלוטי לא אצליח להשלים את חלומי לנסוע לארץ ישראל. אני בטוח ביכולתכם וסומך עליכם.
אין לי כרגע חדשות נוספות. אני מבקש מאוד שתשלחי לי, זה מאוד חשוב לי. אני מצפה בקוצר רוח למכתבכם עם תמונה של אסתרקה, בתכם האהובה, ועם הכסף.

חלום

מוקדם בבוקר התעוררתי,
את העיניים שפשפתי,
ניסיתי לפקוח אותן,
אבל מעצמת אור היום החזק -
הסתנוורתתי.
ניסיתי וניסיתי לקום
אין-ספור פעמים -
ללא הצלחה.

כנראה שוב נרדמתי,
ושוב חלמתי
אותו חלום,
שחוזר אלי לעתים קרובות.

אני נמצאת בדרכים לא מוכרות לי,
הולכת בסמטאות,
נעצרת,
חושבת איך לצאת מהסבך הנורא.
פחד נורא אוחד בי,
אני לבדי,
תופסת את ראשי,
וצעקה יוצאת מגרוני.

סוף סוף פקחתי את עיני
ליום שלפני.
עיפה מלחלום
פותחת ברגל שמאל את היום.

מתי יפסקו החלומות והפחדים?
האם לעולם לא אשתחרר מהם?
אני שואלת את עצמי שוב ושוב.
מכריחה את עצמי לקום מהמיטה,
גוררת את עצמי בחשש וללא מצב רוח,
רוצה מאד לקוות,
למען השקט הנפשי שלי,
שהלילות הבאים
יביאו חלומות שמחים
ולא מפחידים.

תרומות שנתקבלו מנובמבר 2010

שם משפחה ושם	סכום
מנור לאה וצבי	100
משולם לאה	200
סולד צלינה	200
סלומון עליזה	500
סלונים מינה	100
פולברמכר אלי	200
פלומנקר יוכבד	200
פלמור חנן	200
פרידמן מרים	300
פרל ברוך	400
צוקר חיים	50
צור דוד ופנינה	100
צינמון יוסף	400
צינמון יוסף	500
קוזין אילונה	100
קידר רות ודן	250
קיזל אסתר	200
קיזל אסתר	200
קפלן אירית	200
קרול דבורה	100
רוזנברג רחל	200
רידר בלה	180
ריינהרץ זהבה	200
רייר שמעון	100
שהם מיכל	100
שולמן צביקה	300
שייביץ מרים ואלכסנדר	250

שם משפחה ושם	סכום
גרוסמן יעקב	400
גרינפלד שרה וקורנבלום אורה	400
דקל מנחם, אתל דליה דקל	500
דקר נויא ויוסף	500
הס עירית ונחום	100
הוד איטה	300
הוכברג אריה	1,200
הולצמן עדה	300
היינסדורף הנריקה	50
פלסקוב טובי	500
הנדלסמן משה	150
הרפז דוד	200
הרפז חיים	200
וקשול יוסף	300
וישגרוד אברהם	200
וסונג חנה אצל אלי אור	200
זיו אסתר	100
כרמי יצחק	200
ליווראנט רחל ואלקס	180
לשכת המסחר ישראל פולין	1000
מאיר חנן	400
מאיר יהודית	500
מורג מוטי	200
מילשטיין עדה ומשה	200
מנדלאי אסתר	500
מנדלבאום סימה, קיטלין מרים, קיטלין פרסמן ענת	400
מנדלסון מרדכי	1,800

שם משפחה ושם	סכום
GOLDBERG DOROTHY	100\$
HOLLANDER SIFRAH	40\$
אבידור יובל	200
אבידור יעקב	200
אבן חן צבי	100
אובליגנהרץ אבי	200
אור אלי	300
אור חנה	100
איזנשטט מרים	200
אפלבוים שאול	300
ארבוס מרים	350
ארגון יוצאי ביאליסטוק	50
ארנון שפירא שרה ונחשון ליאורה	300
אשל, שטייזל-גבירץ	150
בהיר רגינה	200
בודון הלה	100
בן דיאנה	150
ברוש שרה	200
גוטליב ירמיהו	200
גוטרמן תמר ויעקב	120
גולדמינץ חווה	200
גורני איתן	600
גורפינקל יעקב	100
גל משה	100
ג'ספס רובין	300
גרדל עמנואל, קרן רות	200
גרדל שמואל, כהן שפרה	200

לזכרם • צום אנדענק • IN MEMORY

אליעזר אורנשטיין ז"ל

לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבוש פולין הוא נאלץ לעזוב את ביתו, את הוריו ואת אחיו. הוא ניצל, משפחתו לא. סבא הגיע לארץ כחייל בצבא הפולני (לאחר תלאות קשות ומעבר בכמה מדינות) ונישא לסבתי היקרה והאהובה ז"ל, אסתר לבית ספקטור. השניים הקימו בית חם, אוהב ומלא שמחה. לסבא וסבתא נולדו שני ילדים - שושי (הבת הבכורה) וברוך.

איפה ישנם עוד אנשים כסבא וסבתא היקרים והאהובים הללו?...

הנכדים

הקסם של החיים ולא להרפות. הוא לא הרפה עד שהחיים הרפו ממנו. אני זוכר שסבא סיפר איך בפולין אמרה לו מגדת עתידות שצפויה לו תקופה ארוכה של סבל, אך לבסוף הוא ימצא נחת ושלווה בארץ רחוקה. סבאליה, אתה לא אתנו יותר, אבל כולנו מקווים שהצלחת שוב למצוא נחת ושלווה בארץ רחוקה. אנחנו אוהבים אותך עד בלי סוף.

סבי, אליעזר אורנשטיין, נפטר ב-17 בדצמבר 2010. הוא נולד בעשור השני של המאה הקודמת והתגורר ברחוב לוברטובסקה מספר 37 בלובלין. לפי סיפוריו, ילדותו הייתה עשירה ומאושרת.

"זיסליה", היה אומר לי תמיד סבא ומחייך. אוי, איזה חיוך, מאוזן לאוזן.

הוא היה שזוף. סבא שלי היה גבר נאה. הוא אהב ללכת לים, לראות אנשים. כמה הוא אהב את הים והאנשים. ואנשים אהבו אותו. מי היה יכול לעמוד בקסמיו? אדם בעל כריזמה יוצאת דופן. משפחה, חברים, אפילו האחיות והרופאים - כולם נשבו בקסמיו.

לסבא שלי היה כישרון מדהים: הכישרון ליהנות, למצוא אושר בדברים הקטנים של החיים. ללכת לים ביום של שמש, לראות משחק כדורגל טוב, לשבת במרפסת ולהסתכל על העוברים והשבים ברחוב. סבא שלי ידע להיאחז ברגעי

שמואל אדלשטיין ז"ל

בן אסתר ואהרן מאיר אדלשטיין

יושב-ראש 'ארגון יוצאי פולאב'

לפני כשנה נפרדנו מאדם יקר ואהוב, שמואל אדלשטיין ז"ל.

אני זוכרת את פגישתי הראשונה עמו לפני למעלה מעשרים שנה. זו הייתה הפעם הראשונה שהגעתי יחד עם אבי, אברהם רכלס, להתכנסות השנתית של שארית הפליטה של עירנו פולאב.

ראיתי לפני אדם סמכותי, כריזמטי. הוא ניהל את הטקסים שלנו ברגישות ובכבוד.

לא אשכח את זקיפות הקומה, את הדיבור הרהוט ואת החליפה המחויטת שהוסיפה לו הדר.

ניגשתי אליו ושאלתי בביישנות אם אוכל לקרוא מילים מספר לזכרו של הרשל אפשטיין, חברו הטוב של אבא מפולאב.

שמואל בחן אותי ואמר: "איך אני יכול לסרב לנכדה של הינק רכלס?" הוא חייד אלי את החיוך הטוב שלו.

כך החל הרומן שלי עם שמואל ועם קהילת פולאב. מאז ואילך בכל פגישה שלנו קראתי קטע המתאר את החיים בעיר אבותינו, פולאב.

עם הזמן קבענו לנו הרגל: לשיר שיר באידיש. ברגעים האלו לא היה מאושר משמואל.

שמואל ארגן את המסע שלנו לפולין: בני דור ראשון, דור שני ודור שלישי.

היה זה מסע מוצלח במיוחד. למדנו להכיר זה את זה מקרוב. ביחד בכינו במחנות ההשמדה וביחד התרגשנו לעבור ברחובותיה של פולאב. שמואל וטנצמן ציינו לפנינו היכן האבות והאמהות שלנו התגוררו, התארגנו ורקמו חלומות.

בסופה של אותה השנה, בכנס השנתי של העיר פולאב, האולם היה מלא מפה לפה הודות למסע המוצלח והמלכד כל כך.

הסיפור של שמואל הוא סיפור של בני הדור הראשון. אלה הצליחו לשרוד בתנאים קשים, תוך כדי סבל נוראי - עבודות כפייה, "מכות רצח", רעב אינסופי, השפלה יומיומית (פיזית ונפשית), תנאי מזג אוויר קשים מאוד (לבוש מינימלי בחורף המקפיא)... היה זה נס גדול שהם הצליחו לשרוד.

וכך כתב שמואל בספרו, "נשארתי יחיד":

"לפני שנפרדנו אמר לי אבא: שמיל בני, אני אדם מבוגר בן 44 ולא כל כך בריא. אתה היחיד שיש לו סיכוי.

תעשה הכל כדי להמשיך ולחיות, כדי שהמשפחה כולה לא תכחד.

הזוועה הזו הרי לא תמשך לעולם...."

בספר שמואל מעלה על נס את הגיבורים האמיתיים, לדעתו - האמהות, הסבתות והאבות. אלה נאבקו על שלמות המשפחה בתנאים בלתי אפשריים ובלתי אנושיים, וזאת ממש עד לכניסתם לתאי הגזים.

הוא כעס כששמע את המונח 'כצאן לטבח'. וכי מה היה אפשר לעשות? להתנגד? לברוח? לו הייתה לנו מדינה משלנו, האסון הנורא הזה לא היה יכול להתרחש.

שמואל סיפר על אודות הצעידות הארוכות בקור הנוראי. מי שעצר,

נורה מיד. אביו ביקש: "שמיל, בני היקר, תן לי לעצור. קשה לך גם ככה. בלי האישה והילדים אני לא רוצה יותר לחיות." אף כי שמואל היה חלש ורזה מאוד, הוא נשא את אביו על כתפיו בשארית כוחותיו והניח אותו בקרון. איזה כיבוד אב, איזו מסירות נפש.

שמואל סיפר באהבה רבה על אודות קהילת פולאב בתקופה שלפני המלחמה - מוסדות הצדקה, בית הכנסת הגדול, בית המדרש, הגימנסיה העברית, הפעילות הציונית. הוא התרפק על יופייה של העיר, על נהר הוויסלה ועל פארק צ'רטורסקי אשר בני הנוער נהגו לטייל בו ולשוח.

הוא סיפר בגעגועים על אודות ערבי השבת בבית, זמירות השבת שגרמו לשכנים לצאת לרחוב ולהאזין, או ההתכנסות המיוחדת והחגיגית בליל הסדר:

"התיישבנו מסביב לשולחן בשעה מאוחרת, כי אבא הלך לברך מכרים ב'חג שמח'. כשאמרו לו שזה מסוכן להסתובב לבד בלילה, הוא ענה שלא יקרה לו כלום, כי כתוב 'לכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו'.

וכך ישבנו מסביב לשולחן החג, כולנו בבגדים חדשים, ואבא עם השטריימל יושב על כסא מיטה. התחלנו בשירת ההגדה, עברנו למאכלי החג ולא קמנו מהשולחן עד אשר סיימנו את כל ההגדה."

הוא סיפר בגעגועים על אודות סבא וסבתא שגרו בקז'ימייז' דולני. היה להם קיוסק, והם פינקו אותו. על כל שאלה בתלמוד שהיה יודע לענות, היה מקבל סכום כסף כדי

המלחמה כדי להזכיר את הזוועות ואת השואה הנוראה שהכחידה מיליונים מבני עמנו. המוטו שלו היה: "נדרתי נדר לזכור את הכול, לזכור ודבר לא לשכוח."

שמואל אמר תמיד שאחד הניצחונות הגדולים שלו הוא הקמת המשפחה - שני ילדים, תשעה נכדים וחמישה-עשר נינים. זו הייתה צוואתו. אף כי עבר שבץ, הוא המשיך להגיע למפגשים שלנו על כיסא גלגלים.

אני תקווה כי צוואתו של שמואל תתקיים, וכולנו נביא לכאן את ילדינו, נכדינו והננים וכן הלאה. זכר יהדות פולאב יעמוד לעד. יהי זכרו ברוך.

הדברים נכתבו על ידי חנה פרנקל והוקראו באזכרה האחרונה של יוצאי קהילת פולאב בדצמבר 2010.

שמואל אדלשטיין ליד האנדרטה במקום שהיה בית העלמין היהודי בפולאבי
Shmuel Edelstein in front of the monument of the Jewish cemetery of Pulawy

בנובמבר 1947 הגיעה משפחת אדלשטיין לארץ. לאחר שהייה קצרה במעברת עולים ברעננה, הם התיישבו בנתניה בדירת חדר עם מיטות ברזל של הסוכנות.

שמואל יצא מיד לעבודה - שלושה ימים בשבוע עבודה בקטיף תמורת שכר של 80 מיל ביום. במקביל הוא החל לעבוד בבניין: "עבדתי קשה, אך זה היה מתוק, כי פרנסתי את משפחתי מעבודתי. הייתי אדם חופשי בארצי שלי, מעולם לא חשבתי לעזוב את הארץ."

שמואל גויס לצה"ל ונלחם במלחמת השחרור. "אף אחד מחברי הטובים שנסעו לארה"ב ולקנדה לא יכול היה להגיד: השתתפתי במלחמת השחרור של העם היהודי. זו הייתה התגלמות הציונות בעיני. ואני מעיד על עצמי שאני ציוני בלב ונפש."

בשנת 1950 נולד הבן. הוא נקרא על-שם אביו של שמואל, אהרן מאיר.

שמואל התקדם במסלולי העבודה. תחילה היה מנהל עבודה בחברת הבנייה של הקיבוץ המאוחד, ובהמשך קודם ונבחר למזכיר הארצי של עובדי 'סולל בונה'. ולחבר בהנהלת 'סולל בונה'.

הוא כיהן כחבר מועצת העיר נתניה וזכה בתארים "יקיר העיר נתניה" ו"יקיר ההסתדרות".

בשנת 1987 איבד שמואל את אשתו האהובה רגינה.

משאת חייו של שמואל הייתה לכנס את שארית הפליטה של עירנו פולאב. הוא פעל במלוא הרצינות להגשמת מטרה זו בעזרתם של חברים יקרים: מוטק, גניק, גולדה, טובצ'ה ועוד רבים וטובים.

חלומה הגדול היה שיגיעו בני דור ההמשך - דור שני, דור שלישי ודור רביעי. שמואל רצה שהם יספרו את קורות קהילת פולאב טרם

לקנות לו ממתק.

גם ברגעים הכי קשים הוא החליט לשרוד כדי לא לתת למשפחה כה יפה, ענפה, אוהבת ושוורשית להיכחד לגמרי.

עם תום המלחמה שמואל לא שאל את עצמו את השאלה: "אנה אלך ואפנה?" הוא החל להסתובב בחוגים ציוניים והביע את רצונו העז לעלות לארץ ישראל. הוא הבין והיה משוכנע שרק דבר אחד יכול למנוע שואה נוספת ליהודים: הקמת מדינה יהודית, בית משלנו.

המסקנה שהסיק מהשואה הייתה שכל יהודי אשר הצליח לשרוד את הגיהנום ואת רצח העם, חייב לעלות לארץ ישראל ולעזור בהקמתה של מדינה יהודית.

את הדברים הללו השמיע שמואל לא פעם באוזני צעירים והיה פעיל מאוד בקרבם. עם הזמן הוא החליט לעלות ארצה יחד עם אשתו רגינה - אף היא פליטת שואה, "אישיה יפה ועדינת נפש".

הימים היו ימי המנדט הבריטי. האנייה הראשונה שניסה להעפיל בה הייתה שבר כלי, והיא טבעה כמעט על 800 נוסעיה. כעבור זמן מה הגיעה אנייה חדשה, וזו הביאה אותם לקרבת נמל חיפה. אולם הבריטים גירשו אותם לקפריסין לאחר מאבק חסר סיכוי של הפליטים.

"אמרתי לעצמי: לא די בכך שעברתי שבעה מדורי גיהנום במשך שנים ואיבדתי את כל בני משפחתי, עכשיו נכון לנו סבל חדש. וכל זה אחרי ניצחון הטובים. והבריטים הרי היו בין הטובים."

בקפריסין נולדו תינוקות רבים. אחת מהם הייתה אסתר, בתם הבכורה של שמואל ורגינה. היא נקראה על-שם שתי הסבתות.

פנחס אדלר ז"ל הנווט מלובלין

רס"ן (בדימוס), נווט במלחמת העולם השנייה, מראשוני חיל האוויר

1921 - 2010

אם היה משהו שהקפיץ את פיני אדלר (אדלר), זו הייתה ההבחנה בין מח"ל - מתנדבי חוץ לארץ, שבתשי"ח באו לסייע מרצונם, לבין גח"ל - גיוס חוץ לארץ, אלה ממזרח אירופה שבאו כי לא הייתה להם ברירה, כביכול. האיש שנולד בלובלין למשפחה ציונית, שהיה בוגר הגימנסיה העברית בביאליסטוק, שבה כל המקצועות נלמדו בעברית במבטא ספרדי, שחתר להגיע לארץ ישראל בכל מאודו כדי להלחם למענה, נותר עד יומו האחרון פגוע ממה שנראה לו כאפליה לעומת ה"אנגלרסקסים".

עם הפלישה הנאצית לברית המועצות ברחו פיני ואחיו הצעיר נתן (ניותק) מזרחה, מותירים מאחור את משפחתם שנרצחה בטרבלינקה. השניים התנדבו לקורס קצינים-נוטים במסגרת חיל האוויר הפולני שהוקם בצבא האדום, ובאמצעי הנווט הדלים שעמדו לרשותם ביצעו גיחות הפצצת-לילה על הצבא הגרמני הנסוג (לאחרונה נהג פיני להתלוצץ עם נהגי מוניות:

"GPS? אנחנו היינו ה-GPS?"). עם תום המלחמה הם טסו בשירות הממשלה הפולנית, אך החליטו לערוק לגרמניה כדי לעלות לארץ. בהיעדרם נגזר עליהם עונש מוות. ניותק, שעלה ראשון, טס בחיל האוויר והגיע לדרגת אל"ם (נפטר ב-2003). פיני פעל בגרמניה במסגרת "הוועד המרכזי" למען שארית הפליטה, והתחתן עם ניצולת השואה דיאנה רובין, שתלד את ילדיהם מיקי ורותי. ב-1949 עלה עמה לארץ.

עם ניותק הניח את היסוד לנווטות בחיל האוויר, אחרי שעזבו נווטי המח"ל. פרופ' יוסף גיל, חניכו בקורס טיס, מספר כי באחד ממצעדי יום העצמאות טסו מרבית מטוסי חיל האוויר ומשימת התיאום המסובך ביניהם הופקדה בידי האחים פיני וניותק. למרות עקימת השפתיים והנבואות ש"הפולנים" יפלו, עבר המטס בהצלחה יתרה. במלחמת סיני היה פיני קצין הקישור האווירי במילואים בחיל הים, שהזעיק את מטוסי החיל לתקוף את ה"איברהים

אל-אוואל".

אחרי שחרורו, ב-1954, הוא התמנה כראש תחום השוק המקומי במועצה לשיווק פרי הדר, תפקיד אותו מילא כשלושים שנה. ארנון יצחקי, שעבד תחתיו, אומר כי השתלט על השוק הפרוע ששרר אז ובימים של טרום מחשב הקים מערכת משומנת של דיווח ופיקוח. כשפרש היה יו"ר ארגון היהודים ותיקי מלחמת העולם השנייה בצבאות פולין, וזכה יחד עם אחיו לא רק לחנינה אלא לעיטור פולני גבוה מידי הנשיא לך קצינסקי. הוא הרבה לכהות בראשי המדינה וצה"ל, על שלא הזכירו די, לטעמו, את השואה. את שם ביאליסטוק נשא בגאון, אך גם את תל אביב אהב, ובעבור התנדבותו בביקורת העירייה ועזרתו לעולי חבר המדינות זכה לעיטור "יקיר תל אביב".

(פורסם בעיתון "הארץ"
16.4.2010)

טובל'ה מנדלסון ז"ל לבית גולדבאום

נולדה בלובלין 28.9.1918 - נפטרה במלבורן, אוסטרליה 27.2.2011

בת ישראל גולדבאום וחייה זיסלה לבית פרידמן
שנספו בבליזץ, יחד עם בתם הצעירה שרה רבקה

טובל'ה מנדלסון, 1945

Toba'le Mendelson – neé Goldbaum **Daughter of Srul and Zysla**

[28.9.1918 in Lublin - 27.2.2011 in Melbourne, Australia]

Tobale [also known as Marysia, the name on her Aryan papers] was a survivor, in every sense of the word. After her family was deported from the Lublin Ghetto in March, 1942, she traveled to Warsaw, disguised as a Polish peasant girl. A combination of wits, lucky coincidences and unexpected help along the way, brought her to the wealthy Polish family who employed her as a nanny until the end of WW2 in 1945. She first met Leon in Lublin in 1944, when she came back there in the hope of finding her parents and sister. Their life together, which took them from Poland to Israel and finally to Australia, was mainly characterized by hard work and the determination to provide us, their children, with every opportunity to realize our potential, especially academically – the opportunity that neither one of our parents ever had.

Everyone who ever met Tobale was struck by her optimism and sense of fun, and especially by her unfailing commitment to her family and friends.

Sophie Frankenberg [neé Mendelson],
Jerusalem

טובל'ה וליאון מנדלסון, 1978

Zionist Political Parties

	Labor Zionism	General Zionism	Revisionist Zionism	Religious Zionism
Political Parties:	Poalei Zion Left, Poalei Zion Right, Hitahut (Ha-Poel Ha-Tzair and Zeirei Zion), Zionist Socialist Party	World Union of General Zionists, Al HaMishmar, Et Livnot, Organizacje Sjonistyczne w Polsce (OSP)	HaZohar, HaZach, Jewish State Party	Mizrachi World Organization
Major Ideologies	Ber Borochov, Nachman Syrkin, Aaron David Gordon, David Ben-Gurion	Chaim Weizman, Leo Motzkin, Louis Lipsky, Menahem Ussishkin, Yitzhak Grunbaum	Jabotinski, Joseph Trumpeldor, Meir Grossman	Rabbi Jacob reines, Rabbi Abraham Issac Kook, Rabbi Meir Bar-Ilan (Berlin)
Constituency	Jewish workers, proletariat, and young avant-garde intellectuals, all of whom advocated class struggle and believed that there was no future for the Jews in Europe.	Zionists opposed to class issues and interested in political Zionism through largely democratic means and diplomacy. Characterized by the left as "Jewish bourgeoisie".	Hard-line maximalists who demanded an immediate declaration of a Jewish State followed by the relocation of as many Jews as possible.	Modern-minded Orthodox Jews, who were interested in the perpetuation of Jewish tradition above all else.
Tenets	A synthesis of Zionism and Marxist determinism, equally committed to class struggle while in Poland, and the rebirth of the Jewish people through the creation of a Jewish State. - Emigration to Palestine based more on economic burdens and survival than romantic, historical longings for the Land of Israel.	The loose organization of movements that were concerned with the relocation of the Jewish people to Palestine over class or sectional interests. - Born out of the Hibbat Zion (Lovers of Zion) movement of the 19th Century, which represented individuals who had a longing for the Land of Israel.	Militant, political, activist ideology insistent on bringing the largest number of Jews to Palestine within the shortest period of time (in order to achieve a Jewish majority, followed by a Jewish State). - Paramilitary training and operations designed to train Jews to defend the Jewish people.	Blamed the rise of secular Jewish leadership on the failures of the Orthodox establishment, and believed that the incorporation of Zionism into Orthodoxy was the only way to save the youth from total secularism. - Torah and Halakah are the spiritual center of Zionism.
Language	Hebrew in Palestine, Yiddish in the Diaspora.	Hebrew	Hebrew	Hebrew
Schools	Participated in the all-Yiddish school system Tsicho, and their own "Boroshov schools".	Tarbut - an all-Hebrew school network, with schools throughout Eastern Europe.	No formal school system, but youth activism was a major component of Revisionist Zionism, and their youth movements were popular and successful.	Yavne - a network of Mizrahi Cheders, and Yachemoni - a Warsaw-based Mizrahi high school and rabbinical seminary.
Youth Movements	HaShomer Hatzair, Gordonia, Dror, Yugnt	HaNoar HaTzioni, Maccabi HaTzair	Betar, HaShahar, HaShomer HaLeumi	Young Mizrahi, Torah VaAvodahm, Bnei Akiva

Source - Derived from YIVO, EPCY, Appendix 76

Non Zionist Political Parties

	The Bundt, General Jewish Worker Union	Folkspartei	Agudat Israel
Major Ideologies	Vladimir Medem	Noah Prylucki, S.Stupnicki, Samuel Hirschhorn, Hillel Zeitlin, H.H. Nomborg, Lazar Cohen, Zemah Shabad	Isaac Breuer (germany), Rabbi Elhanan Wasserman, Rabbi Abraham Mordechai Alter, the Gerer Rebbe
Constituency	Jewish working Masses; main appeal of Bundt was to secular, anti-religious elements in Jewish life and those who sympathized with class approach to the Jewish question.	The Folkspartei drew from a wide constituency including: middle-class intellectuals, Yiddishists, and those disillusioned by the Zionist and Bundist parties.	Orthodox Jews who wished to regulate all aspects of life according to tradition.
Language	Yiddish	Yiddish	Yiddish
Schools	Central Yiddish Schools Organization (CYShO)	The establishment of Yiddish language schools, especially at the primary level, was integral to the program of the Folkspartei.	Khoyrev, Bet Yakov (for girls), Talmus Torah, Yeshiva, Cheder
Youth Movements and Affiliated Organizations	Zuhunft,;S.K.I.F. (Sotsyalistisher Kinder-Farband) (a children's organization).; Y.A.F, a women's organization, and Morgenshtern, a sports organization	YIVO Institute for Jewish Research. Preeminent institution for Yiddish scholarship. Though not formally affiliated with the Folkspartei, YIVO was founded by secular Yiddishist intellectuals, many of whom were sympathetic to the Folsparteii.	Ze'irei Agudat Israel youth movement, Poalei Agudat Israel [†] * worker's movement, Neshei Agudat Israel womens' movement.
Internal Disputes			* Disagreements with Poalei Agudat Israel on national social and religious issues; ambivalent attitude toward settlement in Eretz Israel because of opposition to Zionist movement; debates over degree of cooperation with non-religious Jews and fear of alliance with any political camp.

Source - Derived from YIVO, EPCY, Appendix 76

The Bundt, by overcoming significant economic challenges, was able to establish S.K.I.F (Sotsyalistisher Kinder-Farband), an organization devoted children. Zukunft, the Bundt's youth movement, had large and active branches.

The religious sector also trumpeted their youth groups: Tzeirei Agudas Israel (Orthodox) and Tzeirei Mizrachi (Zionist Orthodox). The organizations Fraihar (Right Poalei Tzion party) and Pionem (Communist party - despite its being banned in Poland between 1918 and 1939) also existed.

In Lublin, as elsewhere, sports attracted many young people. Although athletic skills, running, boxing, swimming and even fencing had their followers, it was ping pong that had many addicted fans and great players.. Lublin often won top the prizes. There were four large clubs; Maccabi (the only non partisan club), HaPoel (Right Poalei Tzion party), Gviazda (Left Poalei Tzion party) and Morgenstern (Bund party). Other small clubs such as Issaskhar and Gibor also existed. They were known as the "Di Vilde" (the wild ones) primarily because they played their matches on the Sabbath.

Conclusion

The interwar years were an extraordinary era for Jewish youth. As individuals and as a generation, they rose to the challenges of the times with strength and vitality. They dreamed of great possibilities for the future of the Jewish people. Their gift to us is that they led us in the first steps along that path.

Bibliography:

- *Pinkas Hakehillot Polin* - "Lublin"
Encyclopedia of Jewish Communities in Poland, Volume VII -
- *Yiddisher Vissenshafts Institute (YIVO) - Educational Program on Yiddish Culture (EPCY), and YIVO - Encyclopedia, Youth Movements*
- *On the Edge of Destruction* - Celia S. Heller
- *The Jews of Poland between the Two World Wars* - Edited by Yisrael Gutman, Ezra Mendelsohn, Jehuda Reinharz and Chone Shmeruk
- *Documents on the Holocaust* - Edited by Yitzhak Arad, Yisrael Gutman, Abraham Margolit
- *The Polish Jews 1914-1939* - Editor Nachman Tamir
- *U.S. Holocaust Memorial Museum (USHMM) - Jewish Life in Europe before the Holocaust*
- *Yad Vashem - Youth Movements, Shoah Resource Center*

כרזה של תנועת השומר הצעיר

"The shomer is the pioneer of the renaissance of his people, his language, and his homeland." Hebrew poster. Poland. (The Ghetto Fighters' Museum/Israel)

Despite the differing ideologies, there existed a common fundamental belief. The Jews were no longer willing to sacrifice their “Jewishness” in order to survive. They would pursue a variety of means to extricate themselves from the existing situations, but they would do so proudly as Jews. As Celia Heller states in her book, ‘The Edge of Darkness’.

“...the younger generation struggled under different banners, against formidable odds, to reach goals with common denominators. They strove to find a new Jewish identity, to fill the voids of collapsed fate, to free themselves from the inferior caste status that their native land assigned to them, and to change the political and economic conditions that oppressed them”.

The Youth Movements

The youth movements were central to the life of the younger generation. This clearly comes across in an autobiography of a young high school student describing her early days in HaShomer HaTzair;

“The organization which I joined early, as well as school, had a decisive effect on my life. The older members succeeded in binding us to the organization that it became precious to us. There was not a day when I did not spend a few hours there. Our guides organized lectures and discussions on varied subjects and instilled a way of independent thinking and healthy criticism.” (YIVO - number 3735 - Autobiographies written and collected during the late 1930’s.)

In Lublin the cross-over and exchange of ideas was commonplace. This was especially apparent when cultural events organized by one group were attended by members of other organizations. The groups also focused on

creating leaders (which ultimately proved to be so important during the Shoah). Ironically, the characteristics of critical thinking and seeking political solutions to problems contributed to the frequent shifting of members from one group to another.

The full spectrum of political groups were represented in Lublin; Bundists, Revisionists, Folkists, Workers, Communists, Religious, and the numerous Zionist groups - all with their youthful supporters. It should be noted however that in Lublin, the anti-Zionist parties tended to have more influence than usual. *(For details relating to the tenets of each political / youth movement entity, refer to the attached charts, extracted from - YIVO EPCY Appendix 76t.)*

In Lublin membership in Zionists organizations (all groups combined) was far greater than in any of the other groups. One of the two main Zionist youth organizations was HaShomer HaTzair (The Young Watchmen) (Labor Zionist party) which was established in 1916, grew significantly during the interwar years and established a kibbutz training farm. HaNoar HaTzioni (General Zionist party) was also prominent with a large following. The broad based HeChaluts HaTzair movement prepared youngsters for pioneer work in Palestine. Jungbor, a children’s organization, was founded in 1927 by the Left Poalei Tzion, and directed its efforts toward education and scouting.

The Revisionist movement became active in Lublin in 1925 with Beitar. Its youth movement was established shortly thereafter, in 1926. By 1934 the movement had expanded to 50 branches. Beitar had an extensive program which included a theater, literature related activities, and a brass band. It also organized summer camps where the youth learned about Aliyah.

role that had fulfilled many aspects of life for the young person of the time. This also differed from the past where the young people had been more focused on their individual goals and aspirations.

Regardless of which youth movement or group was joined or which tactics or activities they practiced, they all held a belief that were going to change the world and especially, to make it better for the Jewish people. Whichever movement one had joined, it offered hope and dignity, and moreover, that generation believed that together, they could achieve their dreams.

For the young people of the time, the youth movements offered hope and dignity. They joined for many reasons, and there was often flexibility in their choices. They joined where they had friends, felt welcomed, or even found love. The movements served all classes and often became a common denominator that broke the traditional separations of society.

In the movements, the youth were exposed to an array of new activities that no other youth had had before them. The youth were adamant about self-governance of their organizations. The groups were involved with a wide range of activities; community service and social work; labor advocacy, such as improving salaries; education; language studies (Hebrew or Yiddish), self-defense; celebrations (secular and traditional); and preparation for Aliyah. Cultural activities included symphonies, choral groups (Lublin was known for one of the finest), dramas, parties and outings. Learning skills, such as carpentry, animal husbandry and farming, were also important aspects of the movements. Physical activity, as in hiking and nature, as well as learning a trade or skill was no longer frowned upon. Physical labor represented a reconnection to the land. The movements offered solutions to some of the

deprivations as well. For example, for many who could not afford books, most movements established libraries and discussion groups. Whatever the interest or objective, there was a movement to fulfill it. The groups varied in their emphasis upon socialist ideals, culture and politics, offering a smorgasbord of choices to the young.

Girls and women were considered equal members, although in the younger groups boys and girls remained separate. Even in the religious Mizrachi organization, Bene Akiva, sometimes had activities for both sexes.

Traditional relationships were significantly affected as a result of the existence of the youth movements. The changes also brought about opportunities where young men and women could meet without the traditional supervision of their parents. Mixed girl and boy hikes, discussion groups, and camping highlighted the generational differences.

The Jews no longer formed a homogeneous society. The choices available to the youth were vastly different from those of their parents. With such an array of ideologies, it was not unusual for siblings to each belong to a different movement. One can only imagine the debates that occurred around many a family's dinner table.

Parents and the traditional religious leadership were able to offer very little guidance. The youth took risks, especially political ones that the elders of the community could not. Landing in jail was not a remote possibility. In a reversal of the traditional community values and leadership, one can see that it was the youth that infused new energy into the Jewish communities. They were considered the 'only source of light in the midst of darkness'.

Poland was intended to limit the number of Jews in the professions. Anti-Jewish militancy and violence escalated throughout the schools of higher learning. Students held anti-semitic demonstrations in Lublin which also caused damage to the windows of Jewish businesses and homes.

“Jewless days” and then “Jewless weeks” were established in the universities. The militants eventually even succeeded in convincing the administrations to institute “seating ghettos”. As a result of this acquiescence, the violence increased with the aim of eliminating all Jews from the institutions of higher learning. In Lublin, anti-semitic demonstrations were supported by the Rector of the university. Anti-semitic hooligans felt free to enter classrooms and laboratories and physically remove Jewish students. Paradoxically, some Jewish students were punished by the school administrations for refusing to sit in the ‘special seats’. Small groups of teachers (both conservative and liberals) who opposed the “seating ghettos” were also attacked by the militants, demonstrating the tenor of the time. As their recourse, university administrators periodically closed their doors in hopes that a few days of cooling-off would ease the violence. This was the extent of their actions.

Rather than retreat from the hardships, the Jewish youth immersed themselves in working toward solutions that fulfilled their national and cultural aspirations.

Solutions - Proudly Jewish

The issues and conflicts faced by the Jews were not limited to Poland. These were global upheavals which affected Jews worldwide. The social currents that had emerged in the west and the east gathered momentum amongst the Jews

of Poland in a way that fostered direct social action. The ideologies that developed covered the spectrum; from national autonomy to assimilation, from secularism to traditionalism, from socialism and communism to bourgeois, and from accommodation to defense. The young people were an essential element in the practical application of these ideologies.

And willing they were. For the young Jews of Poland, all of this turmoil, coupled with the explosion of ideologies, opened up an entire new world of opportunities. The youth were exposed to a diversity of new ideas that for them translated into new options in life. They took the world’s changes and adopted them for their own. The young people reflected and magnified the social ideals of the time. They were idealists who dreamed of great possibilities and they believed that they were empowered to carry out those dreams. They were doers who wanted to change the world, to make a difference.

There are three important aspects to their youthful aspirations and efforts.

The traditional options that had been available for the young Jewish person who was entering adulthood scarcely existed. He was no longer assured of the possibility of pursuing a trade, apprenticing with a Master, or entering the business of his parents. It was even rare for a newly wed couple to have an adequate enough dowry to open a little store, something that had previously been a custom. And of course, Aliyah became more of a hope than a ready possibility.

The “movement” became all important. The young people shared a mission and developed strong attachments. They operated as a group and sought the success of the group. Each movement encompassed an entire vital world of change which replaced the traditional family

that the Poles considered the Jews a “special case”, and this distinction could then be used to penalize them. At the heart of the matter was Jewish cultural viability and survival.

Practically speaking, the impact of the Treaty contained several negative consequences with severe economic impacts; it eliminated state funding for Jewish institutions, including schools (other than primary level); effectively eliminated the use of Yiddish in schools (although this was not enforced), and failed to address the issue of Jewish businesses operating on Sundays.

What was most likely a critical question in the minds of the Jews was whether or not the Poles, as a nation, actually believed in the Treaty and, in particular, how this “new” nation was going to behave, vis-à-vis the Jews. This question was quickly answered.

It became evident that most of the Polish political parties were hostile or ambivalent toward the large Jewish population. This was reflected in the extensive discriminatory legislation that was passed, much of it economic. The Poles nationalized key parts of the economy and then failed to give contracts to Jewish companies. The manufacture and sale of tobacco products was nationalized and Jewish workers were fired at the same time. Jewish workers were fired from governmental functions, such as the postal service and public transportation. Discrimination against Jews in the trades and crafts ensued.

A bill was put forward by the new government to ban the kosher slaughter of meat. In the morning of a market day in Lublin in 1919, Polish army recruits began to attack Jews on the street and damage Jewish shops. Jewish youth organized a self-defense and began to drive back the rioters. However, in the afternoon,

on Lubartowska Street, gangs of butchers with their knives and iron bars began a pogrom that continued until the evening.

The economic situation was dire following WWI. Poland had been reconfigured from territories that had belonged to three different empires. It had lost its former markets and the spiraling rates of inflation devastated the Jewish retail sector. During subsequent years, the economy of Lublin continued its decline. By 1933 the number of unemployed in Lublin had reached 12,000 people, a number that was larger than the number of people who were employed. Demonstrations and strikes also continued to have serious affects on the community. Notably, during this time Lublin also did not have any natural increase in population. By the mid 1930's the large Jewish middleclass was becoming poverty stricken.

After the death of Jozef Pilsudski in 1935, boycotts against Jews shops and businesses increased in Lublin, as throughout Poland. The anti-semitic organizations posted their members outside of shops to prevent non-Jewish customers from entering. Local non-Jews began to set up local cooperatives “For Poles Only” in various trades. The local paper, “Glos Lubelski”, (Voice of Lublin) was the banner for anti-semitism and incitement. These were all part of the attempt to drive the Jews out of the Polish economy. The government condoned the boycotts as long as they were peaceful.

Beginning in 1921 and until the breakout of WWII, informal quotas were instituted for Jews at Universities (considered autonomous organizations). In 1925 the All-Polish Conference of Students adopted a resolution requesting the government to establish official quotas for Jews at all places of higher learning. Another resolution demanding that diplomas received from abroad not be recognized in

Youth Movements in Lublin and the Interwar Years

As Ben Gurion asked in his 1933 visit to Poland:

“Where does this come from?

These numerous young people so blessed with enthusiasm.”

He was referring to the vibrancy and dedication of the young people in the Jewish youth movements in Poland who dreamed of great possibilities and believed that they were empowered to make them happen.

These young people existed in an era of increasing anti-semitism and hostility, and where the economic situation was becoming dire and opportunities decreasing. It was a world of tumult where violence was never far off.

For the Jews it was also a world exploding with differing ideologies. This was a reaction to the historic episodes that had occurred in the west and the east from the late 19th Century to the signing of the Minorities' Treaty by Poland at the conclusion of WWI. The affects of these events caused the Jews of Poland to reconsider attempts at assimilation and acculturation, and it was the youth who were energized to engage. The youth chose the high road. They became a constructive force and translated the vast diversity of new ideas into new opportunities. They took the world's changes and molded them for their own.

The Polish Minorities Treaty, Subsequent Legislation and the Interwar Period

The interwar years saw a Europe in crises. Social and political upheavals occurred in both the west and the east. Economic deterioration,

rampant poverty, the spread of nationalism and fascism, all contributed to an era that was in turmoil and extremely politicized, especially in Poland

The Polish Minorities Treaty is important to the discussion of youth movements because the implementation, or non-implementation, together with the Polish population's negative reaction toward the Treaty significantly impacted the life and opportunities for Poland's Jewish youth.

At the end of WWI (1918) as part of the Treaty of Versailles Poland was required to enact the “Polish Minorities Treaty” (Article 93). At the time, Jews were one of the four major minorities that made up about 40% of the population of the newly configured Poland (the others were: Ukrainians-southeast, Belorussians-northeast, and about 1 million Germans-west). At the same time, Poland's new constitution promised the Jews equal citizenship and basic liberties.

The Treaty required religious tolerance, and the protection of peoples' cultures, their languages, and their lifestyles. However, Articles 10 and 11 of the Minorities Treaty singled out Jews from all of the other minorities. It categorized Jews as “Polish nationals who belong to racial, religious or linguistic minorities”, thus depriving the Jewish population of rights as a politically autonomous group. It was then clear

She put many efforts in training courses and studying bible and Hebrew at Bar-Ilan University in order to receive a teaching degree at a Hebrew school.

During her university years, she began working at "WIZO" school in Rehovot. The school principal, Jackov Tzuk, remembered her from their joint work at the Korchak's orphanage. Later, she taught at "Makim", an institution for children with mental retardation in Ramla.

Mina sent her son Shlomo, at the age of 12, to school at kibbutz Kfar Menachem. His sister, Rachel who was 9 years old remained at her parent's home.

Two years later, a terrible accident occurred. Seven children from Kfar Menachem perished as they stepped out of truck near Michmoret. Among the seven victims was Shlomo Kaplan.

Unfortunately, Mina's life was also tragically and brutally cut short. In October 1972, at the age of 58, after a visit to her aunt in Netanya, she was run over by a car while crossing the road. Her sister Hadassah was with her and witnessed the terrible disaster.

Mina's daughter, Rachel, continues her mother's educational path as a teacher of biology and as a school principal in Rehovot.

Judith Maier

MY UNCLE BERELE

My uncle Berele was my mother Malka Akerman's, youngest brother of six children.

I only know a few details about you, my little uncle. You were born in 1933. When you were a little boy you fell from the kitchen table. You were operated upon in a hospital in Lublin. A bone in your back was removed and replaced with a Platinum part. Your mother (my grandmother) Judith (Ides) and your eldest sister (my mother) did not move from your bed and watched over you in the hospital until you recovered.

I wanted to know more about you, but I did not dare to ask my mother in order not to hurt her. I know that you were loved by the whole family as the youngest could be loved.

When you were 9 years old, on the 17th of March 1943, one week before Passover, you, together with your parents Judith and Hirsh Akerman, two sisters Shprinca and Necha, brother Wolf, aunts, uncles and many cousins, were murdered in the notorious extermination camp in Belzec. Had you not been killed so brutally, you would today be 78 years old, in your golden age.

I was deprived of an uncle – you, deprived of your life.

I do not know whether you went to school; since the war started in 1939 when you were six years old. And, if so, how did you do in school? What aspirations did you have? Did you like sport, like your eldest sister Malka? Did you like books as she did? Did you like to sing? Did you have friends in the Lublin Ghetto? What hopes did your parents and family have for your future?

Today my grandchildren are older than you were then.

I look at your picture and see a sweet boy with naughty eyes posing for a photo with his father (my grandfather) and his sister (my mother). I think that my eight-year-old grandson, Michael, resembles you a little.

My mother managed to find this picture and get it back from one of the Polish neighbors after the war.

Instead of a grandmother, a grandfather, uncles, aunts and family, I have this picture.

To me you are Berele, my uncle, a little boy from Lublin that did not live to grow up.

August 2011

December 14th:

Two big girls arrived today, Zina and Bewa. They are sisters, both very bold. They played very nicely with the other children. While the others were bathing, Zina messed up their cupboards and ate the sweets which were intended for Szepesl and the Alt brothers.

December 15th:

Today we played with Dorotka. Dorotka stood in the centre of the circle – she was very happy. The children recalled – because they clearly remember – that in the past when we played this game, she would sit in the centre on her little chair. She couldn't walk yet. Now she plays like other children, and walks around the circle together with the others. You are

right Marysia; soon she will be performing together with the rest of us.

December 24th:

Not all the children have separate beds. And not all the children have two pillows. Romek has a big pillow. Ela sleeps with Wera, and they have a small pillow. Romek gave them his pillow, because they sleep together, and he has his big bed all to himself. He did this on his own, and this really moved me.

Translated by:

Sophie Frankenberg [nee Mendelson]

- Granddaughter of Srul Goldbaum and Chaja Zysla [nee Frydman] of Lublin

Ita Fishberg-Halberstadt

Mina Kaplan-Halberstadt

My Aunt Mina, born in Lublin in 1914, was a daughter of Shlomo and Rachel (Rozelia) Halberstadt. Her family, being religious, supported Agudath Israel, the orthodox political party of the time.

Her father, Rabbi Shlomo Halberstadt was active in public affairs in Lublin, for many years serving as president of the Jewish community, as well as the head of "Chachmei Lublin Yeshiva". Within his community, Rabbi Shlomo was known as a pursuer of justice, who was active in various organizations and was always ready to offer advice and render assistance to any person in need.

Before the war, Mina studied history, geography and psychology at the University of Warsaw and worked for a while at the orphanage of Janush Korchak.

Mina survived the war together with her younger sister, Hadassah.

For the two young women these years were filled with suffering and misery. The painful journey began with the ghetto in Lublin and ended in Auschwitz.

Tragedy also struck the other members of her family. Her sisters, Esther and Perla-Paula,

were killed and her father, Shlomo, was sent to Belzec extermination camp with other members of the Judenrat.

After the end of the war, Mina and Hadassah worked as caregivers at the newly established Jewish children's home in Lublin. The children that were gathered in this home had barely survived the war. They were homeless and most of them were orphans who had undergone years of starvation and suffering.

Mina married Tzvi (Grisha) Kaplan (from Lublin, born in 1904), who had lost his first wife and son in the war. The couple began a family in "Silesia" (a Polish province) and had two children, Shlomo and Rachel. Mina continued to be involved in education and teaching. Tzvi became a manager of a textile factory.

In 1958, the family emigrated from Poland to Israel and settled in Beer-Sheva. Three months later they moved to Rehovot. Adjusting to a new life, yet again, was fraught with difficulties. The new language and culture put strains on the family's life, but Mina did not give up.

room of the youngest group. The little ones sleep in a separate room. The school aged children have the second room, and the boys sleep in the third room. Lodzia undresses the youngest children and puts them to bed and folds their clothes neatly. She does it calmly and lovingly. She was given a prize for her exemplary behaviour.

November 7th:

Dorotka is walking. She wants to tell everyone, but still can't. So she shows everyone her feet and calls out "O". She crosses her legs, but is able to walk, despite the doctors' predictions. My children are very happy. Each of them gave her something on her very happy day.

November 15th:

Starting today, each child will have his own 'cupboard'. The children very happily looked at these – "my cupboard", "can I put everything in it?", "won't anyone take anything out?", "will Mila throw everything out?" They were busy all day arranging their own private little corner. Lodzia put her mirror and comb, her doll and many other trinkets there. Lena put some photos and postcards on her shelf. Benio put notebooks. "I don't have anything" said Romek. "Me too" called Dorotka. I gave the children picture postcards and coloured paper to decorate their cupboards. They did it very enthusiastically. Dorotka spent the whole day "living" in her cupboard.

November:

Sulamitka arrived today. She will not be sleeping here, but will only be coming to play. We now have two girls named Sulamitka. Romek prefers the new Sulamitka. He says that she is prettier.

November 27th:

The children received new nightgowns today – real nightgowns, long and warm. Particularly proud were the older girls. Lena kept going to the bathroom, parading up and down the corridor in her nightgown.

I have a nightgown 'too' cried little Łodziunia. She wanted to jump up and down, but couldn't, and fell, because it was too long.

November:

We now have a group leader, a sanitary committee and a justice committee. Lena is the judge, and Lodzia the group-leader. We had an election. Lodzia and Lena received the majority of the votes. Sabulka voted and so did Dorotka.

November 30th:

It was Gienia's birthday today. The children gave her souvenirs and wished her happy birthday – Romek's wishes were that she would always wear beads and brooches, and that she would always be well. It was cheerful in our group today. Gienia's mother brought sweets and cakes. We all sang and danced.

December 7th:

Mila cried for the first time today. Due to the 'disinfection', the little ones slept in the room of the older group. Straight after supper, the older girls came to take the little ones to their room. Szepsel, Romek and Lolek were taken by the older boys. The girls argued over Dorotka and Sabulka. Only Mila was left – nobody wanted to take him. Mila never cries, not even when he gets hit, or has toys taken from him. Today Mila cried for the first time.

December 11th:

Everyone calls little Łodziunia a 'cry-baby'. Every little thing makes her cry. She cries if Gienia touches her, she cries if she is the last one to get a bowl of soup, she cries if you look at her. Łodziunia often feels offended and refuses to eat. When this happens, nothing helps. Not pleading, or toys, or anything. You can scream at her, but she will not eat. Lately, I have adopted a new strategy – to ignore her. Best method.

December 13th:

Mila's behaviour is becoming worse. Nothing seems to work. I thought that he would be calmer today. The Principal gave him two candies, supposedly, so that he would behave better than the other children. The others were given only one each. Mila ate his two candies, but his behaviour was worse than usual. He spat at the children, hit them and kicked them. Mila should definitely be sent away.

day of school: “Put away the dolls and the teddy bears, I am going to school today”.

Lena is the most concerned about school. Gienia is simply happy. Her sisters Ryfka and Nina, and her cousin Lena are going to school too. Lodzia is absolutely calm about it, as usual, with no special expressions of joy. She simply “became a pupil”. Marysia Lis has already forgotten her coat at school once, and one day, another girl from school brought her schoolbag back to the Home.

Marysia Lis often forgets things. I think that learning to read and write will be difficult for her. All the children are happy to go to school – only Szepsel doesn’t care either way.

September:

The little ones are jealous that the older ones are going to school. “When will I go?” asks Łodziunia; “and when will I?” – asks Andzia, “and I” cries Dorotka.

Romek is happy when he accompanies the children to school. Sula, Romek and Marysia feel really offended. Not so Dorotka, Sabulka, Łodziunia and Andzia. Sula calls them “the pant losers”. Sula has suddenly become very grown up. The same happened with Romek and Marysia. They feel committed to their group – ‘their’ group of kindergarten-aged children.

September:

All the children admire Marysia Lis, who has changed a lot. She has become very helpful and treats the others very well. Before each meal, she puts bibs on Sabulka, Dorotka and Mila. She jokes and laughs with the little ones. She often puts Dorotka to bed. She lovingly folds the little ones’ clothes in the evening, and fixes their blankets. She doesn’t argue with anyone anymore, only sometimes in jest. Marysia Lis has become better and prettier.

October:

Sula is a real child, however she is very sweet. She evoked many smiles yesterday, during the performance at Waldenburg.

Beads are very important to the children. They fight over beads, and they become friends because of the beads. Beads are the means of gaining great affection from the children. Sula likes to dress up

wearing beads. In the middle of the performance, she threw herself on the beads like a cat pouncing on a mouse. Other children followed her lead, and began to gather the beads. So “The Little Soldiers” was a great success, and made a great impact.

October:

Romek thinks. He often asks me questions which he answers himself.

Romek knows a great deal. He knows that the water runs from our toilet, and comes back to it through underground pipes. He knows that a horse gives birth to a horse, and a human being to a human being. But he doesn’t know who gave birth to the oldest horse and the ‘oldest’ person, and where they are, and this is what he asks about all the time. Romek is very clever.

October:

The children like to go for walks. Sabulka is happy and proud when I take her. She walks confidently, and walking doesn’t tire her as much as before. She talks a lot. She talks to herself, to her doll and to the pram. She has a rich vocabulary.

October:

Mila is back. He was brought to us by his mother. The same Mila, who used to fight with the children, and was sent away from the orphanage. The children greeted him very coldly. They still remember him from Lublin. He is still behaving like in the past – takes toys away from the children, doesn’t let them sleep, messes up the beds, ruins the children’s notebooks. Has to be given a clean apron every day, but by the next it is dirty and torn.

October:

The children received trousers. Every day Sabulka would ask the dressmaker when she would receive her trousers. Each of the children put a pin on their trousers, to mark that these are ‘their’ trousers.

The children keep passionately doing up and undoing their braces. Little Łodziunia finds it difficult, so the others help her. Romek has learnt to put on his trousers by himself.

November:

The best monitor is Łodzia. She is monitor in the

unmanageable.

They are children, after all. Am I demanding too much of them? They had suffered for so long, had gone hungry for so long. For a long time they had been too frightened to speak out loud, so that a German wouldn't hear that a child was there, a Jewish child, whose accent might expose it.

And during an inspection, how many hours did a child have to lie in a cupboard, or in a barn, or even inside a sofa-bed, under the dirty laundry? [as we were told by one of the children]. Let them shout now, let them sing. I try to make them sing as much as possible, and my children love to sing and play, they learn so quickly. Even our little one, Dorotka, who can neither speak or walk yet, participates in the games. I have taught the children to sing a song about Dorotka, and I take her into the circle with her little chair.

These children are so sincere, happy that Dorotka is also playing. It is heartwarming to watch them taking care of her – heartwarming to watch Gienia tying Romek's shoelaces, or Fela dressing little Sabulka. Lena is really unlike herself, so well fulfilling the role of the hygienist. So obliging, she washes the younger children, and invites them to put their clothes on her chair – previously she had to have a chair all to herself.

They are improving from one day to the next. No, there are no 'bad' children. I have observed that good conditions work wonders, and make the ugliest children beautiful. My children are improving day by day. Each individual is living the life of the group, so much so that it is difficult to characterize each of them individually. I can not imagine Dorotka without Sabulka, Sabulka without Fela, Nina without Romek, or Romek without Jurek, etc. etc.

15.8.1945 – Peterwaldau

The children are still tired from the trip. Too many impressions. Sula and Romek are still unconscious. Romek keeps asking whether this is a real apartment, because the train was also like an apartment. There were benches, windows, a floor and walls. Łodziunia kept asking [while the train was moving], whether we are really going somewhere, where the horse was, and why we were traveling inside a room and not outside.

The doctor examined Dorotka. She will never speak or walk – she had been shot in the leg.

20.8.1945 – Peterswaldau

Zysiek Haber, Szepsel Grynfeld, Stach Grynfeld and the Alts were assigned to be with us today. I don't recognize Zysiek. He has become loud and self-confident. He has actually grown, and looks better, but has become very naughty and impolite. He has changed since his mother first arrived at the Home.

Stach has improved in every sense. His behaviour is now much calmer than it was when he was in my group. Being separated from his sister has had a positive influence.

Szeps Grynfeld is seven years old. Tall and well built, he displays a slight mental deficiency. He is not very resourceful, loses and damages things. He needs help to get dressed. Doesn't mind anything, if he is wearing a cap.

The Alt children were in my group in the past. They were then transferred to the boys' group. I recall that they used to cry a lot. Since then they have grown a lot, matured and put on weight. The boys came over to my group reluctantly – they have grown and will be going to school soon, but were sent back to be with the youngest children. Stach is the only one who is pleased to be together with his sister again.

1.9

The children who are seven years old have been enrolled for school. I will also go to school, me too 'and me' cries Dorotka. She has learnt this word, and is very proud of this, and whether appropriate or not, she calls out 'and me'.

We will have notebooks, books and pencils. We are big now. 'But where will we eat?' This is the question continually asked by Lenka, the older Łodzian, Marysia Lis and Gienia. They dream of finally eating in the 'big dining hall'.

September:

The girls received aprons with white collars – the symbol that they are pupils – and they look after them meticulously. They take them off as soon as they come back from school. Each has her own apron with her name on it. They keep repeating the little chorus of the verse I taught them on the first

pretended to sleep. Only Sabulka and Dorotka really slept. Sabulka always sleeps a lot, and Dorotka doesn't sleep at night [she wakes at the slightest sound], so she makes up for it during the day. The others pretended to sleep, afraid that they wouldn't be allowed to go to the show.

Music! The children jumped out of bed – the military parade – and quickly out the window to the balcony. They are coming – look! There's the Prime Minister, there's Hela, there's Stasiek. All of the children are on the balcony, pushing past each other. It's the end of the military parade. The children go back to their beds, but can't wait.

All are festively dressed, and the rehearsal for the show went well. We are on our way. It's a very long way, but the children don't complain. They walk quickly to "Perec House". They arrive, and other children are there as guests. I regret to this day, that people could torment children so. The speeches went on until late. The children were hot. The best performers, Lena and Fela vomited. "Home, I want to go home". I was really happy to see the children in bed. They washed first and drank hot coffee. It was the first time that they fell asleep so quickly.

24.7

Alt Lejzor and Benio from Hrubieszow

Two boys arrived today, Benio and Lejzor. Both came from Russia. They have a sister here, and their mother lives in Lublin, at 4 Ulica Czwartek.

Lejzor is eight years old and Benio is six. They are both well built. Both had scabies. They have been institutionalized for a long time now. They were transferred to us from Ulica Wyszyńskiego, where there were only boys.

From the beginning, Lolek and Beniek fitted in well with the other children. They feel very comfortable amongst their peers. Neither of them speaks Polish very well.

25.7

As usual on Wednesdays, I bathed the children today, this time in the evening, rather than in the morning. It would have been a pity to miss out on the sunny day. The children ate their supper in bed. Sula, Romek and Łodziunia like to bathe most. Saba-żaba [RHYME: Saba-frog] usually makes a face [complains], and so does Sabulka. Dorotka

cries and screams. The older children bathe almost completely by themselves - Gienia and Lena entirely on their own.

26.7

Normally, the children rest in their beds after dinner. They don't all sleep. Some play –making their pillow into a table, or a shawl from the blanket. Some pretend that the pillow is a stove, on which they prepare all kinds of dishes. Some of the older ones – Gienia, Lena and Fela sew dresses for their dolls. Some of the children keep all their 'treasures' under their pillow: scraps of cloth, coloured papers, cutouts, etc. I don't take any of these away from them. Let them own something. I am convinced that the instinct of possession exists in people, just like other instincts. I once tried to remove papers from under Marysia Lis's pillow. - this only made her hide them inside the pillowcase.

Sula hid scraps of cloth in the mattress. Both the paper and the scraps of material are clean. Let them stay under the pillow, and let the children play with them.

Not all the children sleep, but there has to be absolute silence. And so there is, when I am in the room. Their clothes are neatly folded on the chairs. At first, the children would argue over the chairs – each wanted his/her own chair. Now it's the opposite, because they know that when there are a few folded dresses together, it looks better.

It is quiet in the room after dinner, even though the children are not asleep. The silence is sometimes disrupted by Sula's or Dorotka's voices. Zygmus or Fela have taken Sula's toy. Zygmus won't give back the 'cacka' [Zygmus's terminology] and Sala cries. Dorotka expresses all her desires, requests and needs by crying.

The above-mentioned children are the youngest group at our Home. I have described these children on the basis of information received from their acquaintances or former carers, and on the basis of my months work with them.

In general, all the children are very pleasant, and know how to behave. They can also be very noisy. It depends on my mood. When I am less tired, their shouts seem natural, and I join in with their singing and shouting. When I am tired, their shouting is unbearable, and they seem naughty and

16.7**Zysiek Habler – six years old**

Zysiek was transferred today from Wyszyńskiego Street to us. Zysiek was brought to the orphanage by a farmer from the village “Katy”. He is an attractive, well-built child. He has been at the children’s home since July 10th. He fitted in with the group straight away. He is playing with the other children.

17.7

There was great excitement for our children today. Since early morning they have been very happy. The Principal and Ewunia came out for a walk with us. The children all put on identical little blue aprons. The group looked lovely. The Principal bought the children toys – butterflies and dwarfs. The children walked to the park happily, each holding their toys proudly. With the new toys and the new aprons, the children really tried to keep the aprons clean. Not one of the aprons was stained after today’s outing. After we came back, they took off their aprons, and put them away, with the older children helping the younger ones. All the aprons are now neatly folded in the cupboard.

Jurek’s aunt took him to her place today. I really feel sorry for the boy. She took him, just as I had finally managed to get him into the group. It is not the same Jurek, who used to spend half his days on the stairs, and the other half in the kitchen or somewhere else, anywhere but with the group. Not the same Jurek who would fall asleep and wake up in tears. The new Jurek has looked after other children, making sure that they behave, has played with Dorotka and given her toys, and shared the sweets his aunt gave him with D. and the other children.

Jurek was taken away. He didn’t want to go – he cried. His aunt brought him a car, sweets and a drink. It’s this drink – no matter how much you bring, it is never enough. It is even better than ice-cream. I am very sorry about Jurek – the children are too. They have already forgotten the times when he used to hit them and annoy them. He mostly scratched Sula, and even Sula was sorry that he left. Such a sweet boy, Jurek. I’m concerned, because I think that his aunt didn’t take him home with her, but left him with someone else to be looked after.

18.7

Nina turned 10. She was moved to the older group. She is very pleased that she is now grown up, and will be learning to read and write. However, she was a little sad that she would have to leave Dorotka, Sabulka and Fela. Fela cried, because she likes Nina very much.

Dorotka and Sabulka were in the park with us today. Sabulka played with all the children, but Dorotka couldn’t sit still and kept asking to change places. She kept disturbing the other children’s games and threw sand at them.

20.7

We are two days away from the ‘show’. The children are living in anticipation of this great joyful day. We didn’t go out to the park, because it was raining, so there were rehearsals, and more rehearsals. They know almost everything, because they will be singing songs they already knew, and the dances are ones that they were familiar with before. I believe that anything a young child says or shows is lovely, and deserves to be admired. It is simple, sincere and not learnt simply for show. Andzia is very proud that she is appearing. She has already asked a number of times “Me too?” She can’t believe that she could be so lucky. Little Romek is very serious about his part – when he sings about a kitten, he puts on the face of a kitten. Lena knows all the words best of all. Sula speaks the loudest. Gienia tells the children where to stand, prompts them and keeps them in line. The children already know why we are putting on the show – Sunday is a great day - it will be a year since we were liberated by the army. Since that day we have been able to sing and dance and play again. On this day, all people will thank their saviour. There will also be a military parade.

22.7

Since early morning the children have been getting ready for the show. They bathed, washed their hair and cleaned their shoes. They were so excited that they hardly had any breakfast. After breakfast, each one was given clean underwear and their prettiest clothes. Even Dorotka and Sabulka. The children were very happy.

Dinner was very early, and after dinner the children went for a nap. They all closed their eyes and

invited me to see the wonders. Together they built the house, and for dinner they even had stewed fruit, which they had prepared in the kitchen. Today, Sulamitka made beautiful mud-pies, decorated with flowers. The pies became prettier and more decorative. The other children followed, and also began decorating their pies. “Mine is prettier”, “What about mine?” When she came home, Sula tidied up the toys in the cupboard, and Jurek didn’t scream out “give me” even once today. He played with the children all the time.

3.7

Lodzunia has become completely used to us. She doesn’t cry and likes to play. She only cries after visits from friends or relatives, when she bursts out crying and wants her daddy. Our new Lodziunia has a doll. She won’t be parted from her even for a moment, and falls asleep with her. Sulamitka wakes up early in the morning, when Lodzia is still asleep, takes the doll from her bed, and plays with her until Lodzia wakes up. Then she sneaks back up to her bed, and quietly puts the doll back.

4.7

Dorotka is looking very well. She is already standing up by herself, holding on a little because she is afraid. Today she was afraid of the hairdresser, and wouldn’t let him cut her hair. I asked him to take off his white apron, and this calmed her down. I assume that it reminded her of the doctor. Other children, even Sabulka, had their hair cut. Their heads were not clean. Now that there is less hair, I will be able to get their heads really clean by applying kerosene. Marysia Lis has scabs on her scalp. The doctor says that it’s caused by her metabolic disorder.

8.7

Today, Dorotka pronounced the words “mother” and “father”. The children are very happy that Dorotka is learning to talk. Dorotka is scared – she is scared of thunder, thinking that someone is shooting. She often wakes up at night when she hears something. It is then difficult to calm her down. Even sweets don’t help. I take her into my bed – the child must have suffered a severe trauma.

I can hardly recognize Dorotka. I remember the first day she arrived – thin, ugly, in a black dress;

a small creature moving on the floor. The child is unrecognizable!

She is beautiful now, with her full rosy body. I only dress her in light-colored dresses. She is always smiling and lively, showing her little teeth which are really beautiful. Her vocabulary is increasing. She can say ‘doll’ and ‘papa’. She is always moving – I am waiting to see what happens when she learns to walk. Dorotka is the joy of the whole place.

Sabcia pulled the ropes off the bed today, and made a path for herself. She can now get in and out of bed by herself.

Sztajner Romek, six years old from Bielsk

11.7

A new boy arrived today. His name is Romek and he was born in Bielsk on 12.1.1939. His father was killed in a village. His mother brought him to us from Chelm. He is tall for his age, but thin. He cried and refused to play when his mother left. Now he’s fallen asleep, but I think that he will start calling for her, when he wakes up.

12.7

Romek is already playing with the other children. He lends his ‘rifle’ to Jurek, and Jurek lends him his mould for the cakes. He speaks to Romek like to an older boy. Romek already knows that mummy had to go away, and that she will probably be back this week, and he won’t cry if she comes later, because he knows that she loves him, and just couldn’t come. He just asks that the ‘lady’ won’t leave him, because he is afraid to sleep. Romek is an intelligent child, and understands everything. He and the other children wrote a letter to his mother, asking her to come back soon.

14.7

Marysia Lis is constantly ill. She is in quarantine. The other children are not interested in her, and not one has asked when she will be back. She used to annoy the little ones, hitting and kicking them. When her uncle would bring fruit or sweets, she never shared with the others. Only one time when Dorotka was crying, she agreed to give her a candy.

She is a quiet, well-behaved child, who likes cleanliness and order. She is compliant and very friendly. I have never seen her cry. She is very attached to her brother, who is also at the orphanage. Her aunt looks after her, and often comes to visit.

Marysia Lotersztajn

Four or five years old, from Markuszow. Parents were sent from Końska Wola to Treblinka. Her mother left her with a peasant. The peasant took her into the forest, where she was found by partisans, who then took her into the village. The village people looked after her until the arrival of the Soviets. For two years she was moved from hut to hut, spending 8 days in each one.

Marysia is well built for her age. She suffers from rhinitis. To differentiate her from the other Marysia, the children call her 'Marysia snotty nose'. She is neglectful and untidy. Her shoelaces are usually undone, and this doesn't bother her at all. I think that when her rhinitis improves [she is under constant medical supervision] she will try harder to improve her behaviour and hygiene.

M. has a 'heart of gold'. She loves the headmistress very much, and worries when she is ill. Wants to take whatever she finds to "Mrs. Principal"

26.6.1945

Today we had a visit from an acquaintance of Staś and Andzia. She had known their parents well. The children were born in Opole. Their father died several years ago, their mother disappeared without a trace. Since the war broke out, the children had been in the village with a peasant. That is where they picked up their diction and mannerisms.

The children are gradually adjusting and beginning to participate in the games. Andzia doesn't cry anymore, and is beginning to communicate with the other children. I will not dress her again in the clothes she came here in – the 'long blue dress with the black apron'.

Staś is happy to play with the older boys. He is eight years old and tall for his age. I believe that he will soon move to the older group, and that Andzia will accept it and will not cry. He was placed in our group to make it easier for his sister to adjust.

We have had many visitors to our orphanage. The small children enjoy the special attention. They

show off their dresses, their aprons and even their white beds. On the days the visitors come, usually on Sundays, I dress them in their prettiest clothes.

The most welcome guest is the Chairman – he treats the children very warmly and sincerely. The children respond to him by swarming around him. Dorotka gets out of bed and starts crying, to make him pick her up. My children are in great need of tenderness – they want to be hugged and kissed. It seems that they don't feel the absence of their mothers as much as the lack of a caress to which they have every right.

The only one who speaks about her mother is Marysia Lotersztajn. "Mummy will buy me a ball; mummy will make me a dress". Everything is 'mummy'. Every acquaintance who smiles at her is 'mummy'. For Marysia, 'mother' is a kind of higher power, which can do all. According to her, "Mummy can do anything and knows everything". Only Romek, Nina and Gienia have mummies. The fact is, that real 'mummies' don't show as much affection for their children – especially Nina and Genia's mother, who doesn't show much affection for them at all. I have already asked Mrs. Mitak a number of times, not to give the children money, but to buy them sweets and ice-cream herself. It seems to me that later in life, memories of affectionate behaviour are more significant than those of new clothes or shoes bought by one's parents. It is at these ages particularly, that a child's character is most influenced.

27.6

A new girl has joined us, **Obermajster Łaja**, born in Janow Litawski in 1941. Her mother was murdered in Gliwica on June 11th, 1945. Her father was killed by the Germans in 1943.

Motek Rozenfeld, an orphan, survived in the forest.

Lodziunia was recently in Kraśnik. Mr. Szmuel Brand of Kraśnik brought her to us. She cried all the time, wanting her father. Neither toys, nor sweets nor chocolate helped. I forced her to go to bed. She is already asleep.

The children played in the garden beautifully today. Sabcia /zabcia [little frog] built a house. Marysia - rooms and a kitchen. The others cooked, and then

house in Chelm. She doesn't speak and doesn't walk. However, she can hear, and understands everything. She is lethargic, but has a good appetite. She is well liked by the other children.

Sabcia Klajman

Five years old, from Zakrzówka. Sabcia was at Majdanek, where she was separated from her mother. She was saved by the Russians, when a Russian tank smashed the car in which the Germans were transporting the children from Majdanek. She is lethargic and small for her age. She is quiet and well-behaved. She arranges her clothes very neatly before going to bed.

Sulamita Gutman

Five years old, from Wilno. Was brought to us by the person who had been looking after her, and had wanted to adopt her, and take her with him to Romania. Her parents had been murdered by other Jews in a shelter in Wilno, a few hours before the Russians came. She has a brother in Russia. Sulamitka is physically well developed, but is not an easy child. She is disobedient, and prefers to solve problems with her fists. She is a lovable child. Has long hair which is infested and should be cut.

Atlas Lena

Was born in 1938 in Lublin. Lenka's mother took her out of the city, to try to leave her with a peasant. He didn't want to take her, and neither did anyone else. She slept in a dirty barn. Some days all she ate was a piece of bread with some water. She had both head lice and fleas. Knows nothing about her parents.

Lenka is taller than the other children; a smart intelligent girl. She is highly argumentative, and replies arrogantly. She is not a good child, and difficult to discipline. Under better conditions, I think this is likely to improve. She will be given a younger child to look after, and will be made responsible for hygiene within the group.

Rozencwajg Jurek

Born in 1942, from Lublin. His mother was killed in 1943, in the Grajer massacre. His father was killed in 1944 in the castle, while working as a Pole in the Polish tannery. He was betrayed by a Polish

acquaintance from work. The boy is physically well developed, lively and good looking. Refuses to play with the other children, and disrupts their games, taking their toys from them.

'Everything is his', 'give me, give me', and straight away cries and scratches. The other children do what he says, out of fear. He is very spoilt by the older boys. Jurek runs away from the group, and joins the older boys or goes to the kitchen. Every boy is his 'blother'. He is very difficult to cope with.

Romek Tregier

Five years old, from Zamość. Romek came to us from Russia, where he was separated from his father in 1942. His mother and sister are here. His mother does the laundry in our orphanage, not far from our room. For this reason he often leaves the group. Thinks he is more important than the other children. He has a mother, a sister and a cousin, who brings him something every time. Romek is somewhat stubborn, but willing to make up. Likes his cousins, Nina and Gienia very much – both are in our group.

Gienia Mitak

Seven years old, from Zamość. Gienia is a very good child. Helps the younger ones to wash and get dressed. She speaks to them in a sincere and kindly tone. The children are drawn to her.

Gienia is not particularly attached to her sister. Prefers to speak to and to play with Lena, than with Nina.

Marysia Lis

Seven years old, from Kock. Marysia is an orphan – both her parents were murdered. She has an uncle here. She is very difficult to deal with. Argues with every one of the children, pushes them off their chairs – even Dorotka.

Marysia suffers from a metabolic disorder. She has many sores all over her body, and is under medical supervision.

Łajcia Ruchlejmer

Seven years old, from Kazimierz. Łajcia has no parents – had been hiding at a peasant's place in a village, where she lost her mother. Her mother went out to bring food, and didn't come back.

the house where my grandmother grew up at #2 Lubartowska Street, and even experimenting with “diving below” the 1930’s overlay. I wanted to see what the flat photo below looked like while looking for the two Lublin Jewish cemeteries which will hopefully be added to the model in a future phase. Picture visiting the Old Jewish Cemetery on Kalinowszczyzna Street, the oldest surviving Jewish Cemetery in Poland, and viewing what it looked like before the Nazis used most of the matzevot (tombstones) for gravel at the Majdanek death camp. Or, visualize, if you will, exploring inside the fabled 16th century MaHaRaShal Shul, also cruelly destroyed during the war, and tracing Lublin families through the seating assignments. The main synagogue’s seating registers from the 1870’s still survive in the Jewish Community collections of the Polish State Archives. The possible uses of this amazing technology are endless!

And you can imagine the grin on my face when I discovered that I could “walk around” house number 8a Ulicy Ruska (Old #434a) and get a feel for the size, shape and relative location of

this ancient building. I could see it had been a multi-story apartment building with storefronts and side sheds. I learned that it was not on the block directly below St. Mikolya’s church as we had supposed ten years earlier; instead, it had been situated one block to the left/west of the hill. TeatrNN’s model has left only the people, colors, and sounds for my imagination to fill in!

The level of intimacy we can share with our history and heritage is greatly enhanced with a virtual reality encounter like this. Once the center of the Jewish experience in Poland, Lublin has been hailed as the “Jewish Oxford” and the “Polish Jerusalem” for it was the predominant educational, religious and market center during the Golden Age of Polish Jewry. Today, Lublin is an economically-challenged university town, but with the brilliance and foresight of TeatrNN at the Brama Grodzka, “Virtual Lublin” is now casting our eye back to the chivalrous Lublin past. Under their adopted logo of Don Quixote and Sancho Panza, they are allowing us to see virtual windmills where once we could only imagine them.

Mina Halberstadt – Kaplan

Journal of an educator at an orphanage for child survivors of the Holocaust – about their characters and behaviour 26.6.1945 – 24.12.1945

Staś + Andzia

Staś is 8 years old, Andzia is 4.

Children of unknown surname and unknown origin. Staś is very attached to his sister and looks after her. Andzia wakes up crying at night, and it is hard to calm her down. Both are very withdrawn, and feel alienated from the other children. The others are reluctant to play with Staś and Andzia. Not used to shoes, they walk around barefoot. They have been with us for 2 days.

Fela Rajcher

Seven years old, from Zakrzówka. Fela was at Majdanek with her parents. There they were separated. A Russian tank smashed the car in which the Germans were transporting the children. This is how Fela was saved. Tall for her age, a quiet pleasant child. Very clean. Looks after the younger children.

Dorotka

Three years old, was brought to us from the nursery. Dorotka is a foundling – was found in front of a

the information needed to “populate” the old buildings, and their objective is to provide virtual geo-models of Lublin showcasing the town in several significant historical time periods. We’ll eventually be able to visit the city throughout its glorious and turbulent history. Remarkable! The 3-D Lublin model can also be initiated directly from TeatrNN’s newest homepage (www.teatrnn.pl). From that homepage, if one clicks on the photo of the 3-D model and downloads the Google Earth plug in, the view automatically “flies in” using the interactive virtual globe. Entering Lublin, the flat Google street map rapidly changes to 3-dimensional “pop-ups” of the old city that take a minute or two to load. The resulting 3-D panoramic view is centered on the Old Rynek, the ancient market square of Lublin. Coincidentally, the opening view includes Rynek #5, the former site of my Cygielman family’s cork factory which was located in the center of the town. Low, in front in the right corner of the panorama lies St. Jana’s Cathedral, where most of our Lublin ancestors

registered their life-cycle events between the years 1810 and 1825. By the way, today St. Jana’s Cathedral sits exactly next door to the ultramodern Lublin branch of the Polish State Archives, which houses the original Jewish vital registers for at least 88 separate towns in the Lublin area. (www.archiwa.gov.pl)

Clicking on the button at the top left of the screen labeled “Pokaz informacje o budynkach” reveals the place mark balloons showing street addresses. Eventually, these balloons will describe the Jewish inhabitants and shops located at the address and provide hotlinks to backup pages describing each building in detail. A second click on that button makes the balloons disappear. The right hand button labeled “O makiecie” reveals Polish language instructions for using the site.

Like Google Earth, the tools to the right of the screen enable the viewer to select views, zoom in, and maneuver around selected neighborhoods. I explored most of the available map, locating

רובין ובנה ג'וש עם תמונה וירטואלית של הבית ברחוב רוסקה 8א

Josh and Robinn with virtual Ruska 8a Close-up

these theories, my curiosity about the size and shape of the building at this old address grew and grew.

By 2001, I was able to briefly visit Lublin in person with my guide, Krzysztof Malczewski. “Chris” and I met with Robert Kuwalek, a scholar and historian at the Majdanek Museum, who suggested that we visit TeatrNN and view their models of Old Lublin. Robert gave me a matrix known as a “taryfa” which was published in 1899 in the local Russian newspaper. It described all the properties in Old Town Lublin (“Stare Miasto”) by land registry number, old and new house numbers, and even included the property owners’ names at that moment in time. From this taryfa, I learned that House #434 had been renumbered “8 Ulicy Ruska”. It was assigned land registry #286, a permanent number allowing tracking despite name changes over time. The property owner was identified as “Melzak,” a name which was disappointingly unfamiliar to me. We drove to Ruska Street guided by Mr. Roman Litman, the current head of the Lublin Jewish Community, but together we could not locate the address. Mr. Litman told us that the street had been bulldozed by the Germans in 1939 and had been slightly reengineered later when it was eventually rebuilt. Since everything including the layout of the street had changed, it was impossible to see exactly where my family homestead had been. At TeatrNN, my English-speaking guides, Marta and Beata, showed us an impressive cardboard model, approximately 17 feet long that resembled an HO-scale model railroad. They said it had been a gift of Rishon LeTzion, one of Lublin’s sister cities. Beata invited me to crouch down and view the model from “street level” or “eye level”. She helped me estimate where House #434 had been just below St. Mikolya’s Church. We couldn’t identify the exact location on the model, so I photographed the entire block and for the next ten years, this photo was the closest I could come to visiting

our ancient family home.

In May 2010, I returned to Lublin with my 19 year-old son, Joshua, and our translator and guide, Chris Malczewski. We revisited TeatrNN and learned from Tadeusz Przyszojecki, a trained archivist and redactor in the TeatrNN History Department, that there are at least four surviving taryfas for the City of Lublin. They date from the 1899 publication I was familiar with, up to 1915. Skimming these publications in Tadeusz’s office, I learned that the 1903 taryfa showed land registry #286 to have not just one, but three separate buildings on it, labeled “434”, “434a” and “434b”. At that time, the owner of #434 was a Josef Melzak, the same surname I had discovered on the 1899 taryfa. 434b belonged to an Abraham Klainberg – another name that meant nothing to me. But, lo and behold, building 434b was owned by “Cygielman & ...”, my family! Ninety years after a Cygielman/Roszgold baby had been born at #434, the building was apparently still owned by family members. House #434 seemed more real than ever, even if it could only be pictured in my vivid imagination!

In March of this year, I received an email from Tadeusz, saying that their project to document a view of all the pre-war buildings of Lublin was now live on TeatrNN’s website using Google Earth technology. He sent me the URL (<http://teatrnn.pl/makieta/makieta.html>), instructing me that it requires the installation of the Google Earth version 6 plug-in and cautioning me that the website was still in Polish only. It will eventually be translated into English. There are already “place mark balloons” to identify all street addresses, and these balloons will eventually be expanded to include historical information about the inhabitants of those dwellings and the businesses located there in the selected 1930’s time period. Some of the balloons already include hotlinks to web pages about the particular building. TeatrNN is busy collecting additional materials to recreate

A Virtual Visit Home to Lublin

Grodzka Street and the Brama Grodzka

רחוב גרודזקה ושער גרודזקה וירטואלים

After twenty years of digging through microfilmed vital records of my Lublin ancestors, I have now actually “flown through” Lublin and taken a virtual walk around my ancient “family homestead” even though it was demolished in 1939. It’s all thanks to the creative genius of the geo-modelers at Brama Grodzka/TeatrNN in Lublin, the far-reaching data of Jewish Records Indexing – Poland, and visualization tools of Google Earth. And with a little know-how, you can visit your Lublin family’s home too!

The Brama Grodzka (“City Gate”) building dates back to the 14th century when the original medieval structure housed a drawbridge and at night separated the Lublin Jewish community from the gated Christian city center. Nicknamed “The Jewish Gate”, the original Brama Grodzka witnessed the signing of the famous “Treaty of Lublin” that created the Commonwealth of Poland and Lithuania in 1569. Rebuilt in 1785, the Brama Grodzka now serves as an interactive

civic museum bringing to life the multicultural Lublin of the pre-war past, and they are setting the standard for glimpsing the past and visiting our heritage.

While creating a searchable index of the Lublin vital records for JRI-Poland (see www.jri-poland.org), I began to notice that my large Lublin family was often cited as living at House #434 on Ulicy Ruska. People died and babies were born at this house, some being recorded as early as 1813. A couple born in the 1780’s who married around 1800 seemed to come from large families related to me (CYGIELMAN and ROSZGOLD) each citing that same address and stating the occupation of “cygielnik” (brickman) over and over in the records. One individual was described by each of these surnames within the same record, so I began to theorize that several families related by marriage and/or business had lived in a large building of apartment flats rather than a single family “house”. Along with

Joseph Dakar

Józef Mirosław Życiński, Archbishop of the Archdiocese of Lublin, 1948-2011

On February 10, 2011, Archbishop Józef Mirosław Życiński died suddenly during a visit to Rome.

At the time of his death, Archbishop Józef Mirosław Życiński was the Archbishop of the Archdiocese of Lublin. He was born in Nowa Wieś, and served as Bishop of the Diocese of Tarnów from 1990 until 1997 and as Archbishop of the Archdiocese of Lublin from 1997 until his death.

There is a saying that cemeteries are filled with people who were irreplaceable. As far as Archbishop Życiński is concerned, he has and will never have a replacement. The members of our community knew him very well from a number of encounters; I in particular knew him very well as the result of many meetings. First of all, he was a brilliant intellect, a professor of the philosophy of science, and had written dozens of scientific books. In his scientific work, he tried to apply scientific principles, particularly those of modern physics, and incorporate them with religious hypotheses. In addition, he had complete mastery of seven languages.

Although he conducted the affairs of the Church in his very large archdiocese, he maintained his academic career, wrote books, and continued to advise doctoral candidates.

I remember that working meetings with him were limited to 5-minute units. Despite his tremendous workload, he was always smiling, relaxed and welcoming. At the same time, he was equally alert and focused, completely in control of the situation. I never met a more alert, focused and keen human being who also projected such ease and warmth. In addition to

his rare intellectual gifts, he was also possessed of extraordinary management skills.

Archbishop Życiński was known throughout Poland as the country's most liberal archbishop, and he made a point of making his positions unequivocally clear.

This was the case on the many occasions that he clearly, openly and bluntly took a stand against Radio Maria. I remember an incident, when the minister of education in the previous government, Roman Giertych, a representative of an extreme right-wing party, took a public stand against Darwin's theory of evolution. Archbishop Życiński called him "stupid and primitive."

His attitude towards Judaism and Jews was deeply affected by the views of Pope John Paul II. His own view was that in order to be a good Christian it was first necessary to become familiar with the foundations of Christianity by coming closer to Judaism and Jews in which he saw the basis for the development of the Christian system of beliefs.

In his view, an anti-Semite is someone who erects a wall that separates him from Christianity and even denies Christian beliefs. I heard him say that a Christian anti-Semite is someone who commits spiritual suicide.

Let us all remember our meetings at which the members of our community welcomed him with open arms. Let us remember in particular the sentence he was fond of saying, a paraphrasing of the words spoken by the biblical Joseph to his brothers: "I am Józef, your brother."

Let us all remember him warmly and with love. May your memory be for a blessing, our brother Józef.

The Voice of Lublin

We continue to publish the yearbook despite its significant costs. This is one of the best yearbooks of its type and it inspires a great deal of interest among its readers and serves as an important calling card for the organization and its activities.

Visit by Prof. Sławomir Jacek Żurek

This June, I hosted Prof. Żurek of the Catholic University of Lublin in my home. Prof. Żurek researches the writings of Jewish writers who wrote and write in Polish. Prof. Żurek is currently gathering and cataloguing works by Israeli writers working in Polish in Israel. Israeli writers writing in Polish, natives of Lublin and other guests heading various organizations, attended the meeting at my home. This visit is additional proof of the tremendous interest there is today in Poland in the Jewish heritage of the country.

70 Years Since the Destruction of the Lublin Jewish Community

In 2012 we will mark the 70th anniversary of the destruction of the Jews of Poland in general and the liquidation of the Jewish community of Lublin in particular.

I would like to put together a group that would travel from Israel to Lublin around March 16, 2012. This date marks the start of the liquidation of the Lublin ghetto and the deportation of the Jews of Lublin to their deaths at the Belzec concentration camp.

I have challenged the mayor of Lublin and Tomasz Pietrasiewicz: I have proposed that they come to Israel for our annual assembly in November 2012. Such a visit may indeed come to pass, but also depends on a substantial group traveling from Israel to Lublin.

TeatrNN at the Brama Grodska (www.tnn.pl)

and Jewish Records Indexing – Poland (www.jri-poland.org)

**are beginning a joint project to create a three-dimensional model
of the Old and New Lublin Jewish Cemeteries.**

We are looking for people to send us scanned copies of any pre-war photos they have of either cemetery. Many people took photos of their ancestors' matzevot (tombstones) and these photos will be invaluable to us as we recreate it on computer.

Please email your photo to: Robinn Magid at: RobinnM@aol.com

or you can mail a good quality copy of the photo to:

Robinn Magid 221 Colgate Avenue, Kensington, CA 94708-1121 USA.

Thank you!

We will let Kol Lublin know when the project has been completed and can be viewed on the Internet.

Joseph Dakar

Notes from the Organization Chairman: The Organization's Activities in the Past Year

As is the case every year, I am hereby honored to report to organization members on the organization's activities since the publication of the most recent issue of *The Voice of Lublin*.

Routine Activities

The recent year saw the continuation of the organization's routine activities. There were hardly any special events, representing the quiet before the storm.

Next year we will be marking the 70th anniversary of the destruction of the Lublin Jewish community; more on this later on.

New Mayor

In November 2010, Poland held local elections.

Lublin elected a new mayor by the name of Krzysztof Żuk. The new mayor holds a PhD in Economics. He served a deputy mayor for part of the term in office of the previous mayor, and for the rest of the term he served as the Polish deputy minister of finance.

On the basis of my acquaintance with Mr. Żuk, I can say that the issue of Lublin's Jewish heritage is close to his heart. He holds the director of the Grodzka Gate–NN Theater, Tomasz Pietrasiewicz, in high esteem, and from time to time consults with him.

The Annual Assembly

This year the annual assembly took place on November 25, 2010, at the Brodt Center. Jolanta Dylewska's movie, *Polin*, was screened at this assembly. It had never before been screened in Israel, and was translated into Hebrew for this occasion.

The movie depicts scenes filmed in Polish towns

in the late 1920s and early 1930s mostly by Jewish tourists visiting from the United States. These scenes are interspersed with interviews with Poles recalling their Jewish neighbors, their lives and ways of living, and transitional segments. The movie was screened in Polish movie houses and was a big hit there.

Unfortunately, the number of participants at the annual assembly did not match our expectations. I therefore send forth my most sincere request to all members: please come and participate in the annual assembly. The program is, as always, enriching and the feeling of togetherness is important to us all.

The Memorial Service on Holocaust Remembrance Day

As we do every year, this year too we held a memorial service to remember the members of the community who died in the Holocaust. The ceremony was held on Holocaust Remembrance Day near the monument erected to honor the martyrs of Lublin and Majdanek.

In recent years we have, in addition to the Kadish and El Male Rahamim, also incorporated readings, songs and music into the ceremony. We would like to single out David Friedman who sang the song sung by the Jewish prisoners in the Budzyn Labor Camp in Lublin District. As an innovation this year, we improved the amplification system so that everyone could hear the ceremony clearly.

Veteran Cantor Oberman can no longer come to the memorial service due to ill health. He was replaced by Cantor Haim Herschlik who also honored us with his presence at the annual assembly.

KOL VOICE OF LUBLIN

ANNUAL OF LUBLINERS IN
ISRAEL AND DIASPORA

“LUBLINER SHTIME” • www.lublin.org.il • TEL-AVIV • NOVEMBER 2011 • No. 47

מינה קפלן-הלברשטדט
מחנכת בבית הילדים בלובלין אחרי המלחמה
תיעדה ביומן את חיי הילדים הניצולים

After the war, Mina Halberstadt-Kaplan, a teacher of preschool children in the Lublin orphanage kept a journal about the children.